

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

2007. SZEPTEMBER

JUHÁSZ FERENC: Árnyjáték Illyés Gyula pecsétviasz-színű sírkövén; Babona-gyász, hó, fegyvertelen; Spinoza hajnala; Jegyzet a hideg holdfényre írva	3
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (Regényrészlet)	12
KABDEBÓ TAMÁS: A fordító panasza	28
TŐZSÉR ÁRPÁD: Korunk hőse; Halogatások (Naplójegyzetek 1995-ből)	30
LANCZKOR GÁBOR: Kénszag	42
SILAY FERENC: Személyes vers; Szonett Erdélyből	45
HATÁR GYŐZŐ: A műfordító szíve gerezdes szerkezetű	47
ALFÖLDY JENŐ: A lelkiismeret szava (Két költő a szülőtte városból. Apor Elemér és Kálnoky László szellemi kapcsolatáról)	52
BÁGER GUSZTÁV: Egy éve halt meg, de él (Jánosy István költő emléke eleven)	56

ÖRÖKSÉG

PÉTER LÁSZLÓ: Kádár János a Tiszatájáról	58
--	----

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Könyvek között (Töredékek egy olvasmány-naplóból)	72
---	----

ORCSIK ROLAND: Miloš Crnjanski Stražilovo című költeményének műfordítói teatralitása (A fiatal Domonkos István arcjátéka)	91
TURI TÍMEA: Vonal híján (A tárcza megszólalásának lehetőségei Szív Ernő <i>A vonal alatt</i> című kötetének tükrében)	101

KRITIKA

SZAKOLCZAY LAJOS: Ragadozó a föld minden virága (Hátár Győző: Plasztikzacskó)	109
TÓTFALUSI ISTVÁN: Kabdebó Tamás: Életút	114
ARARÁDI NÓRA: Diplomata regény (Kabdebó Tamás: Blackwell és a magyarok)	116
SÁGHY MIKLÓS: Egy Ottlik-monográfiáról (Fűzfa Balázs: „...sem azé, aki fut...”)	118

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

A Brighton & Hove Camera Club fotóművészeinek alkotásai

BILL BRANDT (címlapon),
COLIN MILLER (46.),
PACO G. JAEN (51.),
GERY NEVILL (55.),
DAVID WILSDON (57.),
SEVE BOYLE (115.),
AUDREY MARSHALL (117.)

JUHÁSZ FERENC

Árnyjáték

Illyés Gyula pecsétviasz-színű sírkövén

Szívében három béres ül.
Szívében bérestemető.
És ülnek az öreg béresek,
mint három zöldmohaszőrös cövek,
ülnek az árokpart füvén,
ülnek a gaz-dunyhán szótlanúl,
mint három sziklára-ragadt szirén,
lila gaz-virágok szik-szívén
és kezük nagy, mint egy kő-sziget
és lábuk nagy, mint egy kőbozont sziget
és mezítláb a béresek,
hisz mezítláb az öregek,
nagy horgos nagykörmű lábujjak közül
nagykörmű kőhorog-ujjakkal
sarat, ganéjt, fekete kosz-hernyókat,
tehénszar-sülttojásból lábujjaik közé sült
barna lótetűket kotornak
s azok a mutatóujjakon,
mint nyirkos gombák virrasztanak.
Ülnek az öreg béresek,
a bajszosak, a kopaszak,
a csendesek, a ravaszak,
s a gaz-dombra,
mint egy zöld koporsóra,
mint szitarács ragadt sellő-szitakötő szárnyuk:
fekete szirén-utánzat árnyuk.
Ül a három öreg, a szőrösfülű süket:
s bicskával faragja a vastag zöld lábkörmöket, kéz
[körmöket.

Ó, gazos bérestemetők,
 gaz-kusza sírdomb-háztetők,
 mint tengerbe-fulladt faluk,
 csak tetejük van, nincs oldaluk.
 Mint óceán-hörgésbe süllyedt vitorláshajó-had,
 düledező árbóc hal-hátuszony-csapat,
 algával benőtt zöldnyál-magány-csokor,
 csontváz-üveg, újhalott rózsalilazöld hullá-szigor.
 S a napfény-márvány tengervízben,
 mint fehér vándorliliomok a világ-mélye tűzben
 halrajok rebbennek, örvénylenek, lobognak,
 mint viharszélben a düllöngélő falomb,
 csíkos, párducpettyes, tányérajkú, bohóc-selyemruhas
 halak a csöndben, mint a halotti színes látomás.

És forr a halott, mint mosóvízbe dobott lúgkő
 forr a kristályrög, buggyborog, füstöl, szinte lángol
 és pezseg a halott, mint a szódavíz!

Szívembe könny-kút nő,
 ibolyás szakadék, szívemben epe-íz.
 Ki ment meg engem a haláltól?

Epe-íz!
 Nem eper-íz!

Ó, herceghalmi béresek!
 hogy dolgoztam én köztetek!
 Ástam a cukorrépát,
 mint óriás fehér szívet
 gyökér-bajszú, fehér cukor-szív sár-téglát
 füzőtlen fekete magasszárú cipőben
 guggolva a végtelen földön, kotorva a földben,
 kesztyűtlenül akár a béresek,
 ástam a marharépát, a sárból szívúvát nőt véreset,
 könyékig sárban túrva,
 nyögve és köddé lazulva.
 Ástam, kalapáltam korhadat,
 féreg-szivacsos, barna kráter-lukas föld-belseje fogat,
 rothadt, penészhabos, bajszos, szempillás halottat

tömegsírban állva,
kamasz-bűn pokollá mállva.
Vájtam körömmel, foggal:
a fényborda-csillagokkal
Csontváz-éj Mindenséget,
legyőzve, ami éget.
S ha ajándékot kaptam:
savanyú zöld almába haraptam.

Ó, herceghalmi béresek
hányszor ültem ott köztetek
az őszi köd-szívű gyászban
foltozott kiskabátban!
Mikor a kétbivalyos óriás deszkakoporsó-szekéren
vittük a cukorrépát a vasútállomásra
a marhavagon vörös dobozhasába.
És dideregtem és vacogtam,
mint a megszűnés a habzó, tajték-láz halottban,
kezem lila volt, mint az indigópapír,
kék, mint a nefelejcs, amit kiizzad a sír.
S hullámozott lassan, mint hullámozó tóvízen
az olajos, szurkos fekete bárka
a bivalyok ősféje, szakállas alsó-ajak-pereme,
szőrsüveges óriás-füle,
a titáni szarvakon a köd-hömpölygés csipke-hengere,
a bivalyok érgyökér-kosaras hatalmas hasa,
hegynehéz fara, nyaka, háta kövéren,
mint egy éjszakával leöntött hársfa,
mint egy szurok-sírba süllyedő hárfa.
S éreztem: őrzöng a vérem,
ahogy hömpölyög a két fekete állat kövéren.
S úgy ültünk faggyá deresedve
a múltat temetve, az időt könnyel bevetve,
várva a testi jóra
egymásra hullva, mint hó a hóra.
S a lila gombahúsgyűrű bivaly-orrlikakból
folyt a takony, mint vödörből a barna asztalosenyv,
mint a halál-hab, halott-nyál a koporsóból
s a vastag bivalyfarok lengve arcomra kent
a húgyos farokvég-vasecsett,

s barna szemhólyaguk körül vérgyűrű
naplemente, nyershús-sűrű
vérfarika, együtt a tűz az esttel.

S lesz-e új virradásom,
mint újszülöttnék, hogy lásson
szemgolyója a részre,
az együttes-egészre?

Nyár van.
Állok sírodnál, sírköved előtt.
Én még a talajon, megkövülve a gondban.
Téged már bezabált a föld,
mint égitestbe temetett ősmadár
újszülött gyíkot, plankton-szájöböl-kortyot a bálna.
Te meg a lángtalan pokolban.
A férfi nem sír, pedig zokogva kiabálna.

Márvány-sírköved, mint az alvadtvér-pecsétviasz.
Aki lent van az a föntivel nem ugyanaz.
Fény van, nap süt, biborkő sírlapodon
árnyjátékot játszom,
mint gyerekkoromban az istálló-márványjászlón:
az alvadtvér-állatmázsa mérleglapon,
a lánc-négyszög hintás mérő-dobon
kézuji-árnyam, mint a téli faágak,
a lombtalan csöndek, a varázs-vak
árny-lécek nevedre szállnak,
nevedre ragadnak.
Mert rálőttem árny-ujjaimat a piros márványkalapra,
a neveddel aranyhímzett síklapra,
mint gyerekkoromban a fehérre-meszelt házfalra.
Széttárt kezem árnyvályú ízelt árny-hernyóujjai
a tavaszi napsütésben:
mint ágaskodó gyíkok, fekete gyíkok a fényben
táncoltak,
nem tudtak
őszii falevélként a földre hullani.
Fénybe-tárt, aranyba fénymártott
nyitott kezem ujjaival árny-botot, sír-árkot,

*háromszög-lovat, árny-legyezőt, árny-háztetőt,
árny-kakast, árnyrács lécc-levegőt,
árny-keresztfát hullatva, ragasztva
tehénsó-téglalila sírkövedre:
évszámaidra és nevedre.*

*Benned már megállt a szív-óra.
S feküsztek egymásba rohadva,
csontvázaitokkal egymásba ragadva,
mindörökké magatokra hagyva, összekavarodva,
egymásra levelesen tapadva, gabalyodva,
mint a hagyma:
te és te-hited Flóra.
És már nem vártok se rosszra, se jóra!*

Babona-gyász, hó, fegyvertelen

*Aki ismer
nem ismer engem.
Aki nem ismer,
mintha hóban
részegen heverne,
mint apám
az ifjúságkor téli éjszakán
részegen a szekérről leesve,
a hóban heverve,
a legyező-fujatósapkásan
szétnyílt gyöngyházgombos harmonikát
a hókupac fagyba keverve,
mint szalmába egy kis, újszülött bikát
a megszületés-kiújulásban.
S a harmonika, mint oltottmészbe
nyomott kristálykocka-kristálytüske csikóhal,
kristálytű-koronás halcsikó, s mintha nézne,*

*mint egy keresztcsík kőszelvényével szétnyílt háttal
fekvő döglött tatu, kőfehér-fekete övesállat,
mint páncélrücsők-kovakő fogsoros, csőrös krokodil,
mint egy hóba-lőtt tollas-farkú összetört nyíl.
S a legény félig agyonverve
fekszik a fehér koporsóban.
A havat véres fogakkal harapva,
a havat véres körmökkel kaparva
véres orrlíkokkal könnyező kürtöket,
forró lihegés-fürtöket,
izzadó üresség-csőveket,
fölforrt levegő-beleket
szuszogva, fújva a hóba.
A kocsilőccsel megvert
zene-embert
a bál fektette fehér koporsóba.
S hiába csipog az istentelen részeg,
mint egy fiókás sárgacsőr-trombitabőr madárfészek:
„Nappal itt benn,
éjjel ott fenn
világít az Isten.”
A vers az én kegyelemem,
a vers az én fegyelemem!
Kezemben nincs fegyver.
Élek.
Nem félek.
Hogyha félsz ez is ver, az is ver.
A lélek
a húsból épített test bíbor belső derengése.
Akár a kozmoszbeli tűzörvénylés béke.
Mert nő a megértés-derengés, nő a teremtés-hit
az Univerzum bő táguulás-ének,
ha önmagadból szülni akarsz valamit!*

Spinoza hajnala

Már nem futhatok sehova.
Se a mélységbe, se haza.
Otthon csak a temető van.
A cifra kő-márvány emlék-csata,
a gyászra-ültetett virág-gondola,
sárga szirmokból dunyha, lepedő,
akácfa, nyárfa, ecetfa, az égen golya-legelő.
Se ház, se szőlő, se kukoricaföld,
se krumpli, aminek csokra smaragd:
amit a barna krumpli-here húsból kilőtt,
ő meg ott rohad élő halottan a föld alatt,
mert csak jövője van és nincs panasza.
Csak teszi dolgát ikrásan, izzó jégcukrosan.
Nézi egymást a két idő:
az elmúlt és az eljövő,
a magány és a szörnyeteg,
a sárkány-kevély páncél-beteg,
az elpárolgó, ahogy lángolva zörög,
a fénypihegolyó termés-örök,
mint a virrasztó sorsot a virrasztó,
véres ujjhegyeivel csiszolt-tűz láng-osztó
Baruch de Spinoza:
a Világtudat-Egység Gondolat-Rózsa.
Hol vagy ifjúság, mámor, vadgalamb,
világító szív, temetve a Lét-gömb szigorába,
mint a szentjánosbogár kitin lemez-öv potroh-hasába
a zöldparázs szerelem-lámpa,
hol vagy szörny-képzelet, lét-szíve tág
páracsőnd, köd-magány, látomás-ifjúság,
a ködös hajnali, hónapig-érő hógázolásban,
a ködkastélyban vánszorgó büntelen gyászban,
a fehérpuha égi-pihe hó fölötti harang:
a hívás-hang, lázadás-hang, tűzözön-hang,
ami beleragadt a csillagok alatti láva-lángba.

A föld
és nem csak ami föld
nézi az időt.
Nézem én is,
meg a remény is.
És jön a bűn-éjből a bevakolt-szemű világító angyal
szitaszárnyú csönddel, földig lógó aranyhajjal,
sziszegő lángolás-jajjal,
aki habarcs-szemüveges arccal a Földgolyóra néz,
és függ az űrben,
a sűrű-tág csönd-tűzben, lét-öregben,
mint összárkány-könnycsepp-nehéz
szikrásan fölbolydult vadméh-raj,
fátyolcsönd örvény-zsongás zsvajjal,
mint fölfújt női rozsdaszínű selyemharisnyaként
levegőben tekeregue lobogó selyemikra-kürt darázs-raj
a gyíkszívű ködláz-hajnal.
És kék,
mint a szitakötő gyöngyökből fűzött,
piciny zománclemezekkel egymásra tűzött
szív-védő mellkas-edénye,
inge, mellénye
a pirkadó Mindenség-Szitakötő Ég.

Jegyzet a hideg holdfényre írva

Földrengés, ózonluk, éhhalál,
az elmúlás így is megtalál,
a bolygótestben a sziklalemezek
összecsúsznak és szét-merengenek,
óceánmélyi vulkán-kitörés:
néma hörgésből vízpúp-düllledés,
titáni víz-emplők dörgése, hömpölygése,
a beszívódás-kilökődés óceán-könyöklése,
üveg-felhőkarcoló kagylóhéjai,
tologó hab-hattyúk sikoly-tornyai,

az óceán hamu-sáralja vulkánkúpjai
kirobbannak, lávát kavarnak, a vizet megváltani,
s a széttárt-ujjú gőzkesztyűs tűzkezek
fölfele forrva égnak, ragyognak, buborékolva függenek,
akár a tűzliliomok, bugyogva kigyúrt csigaszemek,
akár a tűzpára kőerdő amit a mélyvízből fölnövesztenek,
s mint Krisztus vérkő-ajkú sebei, könnyei
lobogva vízzé vérzenek, a liliom-erdő szirmai, kelyhei
és forr a víz, erjed, csipkésen tenyészve dagad,
akár halandó emberestünkben a rákos daganat,
mert kifakadtak mind, akár a szívből az átok,
akár a végső áldozat, akár a gennyes pattanások,
árvíz, tornádó, hullaház-tömegfulladás,
gleccser-olvadás, földrész-rothadás,
mint a rákos nők vér-sár méhrothadása
a víz-üres tengerfenéken halál-takony kása:
bálnák, cápák, halcsikók, dög-delfinek,
gigászi víz-szivarok, összegyúrt medúza-takonyhegyek,
láb-bajszú szépiák, fölforrt sündisznóhalak,
piros haltrombiták, kékefehér pikkelybőr-kardok izzanak,
uszonyos, pettyes, zebracsíkos, világító rózsafejű mélyszívek,
rózsa-szájú és palacsinta-ajkú szárnyas hal-legyek
a tengergödör száradó sarában, algás, hínáros szennyében,
a pocsolyasík, ganéj domb-tevék szemhéján, szájjüregében,
a zöld tenger-szar halmaz-hatályán bádoggá derengenek,
ez a fordított Mennysország, a döghússá züllött Éden
és gyermektetemek, és asszonytetemek a kiáradt víz szívében,
a gigász nagy tengervíz-fülek taréj-torlaszán lebegve,
őrült lomb-lobogásában a víz-fülkagylókba göndörödve,
akár a szelvénypatkó csöpp rózsaszín embriók halállá pöndörödve,
hisz már szétbomolva, mint a paróka szálasan nyögve,
s az óceán óriás terhes asszonyhassá dagadva fél,
s a föld megreped, kettéválik akár az ércsontváz őszi falevél
és romok, tetők, férfihullák, a víz gyöngyvirágai: koponyák,
fölszínre okádott temetők, ronggyá gyúrt kóchalmaz őszi fák.
Holdfény-hüvös éj, minket háború, bosszú, terror, gyűlölet,
hazugság, pénz-mohó rettenet pusztulás-kor fenyeget:
végiszonyat feszül a mindenség-szemgolyó takonyhúsában,
a bűn virágzik és sötétlik az elmúlás-pupillában,
pokol-fertőzet a világban,
akár a Sátán mosolyában.

DARVASI LÁSZLÓ

Virágzabálók

(REGÉNYRÉSZLET)

Az óriási hajóst választotta. Berger testén is eltúlozták a tagokat, kolbászszerű, húsos orrán úgy mozgatta a cimpáit, ahogy a lovak, amikor közeleg az abrakoltatás ideje. Durva faragású állkapcsából hibátlan fogsor villogott, s ha a lapáttenyerével kedveskedve ütött egy legénye hátára, a fickó belebukott a sárba. Berger egyszerű ladikosként kezdte, de hamar kitűnt a társai közül, elnyúlhatetlen volt, sokszor éjszaka se pihent, s testi ereje miatt mind nagyobb tisztelet övezte. Mázsányi rönkökkel dobálódzott, többször felúszott árral szemben a Boszorkányszigeten túli hajlatig. Következtesen haladt felfelé a tiszai halászok és kereskedők társadalmának ranglistáján, s mire a csúcsra ért, mindent tudott a vízről. Berger ismerte a Tiszát, a mélyüléseket, hol óriás harcsák alszanak örvénylő rablások után, tudta a szeszélyesen kavargó helyeket, melyek könnyű ágakként rántják alá a gyerekeket, ismerte a kecségző hajlatokat, tudta, miként vándorolnak a vízfelszín alatt húzódó homokpadok, hol szelídül az áramlás lassú folyássá, hol rejt a meder iszapja elsüllyedt sóhordó hajót, régi tutajt, ladikot. Az elsők között kezdett olyan uszályokkal dolgoztatni, melyeket bögös hajóknak neveztek a szabadságharc előtti években. A hajók orra és fara fölfelé hajlott, a test könnyű és kecses lett, s míg a régiek lomhán vonszolták magukat a vízen, az új hajók valósággal repültek. A bögőhajókra zöldre festett házikót emeltek, s az utasok a zsalugáteres ablakokon át kémlelhették a túlpartot. Berger néhány vízimalomban is érdekeltséget szerzett, a molnárok úgy hajlongtak előtte, mintha ő lenne a császár. Péter nem a befolyása és a tekintélye miatt választotta a hajóst. Évekkel azelőtt Zsófiánál időzött néhány napot, s egy faúszató dereglyével utazott vissza Szegedre. S ahogy a tokaji kikötőben téblábolt, megpillantotta Bergert, akit ismert látásból. Kellemetlen érzése támadt, mintha a mellére nehézkedett volna valami. A férfi a korlátnak dőlve pipázott. Péter elnevette magát, de Berger csak bámult rá, majd a vízbe sercintett. Szemmel tartotta aztán a hajósgazdát, akinek a szabadságharc leverése sem okozott károkat, hajói továbbra is áruval megrakva érkeztek Szegedre, a halászáinak hálói is mindig tele voltak zsákmánnyal. Péter egy verőfényes, őszi délelőtt szólította meg. Csaknem egyforma magasak voltak.

Berger levette a kucsmáját.

Hogy hívnak téged, fiam?, kérdezett halkan.

Szép Péter vagyok, és azt kérdezem, hajlandó lenne-e tisztességes fizetség ellenében néhány kérdésemre válaszolni.

Ki vagy te, hogy tőlem kérdezni merészelsz?!, hunyorgott a hajós. Nekem, mondta tűnődve, tizenhárom hajóm van. Azt képzeled, fizethetsz nekem akár egy krajcárt is?!

Péter elnézett a túlsó part jegenyéi felé, aztán a felsővárosi vízimalmok irányába, melyek a Sárgának nevezett partrészen sorakoztak. A vár előtt nagytű szállító hajó várakozott. Végig a forgalmas, nyüzsgő parton hajókat rakodtak, kettő azok közül Bergeré volt. Vékony legény egyensúlyozott egy pallón, kövér zsák nyomta a nyakát. A töltésen szekér állt, a kocsis kiáltozott, kátrányt hoztak. Idős, fehér hajú ember álldogált a közelükben, szekercét lóbált lassan, ráérősen. Péter tudta, hogy Berger emberei ugrásra készen figyelnek. Egyedül volt, egyedül jött, így akarta. Nem félt, nem mérlegelt. Felsőhajtott, mint akit bánat ért.

Berger úr, én csak arról szeretnék tudni, mi az a sértés, amit ez a víz, Péter a Tisza felé bökött az állával, nem bír el. Maga gyakran csúnyán beszél, de okos ember. Különben nem lenne pontosan tucatnyi hajója, és nem tizenhárom.

Berger kifejezéstelen tekintettel bámult.

Te kioktatsz engem?, kérdezte halkan.

Üzletet ajánlottam, bólintott Péter.

Üzletet?! Te?! Nekem?!

Berger csalódott képet vágott. Mennyi kellemetlenség éri az embert, fojtogatja a hajósüzletet az adó, a fináncok a ladikok kotyogásába is belekötnek, a víz hol el akar fogyni, hol meg tengert játszik. Mindennek a tetejébe ilyen semmirekellők is vegzálják az embert!

Megcsóválta a fejét, fütttyentett.

Nyomban tucatnyi legény rontott elő a javításra váró ladikok, a felpakolt zsákok takarásából. Nem fejtellenül támadtak, gyakorlott szenvedéllyel rontottak Péterre, aki számított a támadásra, mégis meglepődött a heveségén. Az első kettőt ököllel ütötte meg, reccsent az arcsont, a harmadik a hátára csimpaszkodott, s mint a kutya, a tarkóját harapta. Péter úgy dőlt hátra, akár a felborított sószsák. Nyekkent a teste alatt a fickó, papírzacskó pukkan így. Valaki ordított. Fekében rúgott pofán egy másikat, aki dorongot lengetett előtte. Láta közben, Berger meg se mozdul, a hajós a túlsó partot fürkészi, a szemét árnyékolja, s eregeti a pipafüstöt. Némák voltak a támadók. Csak nyögések, sóhajtasok hallatszottak. Péter talpra ugrott, sikerült elkapnia s a reccsenésig csavarnia egy kart. Oldalra kapta a fejét, már késő volt, a szürke felhő elérte. A hálóra nem számított. Pedig nyilvánvaló volt, hogy használni fogják. Ellökött magától egy testes fickót, s máris rázuhant a vasnehezékekkel teleaggatott szövétnek. Mozdulatai összekeveredtek. Hajólapáttal ütöttek az oldalába, balta találhatta el a kézfejét. A válla belezsibbadt az ütésbe. Valami elsziszegett a homloka előtt. Előre rohant, két fickót sike-

rült elrántania, maga alá gyűrte őket, a nyakukat szorongatta, az egyiknek az arcába fejt. Megérezte a szúrást. Nem volt nagy fájdalom. Valami pendült a testében, mintha horog akadt volna az oldalába, hogy nyomban ki is szakadjon a húsból. Gyenge lett nyomban, levegő sziszegett a tüdejéből, fuldokolva igyekezett megkapaszkodni, vadul tapogatott, de kihulltak ujjai közül a tárgyak. A földön feküdt. Vékony arcú férfi térdelt mellette, kedvtelve bámulta. Péter arcára úgy feszült a háló, hogy kettévágta az alsóajkát. A férfi visszarántotta testéből a kést, és Péter látta, hogy végignyal a véres pengén.

Megvagy, behemót, suttopta, majd felállt, s odébb bicegett.

Péter köhögött, fázott nagyon. Olyan ismerős volt a késes arca. És miért lett ilyen hideg, honnan fúj ez a dermesztő szél? Megértette, meg fog halni, és ez nem is olyan rossz. Zihálva lélegzett, hallotta, hogy fölötte kiabálnak, újjak motoztak fölötte, aztán sötét lett, és csend. Meghalt? Ez a halál, ez a félhomály, ezek a derengő csíkok az arca előtt, ez az izapszag, ez a fémes íz a szájában, ez a halszag?!

Hangokat hallott, Berger beszélt.

Itt, uram, semmi sem különös történt.

Azért véres a sár?, dörögte nyilván egy policáj, aki a verekedés helyszínére keveredett.

Az a fiú is ott, igen furcsán néz ki, megütötte magát?!

Mondtam neki, hogy nehéz az a zsák, de ő csak erősködött, hogy elbírja, dűnnyögte nyájasan Berger.

Az én hibám, uram, bocsásson meg, uram, hallatszott a gyerekes hang.

A zsák törte el a kezedet, az verte be az orrod, és tépte le a szemöldököt,?, érdeklődött a rendőr.

Azokat a sérüléseket egy hal okozta, mondta Berger.

Talán cápa?, a policáj hangja továbbra is barátságos volt. Berger úr, a mi Tiszánkban cápák is fürödnek? A tengerjáró barátaim mondják, akkora foga van a dögnök, hogy az embert derékban harapja ketté.

Itteni hal volt, uram. Olyan behemót, hogy magunk se akartunk hinni a szemünknek. Nagyon megküzdöttünk vele, uram, magyarázott Berger. Még nem tudjuk, miféle fajta, de ritka példány.

Aztán megnézhetem-e én is azt a nagy halat, Berger úr?!

Emeljétek a csónakot, adta ki a parancsot a hajós, Péter arcába fény vágott. A munkások meglátták a feléjük igyekvő policájt, s őt egy ladik alá lökték. Kövér, pirosposzgás férfiú volt a policáj, barátságosan nézegette Pétert.

Valóban természetes jószág, minden elismerésem, Berger úr.

Nagy pusztítást okoz az ilyen dög, ha meg nem fékezik, válaszolt Berger, és nekünk gondunk lesz rá, policáj úr.

A ladikot visszajuttatták, Péterre újra sötét borult, kint parancsszavak sziszegtek. Valami kaparászott a csónak oldalában. Péter hallotta a hangot, és sejtette, hogy az a fickó beszél hozzá, aki megszurta.

Most pedig megvárjuk, míg megdöglesz.

És aztán majd megetetünk a vízzel, behemót.

Péter elájult. Arra eszmélt, hogy sötét csend mélyén hever. Csak a tiszai éjszaka bírja ezt a neszekkel teli némaságot, melyben a folyó áramlása olyan, mint valami mélyről érkező zene. Remegett, de nyugodt volt. Megérezte, nincs egyedül. Szólt volna, de csak a szájába gyűlt vér buggyant ki szétszakadt ajkai közül. Megemelkedett a ladik, szél hűsét érezte. Megsimogatták az arcát. Sebesen kezdtek járni a gondolatai, úgy örvénylettek, ahogy őszi szél kavarja az avart, képek váltogatták egymást, arcok és testek villantak fel, mozdulatok fakadtak a képzeletében.

Visszajövök hozzád, suttogta a meleg női hang, visszajövök hozzád, kisfiam. De az anyja arcából már Klára hunyorgott kedvetlenül. Arról beszélj te nagy, szőrös ember, hogy mit vettél el tőlem! Megloptál, kifosztottál, te behemót! Te gyilkos! Gyilkos! Zsófia, te tudod, hogy nem vagyok rossz, csak az erőmmel nem bírok. Te is azt gondold, hogy megöltem azt a fiút?! Hogy beszennyeztem a kezemet annak az árnyéknak a vérével?! Klára, én most meg fogok halni, vagy meg is haltam már. Klára, Klára, ki hoz neked édes likórt, ki emel fel, ha le akarod tépni az ágon maradt cseresznye fürtöt?

A csónak faréseibe szakadt a körme, kaparászott. Halszag volt, iszapszag, a Tisza illata fojtogatta. Újra elájult. Arra riadt, hogy rázogatták. Hallotta saját hangját, ő beszélt, ő, akit Szép Péternek hívnak.

Te vagy az, halál?!

Itt vagy hát halál?!

Cigányul karattyoltak, annyit érett, hogy Devla, Devla, aztán magyarul kérdezték, szerinted, komám, a halál cigányból van?! Kutya hörgött a közelben, kaparta a csónak oldalát. Véres a ladik, dűnnyögték, téged aztán jól elintézték, ember. Izgatottan sustorogtak a szavak, kezek motoztak körülötte, ujjak babráltak a száján és az arcán. Megemelték, valaki nyögött, nehéz, milyen nehéz. Vigyázz, el ne ejtsd, oldalra csúszik, hallotta még, és újra elájult.

*

Napokig volt eszméletlen, s aztán még hetekig nyomta az ágyat, ám Schütz doktor, akit a cigányok nyomban riasztottak, cseppnyi aggodalmat sem mutatott, amikor megállt fölötte. Tekintete pajkos volt, gúny és ámulat keveredett benne, mintha azt mondaná, gratulálok, barátom, téged aztán nem lehet elpusztítani. Pétert szalmaágyba fektették, a fekhely mellé féregűző leveleket és illatos fenyőgallyakat szórtak a cigányok. A férfi teste izzadságban fürdött, dobálta magát, félrebeszélt, olykor hatalmasakat öklözött a levegőbe.

A putrik körül horpadt oldalú kutyák úzték a tyúkokat, egy füstölő tűzrakás mellett üstök heverték javításra várva, a szélben színes rongyok lobogtak, s fiatal legény hegedült a közelben.

Tudod, miféle kincsre találtál?!, kérdezte a doktor a vajdától, aki az ajtófélfának támaszkodott, bicskája hegyével a körmét tisztogatta. A válla fölött pillantott az udvarra, purdék marták egymást, mintha ölni akarnának. A vajda intett Masának, s a kutya kaffogva rontott rájuk, szétkergette őket. A fiúk vigyorogva lihegtek, az öklüket rázták.

Szóljak a családnak? kérdezte tűnődve a doktor.

Várjunk a dologgal, ingatta fejét a cigány.

Joguk lenne tudni, ellenkezett a doktor.

Megmentettük mi már Klára asszonyt is, jegyezte meg Gilagóg, csikorogva nevetett, s bosszúsan kapta tekintetét a fiú után, aki hegedűvel a hóna alatt futott át a putrik között. Néhány pillanat múlva újra felnyikorgott a muzsikaszó. Gilagóg kiköpött.

Csak vonyítani tudnak, dünnyögte.

Még Imre, ő se tudja meg?!, kérdezte a doktor.

Azt hiszik, híresek lesznek, bökött homlokával a vajda a zeneszó irányába. Azt álmodják, hogy eljutnak Bécsbe, Párizsba, hogy Pesten pincér hordja nekik a sült oldalast, meg a töltött káposztát! Azt hiszik, tisztelni fogják őket. Azt hiszik, lehetnek mások, mint rossz cigányok! Ugyan mi haszna annak, hogy eladják a lelküket, és dagadt urak fülébe húzzák a nótákat?!,

Makacs és maradi ember vagy, Gilagóg, ellenkezett a doktor. Miért sajnálsz tőlük azt a kis szerencsét? Mindig is zenéltetek, hát nem? Zenéltek a te őseid is, vajda!

Te nem tudod, doktor, hogy a szavak ura lettem?!, kérdezte Gilagóg, s barázdas arcán felragyogott a régi vágás, melyet még egy lovári cigány kése ejtett rajta.

Ezt a betegséget nem tudom gyógyítani, jegyezte meg a doktor, s visszaigazgatta Péter mellére a pokrócot. A beteg felnyögött, majd hadarni kezdett, egy nőt emlegetett, valami virágot, sivatagot és virágot. Gilagóg komoran nézett, gúnyolódj csak német, gúnyolódj, aztán intett neki, kövesse. Széllöket vágatott utánuk az udvaron, zörögve borult fel néhány kanna, forogni kezdett egy üst, s a vizes avar úgy lódult odébb, mint valami nehéz szőnyeg. A vajda egy guggoló asszony felé kiáltott, mire a nő egy fiatalabb férfire pillantott, aki a tűz körül járkált. S mert a férfi bólított, az asszony ugrott, beszaladt egy házba, s már tolta is kifelé a görgős kocsit, melyen a letakart Igazmondó mocorgott. Gilagóg nem tétozódott, lerántotta a takarót. Az Igazmondó vaksin hunyorgott, majd elvigyorodott.

Adjatok pénzt, suttogetta.

Adjatok pénzt!

Ezt már ismerem, szólt szenvtelenül a doktor.

Én viszont értem is, hajolt előre Gilagóg, Habred nagy kincs! Sokára tudtam meg, hogy mekkora kincs! Csak érteni kell őt, doktor.

Pénzt kér, mondta a másik.

Nem csak pénzt kér, ellenkezett a vajda.

Adjatok pénzt, szólt közbe Habred.

Gilalog pipára gyújtott, gúnyosan nézte a németet.

Adjatok pénzt, suttogta Habred, kék fényben derengtek a csontjai.

Mit mond?, sóhajtotta doktor, és fázósan összehúzta magát. A telepen újra átcsattogott a hideg novemberi szél.

Látja a halált, válaszolt a vajda.

Kinek a halálát?!

Azt mondja az Igazmondó, fújta ki a füstöt a vajda, s egy pillanatra elveszett az arca a gomolygásban, hogy a halál nem rossz. A halál kedves, mint a méz. Nem kell félni tőle. A vajda körbe nézett. Pedig a cigányok nyüsztve félik a halált.

Kinek a haláláról beszél, vajda?, kérdezte a doktor.

Gilalog hallgatott, láthatóan azon tűnődött, beavassa-e a doktor a frissiben feltárult titokba.

Lát egy nőt, mondta aztán kelleetlenül.

Miféle nőt?!

Egy fehér asszonyt, akinek az ujjából olyan kék vér folyik, mint amilyen az ő derengése, mutatott Habredre.

Ő a halál?, kérdezte élénkülve a doktor, ez a távoli, fehér asszony a halál?!

Nem tudom, dünnyögte a cigány. Talán az a fehér nő a halál. Lehet, hogy vele van, az ujjában vagy a hajában, ül a szája sarkában, lógatja a lábát. Egy kicsi halál ül száján, és felnevet, amikor ez az asszony beszélni kezd.

A vajda elhallgatott, lefelé bámult, sáros lett a csizmája. A doktor elismerősen mosolygott, mint akit meglep, hogy így képzelődik ez a száraz, mogorva cigány, majd a fémszínű tócsákat kerülgetve lépett az Igazmondóhoz, ezüstforintot kapart elő a mellényzsebéből, s az érmét az Igazmondó elé fektette. Habred ráncos csecsemő pofája csak őt nézte, nem érdekelte az ezüstforint.

Adjatok pénzt!

Adjatok pénzt, ismételte kéken derengő csontokkal, s a doktor ekkor mintha egy nő arcát pillantotta volna meg az Igazmondó fényében. Rémműlten hátrált néhány lépést.

Látod, ugye látod, te is doktor?, suttogta izgatottan a vajda.

Látom, igen látom, Schütz doktor a homlokát törölgette.

Mit csinál, mondd, ragadta a meg a karját a cigány.

Ír, mondta a doktor.

Valamit ír az a távoli, fehér nő, bólíntott a doktor, és messze bámult. Mintha elláthatna odáig, ahol azokat a halálos, kék mondatokat írják.

*

Percek óta állt a beteg fekhelye mellett.

Somnakaj megnyúlt, karjai vékonyak és hosszúak lettek, bőre a friss gesztenye barnaságát idézte, a haja szénfeketévé érett. Szempillái olyan hosszúak vol-

tak, hogy megtartották az akáclevet is. A telepre Schütz doktor tanácsolta vissza. Mikor járt az apjánál, mikor látogatta meg az öreget, árulja el csak! Persze, igazán jó helye van Somnakajnak a Szép házban, áldhatja is a szerencsáját, hogy ilyen kedves emberek közé került, ám azért gyakrabban megnézhetné az apját, akinek Habreden és a kutyáján kívül újabban nem akad társasága. Úgy véli, dűnnyögte a doktor, a vajda nem beszélt a lányának a bajairól, hiszen a lába ujjáig büszke ember, szégyellne panaszkodni, s talán még magának se vallotta be, hogy nehezebb az élete, de azért nem árt, ha Somnakaj tud a változásokról. Talán már nem az apja a törzs vezetője. Meghagyták őt abban a hitben, hogy parancsol nekik, de mindent másként forgatnak, s csak játsszák, hogy Gilagóg a vajdájuk. A lány hallgatott, a csudába kívánta a doktort, aki mindenbe beleszólt, és folyvást akadékoskodott. Jó két hónapja talán, még ős volt, aranyló és mustillatú, Somnakaj húst, tejet és gyümölcsöt vitt az apjának. Egy egész kosarat pakolt teli. Két hónap nem olyan nagy idő! Látogatja ő az apját, ha ideje engedi! Somnakaj gyűlölt visszajárni a nyomorba, s áldotta az eget, hogy nem kellett velük élnie. Amikor olykor engedett a lelkiismeretének, mintha valami rosszban járna, sietősen, a fejét lehajtva szaladt végig az utcákon, hogy a telepre érjen. Elég volt belépnie a putrik közé, nyomban nekiestek az éhes purdék, fogdosták, a mellét, az ölét tapogatták, a szoknyáját ráncigálva pénzt kunyeráltak. Az asszonyok a lába elé köptek, annyira irigyelték. Barka némán mozgó ajkakkal bámulta, és Somnakaj tudta, hogy a másik átkozza. Barka kihordta a terheit, és kiszáradt a vajúadás alatt. Olyan lett az arca, mint egy kifordított teknő. Olyan lett, mint egy boszorkány, horgas körmét nem vágta, kócos volt, s a mellén mindig ott lógtak a vinyyogó íkrek. A telep fuldoklott a sárban. Pallók és deszkapadlók rendszere hálózta be a várost, hogy az emberek száraz lábbal közlekedhessenek, de a faút errefelé csak az utolsó magyar házig vezetett, aztán a lány vagy talált száraz ösvényt, vagy az álláig mocskos lett, mire az apja viskójáig tapogatott. Ide járjon vissza?! De mert a múlt éjszaka fagyott, s leesett az első hó is, Somnakaj kijött a telepre.

A lány a beteg arcához ért, végigtapogatta a duzzadt ajkakát. A férfinak megnőtt a szakáll, a haja kócosan ragadt össze, s a vérszívók is gyötörték. A férfi megremegett, de nem nyitotta ki a szemét, halkan felnyögött. Csupa kék és barna folt volt a bőre, a bal szeme alatt lila karikák, fél arca megfeketedve, s a homlokán hosszú vágásnyom húzódott.

Ő az?, kérdezte Gilagóg, aki a lánya mögött várakozott.

Somnakaj bólintott.

Mikor láttad?, kérdezte az apja.

Amikor a városba jöttünk, suttogott a lány. De lehet, hogy csak álmodtam, apám.

Olyan nincsen, ellenkezett Gilagóg, hogy előbb megálmodod, aztán látod. Először látod, aztán álmodsz róla.

Somnakaj nem akart az apjával vitatkozni, mit tudhat az öreg az álmokról?! Mindig hamarabb vannak az álmok, mindig hamarabb születnek!

Gyilkos, tuttogta a lány.

A vajda hunyorgott, a fejét vakargatta.

Azt is megálmodtad, kinek az élettét vette el?

Láttam, szólt Somnakaj, és a rajzokra gondolt, melyek a Szép ház társalkodójának falán függtek. A három rajz férfiakat ábrázolt, Szép Imrét, a gazdáját, ezt az óriást, akit Péternek hívnak és a gazdájának a testvére, és a sápadt fiút, aki a táborukban járt, és akiről Klárának kellett mesélnie. Szép és finom ceruzarajzok voltak, Somnakajt bámulattal töltötte, mennyire hasonlítanak azokra, akikről mintázták őket. Klára kívánságára Somnakaj többször is elmesélte, hogyan találkozott azon az augusztusi napon a sápadt fiúval. Klára figyelmesen hallgatta, de egyetlen szót sem mondott a fiúról, s azt sem árulta el, ki készítette a rajzokat.

A folyó partján bujkáltak, s a fiú hozzájuk tévedt, a hőség megrepesztette a földet, ők nem régen érkeztek a sokornyú város határába. A parti füzesben ke-restek menedéket, mert háború volt, dörgött az ég, a világ ruháját lövések szag-gatták. A sápadt fiú rájuk talált, félelem nélkül jött a táborukba. Úgy fürkészte őt, a kislányt, mintha el akarná varázsolni, és aztán az apja hiába tartotta vissza, a fiú a legnagyobb villámlások közepette ment vissza a háborúba. Mint aki ott ke-res valamit. Vagy mint akit ott várnak! Somnakaj jól látta, hogyan történt, a fiú után settenkedett. Látta a bömbölő óriást, ezt az összetört férfit, aki most itt he-ver előttük, a szalmaágyon, és látta a fájdalomtól görnyedő fiút. Somnakaj a fák közül leselkedett, bármikor meg tudná mutatni azt a tölgyet, a törzsébe kapaszkodott, s elharapta a nyelvét a rémülettől. A fiú a földre hullt, az óriás bömbölve toporzékolt, s hatalmas villámmal döfte át a testét. Aztán a háború megpihent, mint egy fáradt vadállat. Szúrós szagú csönd lett, éhes kutyák lihegtek a bozótos-ban. Ő látta a fiút halottként, a megégett, véres fűben hevert, arca békés volt, a teste szétszakadt. Somnakaj virágot tépett mellette, és csodálkozott, hogy néhány órája élt, és minden volt, most pedig csak fekszik, és már soha nem lesz semmi.

Ahogy Somnakaj nézte a beteget, megrettent. De nem volt értelme tovább morfondírozni. A lány döntött.

Ha meggyógyul, vele megyek, szólt elszántan.

Gilagóg sötéten hallgatott.

Honnan tudod, hogy elmegy?, csikorogta ki végül.

Ez a férfi mindig elmegy, mondta Somnakaj.

Kiáltás csattant, gúnyos kacagás verte fel a szoba csöndjét. A kölykök Somnakajt dobálták sárral, bogánccsal. Néhány kéreg a betegre is hullt. Mögöttük gyű-lölködve állt Barka, és parázsló tekintettel figyelte őket.

*

Január volt, s napok óta havazott. Péter besántikált a viskóba, csizmáját ütö-gette, máris tócsa támadt alatta. Gilagóg úgy bámult rá, mint hívatlan látogatóra,

akitől bármiféle hír kitelik. Sípot faragott éppen, amely sehogyan sem akart megszólalni. Péter a vajdára vigyorgott, s a sarokba lévő kézikocsi felé intett, mintha az Igazmondó fogadhatná a köszönését. S valóban, mozdult a pokróc. Annyi más helyre mehetett volna, ahol gondját viselik, ahol rendes ágy, könnyű húsok várta volna, sőt, éjszakánként sem lett volna mindig egyedül, ő mégis itt maradt. Talán a lány miatt, aki olykor elálldogált mellette, talán, mert közelről akarta látni ezeket az embereket, a nyomorukat, az álmaikat és a szenvedélyüket. Sornakaj valóban különbözött tőlük. Fontos volt ez a csipasz Klárának is, s Péter nem értette, miért ragaszkodott a lányhoz az asszony olyannyira. Félredobta a kabátját, a foltos vaskályha sisteregett a ráhulló hótól. Napok óta havazott, a hó sűrű függönyként ingott ég és föld között, s a cigányok behúzódtak a házakba. Nem volt ajánlatos kószálni, tiltott helyeken leselkedni, a hó megőrizte a nyomokat. Péter egyre erősebbnek érezte magát. Még ugyan húzta a lábát, de valójában egyetlen fejlemény nyugtalanította. Hiába gyógyult oldalán a szúrt seb, gyakran elviselhetetlen fájdalom kínozza. Schütz doktor úgy magyarázta, a kés megsértette a bordát, valósággal megfaragta, és a csont nehezebben felejt, mint a hús. Péter csodálkozott, hiszen nem is érzett többet egy tűszúrásnál. A doktor azt felelte, a fájdalom most már vele marad, néha talán enyhül, de jobb, ha tisztában van azzal Péter, hogy a kín bár csak látogatóba érkezett, utóbb otthonra lelt az ő pompázatos testében, és mivel Péter emberi épülete igazán nagyszerű lak, a fájdalom soha nem fog kiköltözni belőle. Péter csikorogva nevetett, egész életében fájni fog neki?! Bocsásson meg a doktor, de ez marhaság! Péter nem hitte, hogy létezhet kín, mellyel ne bírna. Helyes, az ő teste palota, hát majd ő maga űzi ki a hivatlan látogatót, aki belakja a szobákat, termeket és a pompás rejtekeket. Ám egyelőre a fájdalom mutatkozott erősebbnek, benne bujkált, jött-ment, napokra eltűnt, aztán teljes fegyverzetében mutatta meg magát, olyan volt, akár egy szörnyű virág, hatalmas levélzete és ágas-bogas gyökerei voltak, melyek legkisebb rezdülése is iszonyatos kinnal járt. Az indák leereszkedtek az öléig, a fájdalom hínárja felkúszott a tarkójába, s gyakran úgy dobolt, lüktetett a halántéka, hogy a könnye csorgott.

Az ágyra heveredett, ivott egy kis bort.

Miért köhécsel olyan sokatmondóan a vajda?!

Miért bámul úgy, mintha baja lenne?!

Csendes őrzéssel szakad a hó, a világ halott, a gyáva utcákon csak a policáj jár, a putrit jóleső meleg tölti be, mert szereztek fát, és szereztek bort és húst is a figyelmes, odaadó Margit segítségével, és most a fájdalom is kussol.

Mi a baj, vajda?, kérdezte Péter.

El kell mondanom valamit, szólt Gilagóg, s félretette a kést, s a faágat.

Ha kell, akkor mondd, kortyolt a bögréjéből Péter.

Gilagóg néhány gallyat dobott a tűzre, majd a kocsi a szoba közepére húzta. Lerántotta a pokrócot az Igazmondóról, aki Péterre vigyorgott. A férfi kellenül

visszaintett. A vajda töltött magának is, mohón ivott, aztán töltött újra, majd megvárta, míg Habred megszólal.

Adjatok pénzt, suttogta az Igazmondó, mire Gilagóg bólintott, majd magyar és cigány, olykor török és valami mélyebb zengésű délszláv szavakat is a beszédébe vegyítve mesélni kezdett. Péter csodálkozott, mert tökéletesen értette a másikat. Gilagóg meséjének minden szavát felfogta, a történet a törzséről, a cigányokról szólt, akik egy világvégi köd túloldaláról jutottak idáig. Elhullott testvéreik csontjaival kutyák kergetőznek a karavánutak mellett, a sírokat elfelejtik, a sírokat a szívük kertjébe ássák, nincs történelmük, mert a múlt nem az árnyékuk, nem utánuk lohol, nem őket követi, hanem előttük liheg, és ők egyre csak úzik azt, ami már elmúlt.

Ám egyszer megmentették az Istent.

Ki tudja, talán nem is volt ez rossz hír. De azért komoly hír volt. A hír úgy szólt, hogy eljött a nap, amikor az egész világ el akarja pusztítani a Teremtőt, mert az Úr rosszul teremtetete meg a világot. Rossz volt a hajnali szél, az eső, a hó, a hideg és a forróság, nem volt jó a szerelem, mert másé volt, rossz volt a pénz, mert az is másé volt, az élet mit sem ért, csak fellobbant és máris kihunyt, s a halált is könnyen és ok nélkül osztogatták. Isten haljon meg, és támadjon fel, hozza helyre a hibát. Így szólt az ítélet, mellyel éppúgy egyetértettek aranyban járó, csúcsos süvegű püspökök és tekintélyes dervisek, mint némaságukban fuldokló erdei remeték, akik a fák odvaiba dugták a szerszámukat, ha rájuk tört a rettenetes roham. Az égen súlyos, fekete fellegek vonultak, a föld gyomra szúrós füstöket böfögött.

A baljós hírt az a törzs kapta meg először, amelyiknek Gilagóg dédapja volt a királya. Ők voltak a fekete homlokúak, és pontosan négyszázan voltak, és éppen olyan vidéken jártak, ahol a felhők hasát csiklandozta fű, és a szél kutyahangon ugatott. Egy reggel a kémük a lábát húzva, a vérét hullajtva tért vissza a táborba, s mielőtt megfagyott volna a tekintete, még eldadogta, hogy fegyveres hordák járják a vidéket, feldúlnak minden házat és falvat, Istent keresik. Az Úr megneszelte a bajt, és elrejtőzött. Van Isten, csak bujkál. A Nap halványabban szórta a sugarakat, a föld tompán döngött, ha táncoltak rajta. Hajnalonként későn ébredtek a madarak, és csak rikácsolni tudtak. Só marta az arcukat, testük fekélyes lett, viszkettek, gennyeztek, vért vizeltek.

Néhány nap múlva idegen kért menedéket náluk. Rendes embernek tűnt, volt szakálla, illendően beszélt, ordítani is tudott, de a teste illata nyugtalanító volt, mintha folyton a saját párájában járt volna. A kutyák megvadultak tőle, s ha feléjük nyúlt, nyüszítve kushadtak. A kislányok szótlanná váltak, amikor közel ment hozzájuk, kicsi öklüket viszkető ölükbe dugták. A gyerekek sírtak, ha szólította őket. A törzs varázslója, akinek a teste kék lett, ha hazugságot érzett, levágta egy kakas fejét, majd hagyta, hogy a madár elszálljon, de a kakasnyakból visszacsöp-penő vért gyűszűbe fogta, s megitta. Hamarosan fehér lett a teste, s farkoccsba

font hosszú haja égő kígyóvá változott. A törzsnek kétsége sem volt afelől, a vendégük az, akit a föld többi népei égen és földön íznek, Isten náluk keresett menedéket, talán arra gondolt, itt keresik a legkevésbé.

Nem árulták el, hogy tudják, ki a vendégük. Isten nem tűnt különösebben nagy erejűnek, sem pedig eszesnek, s kiváltképp nem tűnt mindenhatónak, de kétség kívül Isten volt, még ha horkolt és kiáltozott is álmában, illetve gyakorta érthetetlen szavakkal illette az éjszakát. A cigányok nem tudtak aludni, ültek a csillagos ég alatt, és miközben dúdoltak a Holdnak, azon gondolkodtak, mit jelenthetnek Isten szavai. Aztán szokás szerint összevesztek, kések pengéi villantak, egy fiúnak leharapták az orrát, egy másiknak parázkaparót döftek az oldalába. A cigányok összevesztek, aztán kibékültek, mert a dühük éppen olyan hamar szállt el, mint az örömük. Isten felkelt reggel, és ők nem tudták hasznát venni. Nem tudott kalapálni, lovat patkolni, nem tudott zenélni, nem tudott lopni, botfüle volt, s ha munkát bízta rá, búzamagos föld szitálását, tyúk kopasztását, vonogatta a vállát, mintha azt mondaná, azért testálta e munkákat a cigányokra, hogy ne neki kelljen csinálni. A cigányok nem mutatták, de nagyon féltek. A cigányok tudták, mert megtanította rá őket az élet, hogy minden idegen után jön még idegen. Ha szerencsájuk van, az idegen anyja, testvére érkezik, de többnyire mégis az ellensége várható.

A poroszlók kapitánya, aki hajnalban tört rájuk, s feldúlta a sátraikat, szétdobálta a pokrócaikat és a szerszámaikat, éppen olyan vörös sapkát viselt, mint a halál. Akkora csizmája volt, amekkorát a cigányok még nem láttak. A poroszlók kapitánya egy idegent keresett, aki meglopta a világot, meglopta a földeket, a vizeket, meglopta az összes királyokat. A cigányok dideregve hallgattak, a gyerekek maguk alá vizeltek. Gúnyos vigyorral kelt a Nap. A poroszlók kapitányának loboncos szakállából madarak rikácsoltak. A cigányok csak suttogni mertek.

Miért éppen náluk keresik az illetőt?!

A cigányok tolvaj népség, és a tolvaj a tolvajhoz bújik végül!

A cigányok királya a fejét ingatta, poroszló uram, tolvaj tolvajjal nem barátkozik.

Ez ugyan nem volt igaz, de jól hangzott.

A poroszlók kapitánya szögeket és vasdarabokat köpködött, véres késsel vaskargatta az oldalát. Itt kell lennie a nyomorultnak, dörmögte, ezt mondja neki a sapkája, ezt csicsergik a madarai, ezért nem akar tovább menni a csizmája. Csend lett, csak egy purdó sírdogált, az anyja melle elapadt a félelemtől. A poroszlók kapitánya parancsokat osztogatott a katonáinak. Hamar sorba terelték őket, férfiakat és fiúkat, fiatal anyákat, öregasszonyokat és gyereklányokat, s amelyik purdó még nem tudott járni, azt a testvére fogta, az anyja ölelte. A sorban állt a király, a varázsló is, s látta, hogy fejetlen kakas köröz felettük az égben, a vérét hullajtja rájuk. Kiáltás harsant, és aztán mindenkit lenyilaztak, az összes cigányt megölték.

A katonák elmentek, porzott a föld, a bokrok levelein vércseppek remegtek. Mindenki meghalt, mindenki elveszett, a legkisebb szélpudd, a legerősebb vas-kovács testéből is kiszállt a lélek. Isten nem halt meg. Űlt a mészárlás közepén, olyan volt, mint egy cigány. De nem volt ő cigány, csak egy szomorú, tehetetlen Isten volt. Ha cigány lett volna, meghalt volna, velük pusztult volna. Isten számoltatta a halott cigányokat, aztán feltámasztott közülünk egyet, ő volt a király, Gilagóg őse, és Isten neki mondta el, mit kell tenniük. Hogyan éljen a cigány ezentúl, miféle parancsokat kövessen. S ha a szabályokat betartja, jó lesz neki. Akkor a cigány boldog lesz.

A király bólogatott, süket volt, királlyá is ezért választották, nem tudta meghallani a rosszat.

Isten visszatért a világba, amely már nem akarta megölni őt. Gilagóg apja eltemette a testvéreit, és továbbvándorolt. Újra lett asszonya, lettek gyerekei, lettek követői, lett törzse, népe, és a vándorlások alatt sokszor büszkélkedett azzal, hogy személyesen beszélt az Istennel.

Nem halotta, mit mondott neki az Úr, bólintott Gilagóg, talán jobb is így. Nem kell azt meghallani, tette hozzá tűnődve, amit hiába hallanál. Nem érted, nincs hozzá eszed. Elég volt annyi, hogy a király élt, mondta, pipára gyújtott, s várta, hogy Péter kérdezzen.

Miért mondtad el ezt nekem?!, kérdezte Péter, amikor a vajda elhallgatott.

Veled van a Halál, szólt Gilagóg, és megvonta a vállát.

Adjatok pénzt!, reccsent Habred, a vajda rádobta a pokrócot, a sarokba tolta a kocsit.

Mi van velem?!, pislogott Péter.

Az Igazmondó azt állítja, szólt a vajda, hogy a melledre tette tenyerét a Halál. Ha a másik kezét is odahelyezi, a szíved nem ver többé.

Gilagóg a fejét ingatta

Te is olyan vagy, Szép Péter, mint az embereid. Lebetegednek, meggyógyulnak, és amikor egészségesek, akkor szólítja őket magával a piros ruhás. Félsz tőle, félsz a haláltól?

Péter hallgatott.

Azt mondják, öltél már, jegyezte meg a vajda.

Kik mondják?

Sokan állítják. Olyanok mondják, akik nem fontosak neked. Olyanok is mondják, akik egyszer talán fontosak lehetnek. Emlékeznek rád, hogy öltél. Én nem tudom, valóban öltél-e. De ha öltél, bizonyára megvolt rá az okod.

Miért nem kérdezed meg Habredet, gyilkos vagyok-e?, szólt kedvetlenül Péter.

Már megkérdeztem, dűnnyögte a vajda, a kése és a bot után nyúlt, s folytatta a faragást.

Február közepe volt. Péter egy reggel patkót és üstöt kért. A patkót eltörte, az üstöt úgy nyomta össze, mint valami bádogfejet. A vajda rezzenéstelen arccal nézte a mutatványt, Masa érdes nyelve a gazdája kezét nyalogatta. A vajda tudta, mit akar jelenteni a másik hivalkodása. Péter meggyógyult, a réGINEK éRZI magát, az ereje, a kedve, a bátorsága visszatért. Akkor hamarosan búcsúzhat a lányától, mert Somnakaj vele megy. Péter öltözködött, ruháit egy kopott bőrtáskába dobálta. Fehérlett a sarokban néhány üveg, magához vett egyet.

Elmegyek, mondta, s a vajda bólintott.

Köszönök mindent, mondta még Péter.

A vajda most sem szólt, s Péter úgy érezte, a cigányember az ellensége lett.

Vigyázni fogok rá, ígérem, mondta, de Gilagóg nem felelt.

S aztán, mielőtt valóban elhagyta volna a tábort, odalépett az udvaron leselkedő Barkához, közel húzta magához.

Rossz neked, asszony?

Barka leköpte, rossz kabátja alatt fuldokolva szopták emlőit az ikrek.

Rossz neked, de a legrosszabb az, hogy soha nem tudod meg, mire fel van ez a rossz, és hogy lehetett volna jobb, mondta, miközben érezte, hogy megfájdul az oldala. Barka vicsorgott, újra köpött, Péter meglegyintette. Az asszony vinnyogva hátrált, aztán imbolyogva elszaladt. Az udvar közepén fiatal férfi állt. Hosszú, fekete kabátján nem olvadt el a hó. Nem volt magas, s nem tűnt különösebben erősnek sem, de Péter tudta, hogy az összes zenész, kovács és foltozó, nem különben a várost járó cigánykereskedők leteszik neki a részesedést. Péter intett, mire a férfi megbillentette a homlokát, mint aki engedélyt ad, hogy a másik elmeessen. Péter elmosolyodott, s megcsóválta a fejét.

Aztán sietett, bár egy könnyed kitérő után, mely Léni néni kocsmája felé hajlott, ahol nagypohár likórt ivott meg egyetlen húzásra, egy másik gyűszűnyi poharat pedig a szíve fölötti zsebbe helyezett, egyenesen a Szép házhoz tartott. Fehér volt a világ, könnyű vattát rugdosott volna maga előtt. Ahogy számítani lehetett rá, két fickó figyelte a Fekete sas utcát, s leginkább a Szép házat. Nyilván a pokolba kívánták a leskelődést, mire Péter sarokra ért, a pelyhezés helyett apró szemű, fagyott hó hullt, melyet a feltámadó szél az arcukba fújt. Péter ráérősen közeledett ez egyikhez, tüzet kért. Kerek, piros arcba pillantott a gyufafénynél, nyakon vágta, s a férfi nyomban összecsuklott. A másik csúszkálva rohant feléje, futás közben emelte a pisztolyát. Őt jókora jégdarabbal dobta fejbe, pontosan homlokra találta, s remélte, hogy nem ölte meg. Toporgott a bizalmatlan ház előtt, a fenébe ezekkel a nyavalyás spiclikkel, ő csak Klárát akarja látni! Aztán eszébe jutott, hogy a spiclik elverésével bajba sodorja a háziakat. Gondolkodott kicsit, majd felpattintotta a táskája csatját. Hiszen volt nála egy üveg pálinka! Életre paskolgatta a nyakon ütött spiclit, több kortyot az arcába töltött, s amikor a fickó eszmélt, s dadogva kérdezett valamit, Péter rámosolygott, és újra leütötte.

A másíknak vér szívárgott a homlokából. Vele is ugyanígy járt el. S amikor a szesz-szagú ember nyekkenve terült el a hóban, az üres üveget a kezébe nyomta.

Péter pisszegett, dobálta az ablakot. De az asszony nem lebbentette el a függönyt, s a férfi hiába verte a bejárati ajtót is. Örjöngő düh fogta el, éppen vállal feszült a fának, amikor zörrent a retesz, és Somnakaj nyitott ajtót. A lány sápadt volt, nyilván leselkedett idáig, s erőt gyűjtött, hogy tudjon beszélni Péterrel.

Szép úr, a testvére nincsen itthon, mondta zavartan.

Nem is őt keresi, ő Klárával akar beszélni, dörmögte Péter.

Az asszonya alszik, suttozta a lány.

Hazudik a kislány, hajtotta le a fejét Péter, hirtelen elgyengült.

Ő nem hazudik, csak azt mondja, amit kell mondani, hadarta pirulva Somnakaj.

Akkor mondja meg neki, így Péter, amit a lány őszintén gondol.

Somnakaj hallgatott, s mintha szirmokon taposott volna.

Péter elvesztette a türelmét, betört a lakásba, félre sodorta a kislányt, aki az ajtófélfának szorult, egy pillanatra elakadt a lélegzete. Klára a társalkodó pamlagán ült, gyenge fénynél olvasott, s ahogy a férfi meglátta, hirtelen arra gondolt, a nő róla olvas. Önkéntelenül elmosolyodott. Klára lassan felnézett, nem engedte le a könyvet. Sápadt volt, a szeme karikás, szája sarkában gödrök. A kisgyerek biztosan alszik. Péter forgolódott. A falakon virágok nyújtóztak, kis keretbe préselt lenyomatok, üveglapok alatt ragyogó levelek, élő hajtások, halott bimbók mindenütt. A szőnyegek könyvek, újságok heverték. Olyan idegen lett minden.

Majdnem meghaltam, mondta halkan a férfi.

Klára tekintete a három rajz felé rebbent, nem szólt.

A férfi ekkor értette meg, hogy Klára semmit sem tudott róla, fogalma sem volt, hogy napokig lebegett élet és halál között, mert orvul megszúrták, nem tudta, hogy a cigányok mentették meg, ők ápolták és hogy Schütz felügyelte az állapotát. Miként lehetséges, hogy a doktor nem fecsegte el a dolgot?! Az öreg német az olyan ismerősének is mesél, aki süket, mint az ágyú! Hogyan lehetséges, hogy Somnakaj, aki pedig többször járt a telepen, nem szólt az asszonyának? A lány sokat időzött a betegágyánál, jól tudta, milyen súlyos az állapota, mégis hallgatott. Miért?! Dühös lett, úgy rángatta a ruhát az oldaláról, hogy nagyokat reccsent a szövet. Aztán a pici, virágfej alakú sebre mutatott, mely a szív magasságában piroslott az oldalán.

Klára gúnyosan mosolygott.

Ez lenne az a halálos sérülés?!

A halál a tű fokán is átfér, mondta Péter, akit megdöbbenett ez a hidegség. A kabátja zsebébe nyúlt, s könnyedén emelte ki a likőrrel teli poharat. Hiába nyújtotta a nő felé, Klára nem mozdult. Péter megértette, nem harag szenvedélye tartóztatja, a harag elmúlik, mint a pára vagy a köd, Klára merevsége azonban egy riadt, magányos embert igyekezett takargatni, aki nem bízott már semmiben

és senkiben. Péter fáradtan ereszkedett a nő mellé, aki nem húzódott el, de a férfi érezte, hogy megfeszül a teste. Vert mögöttük a falióra, az ajtónál reccsent valami, nyilván Somnakaj hallgatózott.

Gyűlölsz?

Igen, mondta Klára, és megismételte, gyűlöllek, Péter.

A férfi a rajzokat bámulta. Egyszer majd azt is megérti, miért lógnak itt ezek a képek. Megérti, miért mondja neki az asszony, hogy gyűlöli, ha a képét minden nap látni akarja.

Hol van a bátyám?, kérdezte a férfi.

Elhagyott, mondta Klára.

Igaz, hogy holnap valamilyen előadást tart a Kaszinóban?

Elhagyott, ismételte a nő.

Talán többet nem tudok hozni, emelte meg a pohárkát Péter, melyet még mindig a kezében tartott. Nem is néztek rá. Annyit se mondtak, hogy nem. Péter lehajtotta a likórt, a pohárkát az asztal szélére koppintotta. Nem volt már itt semmi keresnivalója, ment.

Gyilkos vagy, szólt utána Klára.

Péter megfordult.

Miből gondolod?

Tudom.

Persze, bólintott a férfi, aztán kinek az életét vettem el?!

Üvölteni szeretett volna, eszébe jutott, mit mondott a vajda, hát az egész világ összeesküszik ellene?! Nem őt szúrták meg, nem őt verték agyon?! Üvölteni kezdett.

Jól van, jól van, gyere ide Somnakaj, gyere, ha mondom! S mert a kislány vonakodva bár, de belépett a szobába, majd közel húzódott, Péter megragadta a kezét, magához rántotta.

Legyél türelmes, lihegte az arcába lehiggadva, van egy kis dolgunk még a városban, aztán hamarosan indulunk.

Úgy beszélt, hogy Klára is hallja.

Hova?, suttogott Somnakaj.

Bécsbe, buta, egyenesen Bécsbe, dörmögte férfi, és magához húzta a lányt. Csak akkor engedte el, amikor a szemében furcsa fényt látott meg. Nem félelem volt, nem is iszonyat, valahogy a kettő keveréke.

Nem köszönt el Klárától.

Margit fogadójában már várták a társai. A lócaasztalnál Pietro, Salamon, a kis Kigl kockáztak. Előbb Pietro nyert, de újabban Kigl ujjait simogatta a szerencse. Salamon csak vesztett. Mosolygott, fénylett a fiú szája, és nem bánta, hogy csak veszteni tud. Péter bort kért, leült hozzájuk. Kissé mámorosan mérlegelték a híreket, szenvedélyesek voltak és vadak, sokat ittak már. Péter megengedte Kiglnek, hogy két nap múlva a városba menjen. Reggel indul, óvatos lesz, siet vissza,

este már velük költi a vacsorát. Családi ügy, mondta Kigl, az alsó ajkát nyalogatva tűnődött. Fogyott az ital, Margit aggódva tekingetett ki az ablakon. A havazás elállt, késő délután volt, ereszkedett szürkület, ilyenkor szokott jönni az őrájárat, ami a zsandárok a tanyák közt bujkáló rablókat kutatta, megisznak valamit, melegednek, aztán káromkodva indulnak a városba. A hó talán most feltartja őket. Péter hallgatta az embereit, aztán Margitért szólt, s az asszonnyal felment az emeletre.

Ki más hozta a hírt néhány nap múlva, Schütz doktor esett be a fogadóba, rettentő tragédia történt, Péter testvérbátyját letartóztatták, és rabláncon fogják Pestre szállítani. Szép Imre tudományos előadást adott, melyen meglepetésre föllépett Gilagóg vajda is, aki újabban cigányprófétának képzei magát. Salamon halkan gurgulázni kezdett, de Kigl az asztal fölött megfogta a kezét. Pietro az orrát turkálta. Az előadást követő napon meggyilkoltak egy bécsi nyomozót. Lovas kocsi bakjára szögezték, a kocsi körbejárt a városban. A policájok tombolnak, mindenhol sarkokon igazoltatnak, betörnek a házakba, a katonák nem is kérdeznak, csak ütnek. Feldúlták a Szép házat is, az utolsó levélkéig átkutatták. No, és gyilkosságnak gyanúsítottja is van.

Schütz doktor szuszogott, a táskája csatjával babrált, és a kis Kiglét fürkészte. A fiú szórakozottan dobolgatta a kockát.

Csend lett.

Apám bebizonyította, hogy ért a széphez, mondta végül Kigl.

Pietro az ujjával dobolt az asztalon, úgy mosolygott, mintha diókat dugott volna a szája két oldalába. Péter vászonzacskót vett elő, az asztalra dobta, ezt vidd el neki, mondta. Kigl bólintott, mire Salamon előrehajolt, mutatoujját a zacskóra helyezte. Megvizsgálná, mire elég, Salamon hangja lágy volt, mintha ő lenne az orvos. A fiú barkója megnőtt, duzzadtan fénylettek az ajkai, és a mutatoujjával is látott. Elég arra, hogy újrakezdjen egy másik életet, szólt aztán a fiú, mire Kigl elrakta a zacskót.

S történt még valami, dünnyögte zavartan a doktor. A zsandárok betörték a cigányokhoz is, szuszogta a szemét dörzsölgetve. A vajdát megverték, a kutyáját lelőtték, és Barka is meghalt, leszúrták, mert rátámadt a katonákra.

Péter tűnődött, a nyomorultra gondolt. Mintha valami kihullt volna a testéből, könnyű lett, nem volt kellemes. Nem értette, miért, de sajnálta a némbert.

Az ikrekkel mi lett?, kérdezte.

A kölyköket Gilagóg vette magához, mondta a doktor.

Amikor Péter elbúcsúzott Schütz bácsitól, aki akadálytalanul kocsizott ki a szigorúan ellenőrzött városból, és feltehetőleg hasonló bonyodalom nélkül tér vissza, hosszan bámult a havat kavará, sebes postaszán után.

KABDEBÓ TAMÁS

A fordító panasza

*Fordítok, tehát vagyok.
Idegen közegben élek
S bár magyar bennem a lélek
Angol szavak tengere
Mossa tudatom partjait.*

*Sziget vagyok a szigeten
Ami körülvesz kedvelem
Ám csak a magyar szó
A magyar beszéd, a bennemlakó
A magyar vers a szerelmem.*

*Sorsom suba sors:
Befordítva bolyhos javak
Kifordítva bőrös szavak
Borítják be magyar-angol
Eszméletem, életem.*

*Törekvésem lehetetlen
Készségem is tehetetlen
Megszólaltatni Attilát,
Méltán és angolul
Gyulát, Ágnest és Mihályt.*

*És hogy a brit kasznárok
El ne verjék rajtam a port
Álneveket is használok.
Női ördögbőrbe bújok
Ha rámszakadnak a bajok.*

*Szerény, serény szolgaként
Kiszolgáló napszámos,
Kiszolgáltatott vagyok.
Magam után párszáz könyvet
S papírhegyeket hagyok.*

*Hegyeim csúcsai kérdőjelek:
hogyan fordítod azt: frustrated?
Úgy, hogy frusztrált vagy, hogy
Kárvallott vagyok? Nem tudom
Átültetni a hangulatot.*

*Fordításom megannyi
Körülíró-találgató-kertelés
A szó sok, a megfelelő kevés.
Olykor átplántálgatom saját
Magam. Halászlevemnek
Itt sajnos, tonhal íze van.*

*A kutya itt van eltemetve:
Illatokat átvarázsolni
Ízeket kaméleonozni
Akkor sem tudunk, ha meg feszülünk.
A fordítás kegyes torzítás.
Szükséges, jó sorscsapás.
Nélküle magunk csak önmagunk leszünk.*

TŐZSÉR ÁRPÁD

Korunk hőse

*Betegen? Inkább semmittéve
néz ki a furcsa verőfénybe
(egy izgő, tevékeny faág beint). –
A nyavalyája annyi, hogy tréfli,
nincs kedve halni, nincs kedve élni,
azaz úgy beteg, kórisméje nincs.*

*Önmagával tarokkozzgat számítógépén:
énje vagy inkább egy általa vélt én
felváltva káró, király és – pagát.
Vissza, mint az orosz álom-óvók,
a Pecsorinok, az Oblomóvok,
az anyaméhbe álmodja magát.*

*Surrog kint a szél s az új idők pora,
ő immár, önmaga bölcs utókora,
látja, semmi nem áll s nem halad,
koponyavigyor lett már hány társa,
egy megismerés húz mindent nyársra,
azonos pofa új prédát harap.*

*Úgy látja: egyetlen emlék a világ,
s ő nem a tárgyat: a mnemonikát
tanulmányozgatja nagy könyveiben.
Átlépett régen, nem tudja, mibe,
két poros lap közé préselve szíve,
száraz pillangó. – Mélázgat, pihen.*

TŐZSÉR ÁRPÁD

Halogatások

NAPLÓJEGYZETEK 1995-BŐL

Vonatban, valahol Párkányhoz közel. 1995. január 14.

„Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam” – írta Rejtő Jenő 1929 decemberében, huszonnégy évesen, Bécsből Párizsba tartva. Megyek Budapestre, ahol még... stb. – írhatnám én most, 1995-ben, ötvenkilenc és fél évesen, Pozsonyból a Szent Imre kórházba tartva, de csak az első fele lenne igaz a mondatomnak, mert én Budapesten már annyit haldokoltam, mint sehol máshol. Ugyanis életem legkritikusabb éveiben, 1969-ben és később, mikor anyám halála után olyan egyedül maradtam, mint az ujjom, s többször ideg-szanatóriumban kötöttem ki, gyakran utaztam nagybátyoni nővéremhez, s Pesten mindig át kellett szállnom, s a szutykos, kétes alakokkal teli Keletiben várakozva sokszor éreztem szorongást, sőt halálfélelmet. Most meg egyenesen „haldokolni” utazom Pestre, pontosabban gyógyulni persze, kórházba. Évek óta gyötör valamiféle förtelmes diszpepszia (emésztési zavarok), de halogatom a kórházat, most végre a végére akarok járni a dolognak. Félkez a mozdony: Párkány. Tegnap délután azt mondta a rádió, hogy Pesten esik a hó, de itt minden száraz, hó nincs. Pedig milyen stílusosan mondhatnám tovább Rejtővel: „...óriási hópokrócok terülnek el mindenfelé, és a szemben lévő dombon végtelen tarlók futnak az égre, szürkén és barnásan, mintha velem együtt megöregedett volna a föld is...”.

Budapest, január 16. Szent Imre kórház, földszint, 104-es szoba.

Hát csakugyan megdögleni jöttem ide! Reggel beöntést kaptam, rektoszkópiára akarnak küldeni. A beöntés után borzasztó bélgörcsökkel futottam vécére, s a székletem tele volt vérrel. Úgy térdeltem a vécékagyló előtt s vizsgálgattam az ürülékemet, mint *anno* a szintén emésztési zavarokkal küszködő öreg Voltaire, csak ő állítólag az ujjára is vett a székleteiből és szagolgatta, talán kóstolgatta is. Mindenesetre élete vége felé a rossz nyelvek azt terjesztették róla: olyan szenilis, hogy a saját piszkát eszi. Mi vár még rám, ha sokáig élek?!

Bp., január 17.

A rektoszkóp-vizsgálatot végző orvos vérző hemorroidákat diagnosztizált. Nem volt kedvem kihasználni a szójáték lehetőségét, hogy nekem még a fenekemben is költészet (hemoroida = költői levél) van. Évek óta tudok az aranyeremről, műteni kellene, de hát halogatom azt is. A diszpepsziám meg egyenesen a halogatás (a meghalogatás?) műfaja. Ezzel nem lehet mást csinálni, csak „halogatni”, mondta az orvos. Nincs mit műteni, csak szigorú diétával és emésztést serkentő tablettákkal megakadályozni a felfúvódást, a görcsöket. „Nyilvánvaló, hogy amint járásunk tudvalevően csak állandóan megakadályozott el-esés, testünk élete is csak állandóan megakadályozott meghalás, halogatott halál” –

mondja Schopenhauer. Mit tehetek? Botladozom és halogatok. Meghalogatok és halogatom – a végső elesést.

Pozsony, március 12.

Vagyok, ahol voltam. Nem használt a kórházi kezelés. Továbbra is fáj a gyomrom, hasam, csavargatja a belső vihar a beleimet. Hogyan megyek én így Erdélybe? A Soros-alapítvány oklevelét olvasom. Ady Endre díjat kaptam, úgymond, az „életművemért”, s a díjjal járó értékelés szövegezői talán titokban elolvasták a fentebbi bejegyzéseimet: ők is a „szenvédésemet” emlegetik, így: „... megszenvedett önismerettel és hitellel jeleníti meg költészetében a középkelet-európai történelmi téridőben szerzett általános emberi tapasztalatait.” Szenvédgetek s meghalogatok hát szorgalmasan továbbra is, de közben azért végzem a munkámat: február 15–16-án Prágában voltam, Rákos Péter születésnapját ünnepeltük, március 7-én Pesten (a Soros-díjat átvenni, s a Széphalomnál készülő verskötetem korrektúráját is meg kellett csinálnom), a héten (március 17-én) pedig Királyhelmece, s onnan Erdélybe (Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda) készülünk: Szigeti Laci, Grendel Lajos, Hizsnai Zoli és én. Prágában és Pesten is Szigeti volt a fuvarosunk, s Erdélybe is ő visz bennünket. Prágából alig láttunk valamit, egész idő alatt esett az eső, hazafelé Sz. Laci Dénes György megzenésített gyermekverseit kántálta, megállás nélkül. A pesti utunk kellemesebb volt. Hazafelé megálltunk Kisorosziban, Mészöly Miklóséknál. Este volt már, mint valami angol krimiben: nagy, sötét, sejtelmes kertben botladoztunk, csepergett az eső. De a Mészölyvel való beszélgetésünk mindenért kárpótolt. Miklós azt fejtegette, hogy a Balkánt karanténba kellene zárni, hogy az ott lakó népek oldják meg egymás között a problémáikat, mert azokat senki más helyettük megoldani nem tudja/nem tudhatja. Szigeti ezt az eszmét fejlesztette tovább, mikor a Magasiskola kapcsán „kegyetlen racionalizmusról” kezdett meditálni, én meg a Miatyánkot említve, amelyben a „mindennapi kenyérünk” után közvetlen a „bűnről” esik szó, azzal toldottam meg a gondolatsort, hogy élni (a mindennapi kenyeret megszerezni) csak bűn, ha úgy tetszik kegyetlenség árán lehet, hogy a kettő összetartozik, a bűnt, a kegyetlenséget csak az Újszövetség hazudta el a kenyér mellől. S hogy az Ószövetség ilyen vonatkozásban is a legmodernebb könyvünk, mert nincs még egy könyv, amelyikben annyi a kegyetlenség, mint abban. – Hazafelé még egy említésre méltó dolog történt: valahol Szőny táján (Komáromnál léptük át a határt) Fazekas Jóska (a Kalligram szerkesztője, különítményünk harmadik tagja) megjegyezte: ezt a Balkán-ügyet Mészöly már a Jelentés öt egérrőlben megírta, a könyv szokatlan formájú ládafiókja az egerekkel s a karanténba zárt Balkán ugyanaz. S én ezt az aperçut (Mészöly kedvenc szava!) is megtoldottam, mondván: Kisoroszi zordon Herakleitoszának minden könyve arról szól, hogy hogyan finomul az erkölcsi haladvány cáfolhatatlan matematikává. – Hja, Szigeti még elmondta, hogy Mészöly új regényében, a Családáradásban az egyik főhős sok-sok nemzedéken át él, mikor meghal, legalább kétszáz éves. Mészöly ezt is a bibliából tanulta, mondtam én, az Ábrahámok ott is két-háromszáz évekig élnek, mert az egyetlen életen belül az ellentmondásokat könnyebb feloldani, mint a nemzedékek kavargásában (mondta annak idején Pascal).

Marosvásárhely, március 19.

Először 1967-ben jártam itt. Akkor is az Irodalmi Szemlét képviseltem, de csaknem harminc évvel fiatalabban. Emlékszem, megcsodáltak, hogy milyen ifjan szerkesztem a te-

kintélyes lapot. Akkoriban aki fiatal volt, az gyanús volt. Most azon csodálkoznak az erdélyi barátaink, hogy a Kalligram és az Irodalmi Szemle szerkesztői együtt utazgatnak. A Látó és a Korunk ezt feltehetően nem tudná utánunk csinálni. Az RMDSz székházában vagyok elszállásolva, ülök elterpeszkedve, egy szál gatyában Markó Béla elnöki székében, íróasztalánál, s körmölöm a naplóm. Az idő gyönyörű, délben indulunk Csíkszeredára (vagy inkább -ba?, ezt csak Szilágyi N. Sándor, a kitűnő erdélyi nyelvész tudná megmondani, az utóbbi időben ő cikkezget ilyesmiről). Tegnap reggel fél hatkor indultunk el Királyhelmecről (az előző nap ott volt irodalmi estünk), Nagyváradnál léptük át a határt (kb. du. fél háromkor), a vámósok vissza akartak bennünket fordítani, mert nem volt meghívónk, de Szigeti felmutatott nekik egy angol nyelvű Soros-levelet, erre tisztelegtek, s folytathattuk az utunkat. Ide is eljutott hát a kapitalizmus! Este fél hétkor voltunk a tethelyen, a közönség fegyelmezetten várt bennünket, Láng Zsolt tartotta őket szóval. Találkoztunk még Gálfalvi Gyurival és Kovács András Ferencel.

Pozsony, április 15.

Húsvét, nagyszombat. Hideg van, a Tátrában állítólag két és fél méteres a hó. Jégkorszak fenyeget bennünket, kívül-belül. Az Irodalmi Szemle valószínűleg meg fog szűnni: ebben az évben még egy fillér támogatást sem kaptunk. Ivan Hudec, a kulturális miniszter minden támogatást beszüntetett, át kell állnunk az alapítványrendszerre. Beadtuk a kérvényünket a Pro Slovakia alapítványhoz, de míg abból pénz lesz (ha egyáltalán lesz!), addig a lapot szüneteltetni kell. S ha valami egyszer már szünetelt, azt újra indítani nem olyan egyszerű. A kultúrában a Szlovák Nemzeti Párt akarata érvényesül, az meg nyíltan le akarja építeni a szlovákiai magyar kulturális intézményeket. Kezdték az iskolákkal, most a lapkiadás van soron. A Hétnak (a Csemadok lapjának) a főszerkesztője, Lacza Tihamér a mai Új Szóban már bejelentette, hogy anyagiak hiányában kénytelenek szüneteltetni a lapot. Mi lesz velünk? Legelőször is a három helyiségünkéből kettőt fel kell adnunk, mert ha nem fogunk megjelenni, feleslegesen fizetnénk ennyi szobát. Szabó Laci és én szerződésre dolgoztunk, velünk nem lesz probléma, de mi lesz Poláknéval és Pokstaller Líviával, akik állományban vannak. Őket egy időre el kell bocsátani. S mi lesz a pécsi utunkkal (a Jelenkor hívott meg bennünket), minden elő van készítve, azt már nem lehet lefűjni, viszont ki fizeti majd az utunkat? Mi magunk? S végül mi lesz a májusi számunkkal? Már az is készen várja a nyomdát, s ez most egy különösen jó szám lett volna (Balassa Péterrel, Parti Nagy Lajossal, Baka Istvánnal, Fáy Miklóssal, Thomka Beátával, Alexa Károllyal, s az én erdélyi naplómmal). Mit csináljunk a kész korrektúrával?

Április 17.

Halnak, hullnak mellőlem az emberek, zajlik a történelem, én meg képtelen vagyok írógéphez ülni, hogy beszámoljak az eseményekről. A reggelek a legkriminálisabbak, ébredés után mindig öngyilkos hangulatban vagyok. – Szóval meghalt Tóth Géza is, a szánta gútai gyerek, akiről azért írhatom, hogy „gyerek”, mert egykor, Komáromban, osztálytársam volt. Később a husáki konszolidáció prominens személyisége lett. Talán ez is vitte el, aránylag fiatalon, hatvanévesen: '89 óta ő is úgy érezhette magát, mint én reggelente: nem a saját életében, hanem idegen medrekben (a szocializmus zavaros medreiben) ébredt. Nekem sem az induló napokra vannak szabva az érzéseim. De hát velem ez már a rendszerváltás előtt is így volt, nekem a társadalmi élet minden fajtája idegen meder. S most,

a zajlásnak indult társadalom medrében, a zajosabb „nem tulajdonképpeni létben” (Heidegger) fokozottan érzem az idegenségemet. – Apropó, idegen meder! Brodskij idézi (Kalligram, 1995/5) Ahmatovát: „Akár egy folyót, az embertelen kor eltérített. És a vizem idegen mederbe folyt”. „Az emberek a sztálini időkben úgy haltak meg – teszi hozzá Ahmatovához Brodskij –, hogy nem a saját életüket élték. S ez sem múlt el nyom nélkül. Megváltoztak az ösztönök. Oroszország antropológiailag ma egy teljesen új állatkert.” S ez igaz, de a kérdés továbbra is kérdés marad: mikor éli az ember a saját életét? „Antropológiailag” nem változtat-e meg bennünket vajon a társadalmi lét minden fajtája? Én is leírtam vagy harminc évvel ezelőtt: „Elmém mindenből kivisít, / Minden, mi van, meghamisít”, de én minden külső léte idegen medernek éreztem és érzek. Persze én sem vagyok következetes individualista. Ha az volnék, akkor a közösségnek, a társadalomnak, a civilizációnak a vívmányairól, javairól is lemondanék, s visszaköltöznék az őserdő fáira. De ehhez éppen nekem van a legkevésbé kedvem. (S feltehetően Brodskijnak sincs.) A költő itt is a lehetetlent kísérti: így vagy úgy minden verse Rousseau-hitvallás, de a „társadalmi szerződésből” nem kér. – Húsvét hétfője van. Süt a nap, hét ágra, de azért a tavasz még odább van. Fúj a szél, meleg nincs. Pénteken jönnek a tévések, a Szemléről akarnak műsort készíteni. Mit mondhatnék nekik? Azt, amit a halálba induló gladiátorok a császárnak: *Morituri te salutant*. Kedden meg Pécsre indulunk, remélem, nem a halálba: ISz-est lesz a Művelődésházban. Pécs, Weöresék óta új Széphalom a magyar irodalomban. Márai írja az Egy polgár vallomásaiban: „Milyen primitív volt mindez..., ez a bátortalan, zavarában sokszor hetyke és gögös, kezdetleges és fennhéjázó pesti élet! Hiányzott hozzá az a két-háromszáz év társalgási előiskola, amit Párizsban a szatócs is ajándékba kap és örököl. Hiányzott hozzá az a személytelenség, amely nélkül nincs szalon- és társas élet.” Hát Pécssett, a Jelenkorban ez a személytelen, szalon-nyelv van alakulóban; azzal a darabos, sültrealista nyelvvel, beszédmóddal szemben, amelyen csak gyakorlati, pragmatikus, nemzetpolitikai, vízgazdálkodási és tojásbegyűjtési problémákat lehet közölni. Az a nyelv van itt készülóban, amely a csevegés mélystruktúrájába kódolja az egzisztencia metafizikus (mennyei és pokoli) árnyalatait is.

Április 28.

A Márai Sándor Alapítvány Sándor utcai ülésén jegyezgetek. A kommunista idők unalmas gyűlésein is jegyezgettem, csak sohasem a hallottakat, hanem naplót írtam, rajzolgattam. Semmi sem változott. Most is unatkozom, most is naplót írok, fejeket rajzolgotok. S azon muszáj elmerengnem, hogy a létező szocializmusban alig ismertük az alapítvány szót. Az állam magánkezdeményezést látott benne, tehát károsnak, nem kívánatosnak ítélte. Most szaporodnak az alapítványok, de csak a legkritikább esetben magánszemélyek az alapítványozók, legtöbbször ezen vadonatúj, kapitalista intézmények mögött is az állam áll. Csőbőrből vödörbe? Nálunk (a szlovákiai magyar társadalomban) talán a Márai Alapítvány az első, amely mögött magánszemélyek sejtethetők. De dönteni itt sem magánszemélyek fognak, hanem a nagyhatalmú ún. kuratórium, tehát megint egyfajta intézmény. Lassan befejezem Vásárhelyi Miklós karikatúráját. (Itt ül előttem, a harmadik sorban.) Kit látok még itt? Mészöly Miklóst, Szigeti Lacit, Hunčík Pétert. Egyik arca sem olyan karikatúra-genikus, mint Vásárhelyi M. kockafeje.

Április 29.

Szombat van, délután három. A Vastag Margóban (ez egy irodalmi műsor a rádióban, Németh Gábor szerkeszti, változó színvonalon) Parti Nagy Lajost faggatják. (Érdekes, menyire melléfogtam a véleményemmel PNL-t illetően! Sokáig afféle szimpla szójátégyártónak tartottam, alig különbözök a mi Bettes Pistánktól, aztán most egyszerre kiderül, hogy Kosztolányi óta talán nem volt a magyar nyelvnek ilyen mestere.) Szóval PNL-t faggatják, hogy hogyan ír, mikor szokta megszállni az ihlet. S ő hosszú percekig képes erről a közhelytémáról okosan, szellemesen beszélni. Valami olyasmit fejteget hogy nála a „luciditás” – így mondta! – nagyon ritka madár, öt perc ihletért órákig kell ülnie, kínlódnia, gyötrődnie, ceruzát rágnia, billentyűket bámulnia. Ugyanis nem lehet tudni, hogy mikor érkezik el az öt perc. Meg hogy nála az ihlet valamiképpen a zenéhez kapcsolódik, csak akkor ír, ha a szövegben a zene hullámvázát érzi. – Hát nálam hetek, hónapok óta se öt perc, se hullámváz. A legjobb esetben is csak naplót vagyok képes írni. Persze azt sem sokkal könnyebb. Ahhoz is kell ihlet. Nálam azonban az ihlet kicsit más, mint PNL-nál. Én úgy érzem, az írás mindig ihlet, mert emlék, mert költés. (Az egy perccel korábbi történetes újragondolása is emlék, azaz újraköltése valaminek, a történet és írás szimultaneitása elképzelhetetlen.) A költés pedig = önkritika, ahogy Ibsen írja: „költetni: ítélned kell keményen önmagad”. S tovább: a görög „kritika” eredetileg „válogatást” jelent, végső soron tehát az írás mindig az ihlet, a válogatás iskolája. Hogyan idézzem meg például a közelmúltamból Pécs-et, mit idézzek föl abból a két napból (25–26, kedd és szerda), amit ott töltöttünk? A pécsieket nemigen érdekelte az Irodalmi Szemle (ISz-bemutatónk volt), a beszélgetés a pódiumon inkább csak Varga Lajos Márton (a Szemle pesti szerkesztője) és köztem folyt, a lap kilátásai, tervei, jelene volt a téma. Elmondtuk, hogy a Szemlének az az, hogy Pozsonyban, tehát félig külföldön szerkesztődik, van egyfajta helyzeti energiája: egyszerre van kint és bent. A szerkesztői élük, ismerik a magyar irodalmat, de nem kötődnek olyan szorosan a helyi (pesti, pécsi, debreceni, magyarországi) viszonyokhoz, hogy azok megköthetnék, lehúzhatnák őket és lapjukat. S a Szemléből akkor lesz igazán irodalmi tényező, ha ezt a potenciális újító energiáját maximálisan kihasználja majd. – A személyes találkozások, ismerkedések (Bertók Lászlóval, Csuhai Istvánnal, Medve A. Zoltánnal – a Jelenkor embereivel) érdekesebbek, izgalmasabbak voltak. Meggyőztek, hogy Weöres Sándor, Takáts Gyula, Mészöly Miklós „pannon derűje” tovább él a városban, a város irodalmában. Azt hiszem, Pécs kiszögelési pontjai számomra a soproni cingár Petőfi-re emlékeztető Janus Pannonius-szobor, a főtéri dzsámi és Bertók Laci mackós alakja, nyájas arca lesznek. Varga Lajos Márton (ő volt a sofőrünk, s ő szervezte meg tkp. az egész utunkat is, a kirándulásunkon résztvett még Pokstaller Livia és Mészáros András, a Szemle munkatársai), szóval VLM egyre meg akart győzni, hogy települjek át Magyarországra. Ha áttelepülnék, Pécs-et szeretnék élni. – Hazafelé egész úton vert bennünket az eső, balesetek lassították a forgalmat, déli 12, 30-kor voltunk Pesten. Elszaladtam még a Soros Alapítványba (az Ady-díjjal járó pénzért) s az Írók Boltjába, és *finita la comedia*, isten veled, Sopianae.

Keszthely, május 7.

IX. Berzsenyi Helikon Napok, ezúttal mint a magyar irodalmi folyóiratok főszerkesztői üldögelünk a Helikonon, mintegy harmincan. Ami annyit jelent, hogy minimum harminc

magyar nyelvű folyóirat létezik. Maximum persze száz. Valóban folyóirat-irodalom vagyunk. De leszünk-e továbbra is? Nemcsak az Irodalmi Szemlének, más lapoknak sincs pénzük. S ezért harangozták össze Keszthelyre a főszerkesztőket. Vadas F., a Dunatáj főszerkesztője beszél. Én azt hittem, hogy ez a lap már nem is létezik. Fodor Bandi az előbb esszé-folyóiratnak nevezte. A Dunatáj. Nofene! – Rosszul aludtam. Hajnal háromkor felébresztett a fájó gyomrom és – Hizsnyai Zoli. (Tegnap este érkeztünk.) Hizsnyai, mint Tompa Mihály Murány hegyén, szétvetett lábakkal feküdt egy vetetlen ágy tetején, és – hortyogott. Hajnal háromkor. Akárcsak Petőfi „Miska pajtásnak”, én sem fogom megbocsátani soha Zoli pajtásnak a hortyogását, mert utána már az istennek sem tudtam viszszaaludni. De legalább megírtam a hozzászólásomat. Az előbb már fel is olvastam. A lényegét ide másolom: „Nem vagyok meggyőződve róla, hogy a pénztelenségünkön pontosan ez a fórum fog segíteni. Adj a isten, hogy tévedjek! De azért az én elképzelésem szerint arról is eszmét kellene itt cserélnünk, amiben mi, folyóirat-szerkesztők elsősorban illetékesek vagyunk, tudom, tudom, újabban már, sajnos, a pénzszerzés is a mi gondunk, de mégis szót kellene ejtenünk talán arról is, hogy hogyan szerkesszünk, s arról a valamiről is, amivel napjában dolgozunk, amiből és aminek lapot csinálunk: az irodalomról.” – A párizsi Nagy Pál megy el mellettem, kifelé tart, utána húzok. Kérdezem a folyosón, felszólal-e? Minek?, kérdez vissza, engem, illetve hát az avantgárdot itt utálják. Hát igen, ezt is el kellene mondani valakinek egy felszólalásban. Hogy avantgárd szempontú kritika ma nem létezik. De realista, népi és egyéb szempontú sem. Hogy Esterházy Péter Termelési kisregényét nem lehet értelmezni az avantgárd szempontjainak a figyelembevétele nélkül, hogy Nádas Péter tulajdonképpen realista, s Mészölynek és Darvasi Lászlónak is van „népi” jelentésrétege, azaz a konkrét művek a stílust tekintve mindig komplexek, de a kritika fél-, negyed- vagy tizedszárnyú, mert rendszerint csak egy stílusiskolára esküszik, s egyetlen szempontból értékeli. Nem oda Buda, mondja Nagy Pali. Aki avantgárd, az avantgárd, az nem lehet népi, se posztmodern. Nem értünk egyet. Ő kimegy az udvarra, a park szebb, mint az irodalom, mondja, én meg visszamegyek az előadóterembe. Éppen alakul az Irodalmi Folyóiratok Társasága, egy öttagú ügyintéző bizottságot megbíznak, támogatásban intézzenek levelet Göncz Árpád köztársasági elnökhöz.

Budapest, május 8.

A Nyugati aluljárójában elmélkedem, a pozsonyi gyors fél óra múlva indul. A polgár a hagyomány, az anyagi javak és a (szabad) idő felhalmozásának az eredője. Magyarországon ma sem hagyomány, sem felhalmozott anyagi javak, sem szabadidő! E helyett piszok van és rohanás, és alpári szabadosság. Az aluljáró fala telistele vulgáris falfirkával, a tömeg fut, tapossa egymást. S ha megáll, abban sincs köszönet. Én az újságok között válogatok, két fiú meg egy lány néhány lépéssel odább ácsorog, beszélgetnek. Közben az egyik srác félig lehúzza a hasán a tréningnadrágját, másik kezével lenyúl a lába közé, s a világ legtermészetesebb módján, csak úgy, csevegés közben maszturbálni kezd. S nem csak úgy odanyúl, hanem hosszú percekig át, módszeresen csinálja. A másik kettő észre sem veszi, az ő erkölcsüket ez nem zavarja. Íme, a polgári lét magyar módra! Ebből bajosan lesz szellemi és anyagi tőkefelhalmozás.

Pozsony, május 17.

Megint vihar van a gyomromban, lemegyek a klubba, kínomban már finn vodkával próbálkozom. Ideig-óráig mintha használna. Vihar van kint is, politikai vihar. Az Irodalmi Szemle szerkesztőségében írom ezeket a sorokat, a Lőrinc-kapu u. 2-ben, a Szlovák Írószövetség üvegpalotájának harmadik emeletén. Ha kinyitom az ablakot, ide hallani a Fellelész téren tüntető hej-szlovák tömegek morajlását. Megint a „nyelvtörvényért” tüntetnek, erős magyar-ellenes éllel. – Furcsa életforma a miénk, szlovákiai magyaroké: többségi tudattal vagyunk kisebbségi létűek. Többségi tudatunk a magyar történelemből és irodalomból vétetik, kisebbségi létünk napi tapasztalat. S a helyzet persze tulajdonképpen még ennél is bonyolultabb. A magyarság hagyományos, történelmi többségtudatának kialakulásához *anno* nagyban hozzájárult Hungária kisebbségi nyelveinek a nem-ismerete: a magyar nemzetben és népben csak úgy alakulhatott ki a többség érzése, hogy évszázadokig úgy élt a nyelvébe zárva, mint valami várban, hogy nem tudta, mit gondolnak róla a szomszédnépek, s hogy milyen sokan vannak az országban azok, akik a magyarságról radikálisan más gondoltak (egymás között mást beszélnek), mint amit ő maga magáról gondol. Akár azt is mondhatnánk: a magyarság ép elméjét a nyelvének légmentes elzárttsága, s benne a nép boldog, paradicsomi tudatlansága és ártatlansága őrizte meg, mert azt a „mitológiai gyűlöletet” (Mináč), amellyel a környező népek (főleg a csehek, szlovákok, románok, szerbek) tekintettek évszázadokon keresztül a magyarokra, másként nem lehetett volna ép ésszel-lélekkel elviselni. 1918 után aztán az ún. utódállamokba szakadt kényszer-Juditok (vö. A kékszakállú herceg vára) megtanulták a korábbi kisebbségek nyelvét, s hirtelen felpattantak előtük az idegen várak korábban zárt hatodik és hetedik vasajtói, s ráláttak a „könnyek tavára” s a „meggyilkolt régi asszonyokra” (ne firtassuk most, mennyire valóságos vagy képzelt e tő és a régi asszonyok!). Szóval nekünk, új kisebbségeknek már napjában meg kell küzdenünk a többségi tudat és kisebbségi lét skizofréniájával is, s pluszban, nyelvtudásunk révén még a szomszédnyelvekben, -irodalmakban, a közös, de eddig virtuális történelmünkben felhalmozódott „mitológiai gyűlölet” is a mi nyakunkba szakadt. S szakad, csőstől most is, napjában, s a privát nyakamba is. Csak elég lemennem az írók klubjába egy kupica vodkára vagy ebédelni, s ha véletlenül Štefan M., a Slovensky spisovateľ kiadó szerkesztője vagy Vlastimil K., a Literárny život (ez a nemzetiek hetilapja) főszerkesztője mellé kerülök (egyébként mindkettő jó költő), akkor vége a napomnak, mert addig nem nyugszanak, míg epés megjegyzéseikkel ki nem provokálnak. Még jó, hogy másfajta, toleránsabb szlovák kollégák is léteznek, akik vagy leintik a kötekedőket vagy viccel veszik élet az agressziójuknak. Például Marián Kováčik, a Romboid (a liberálisok folyóirata!) joviális, Svejik külsejű főszerkesztője, ha meglát, már messziről kiabál: „Juro, daj mi žemle!”, ami annyit jelent, hogy „Juro (gyakori, becézett szlovák személynév), adj zsemlét!”, de a mondat a szlovák fül számára az „Irodalmi Szemle”-t idézi (Jurodajmi Zsemle), illetve fordítva: az „Irodalmi Szemle” kimondva úgy hangzik, mintha valaki a szegény Juro utolsó zsemléjét is elkönnyörogné. Fullánk persze ebben a szójátékban is van, oda céloz, hogy a magyarok, úgymond, egyre csak kérnek, követelnek, csak pénzért, támogatásokért járnak a szlovák hivatalokba. De a derű mézével megkenve a csípés sem fáj annyira. – Apropos, pénz! Összehasonlításképpen: az Irodalmi Szemle 400 ezer koronát kapott a Pro Slovakiától (a kulturális minisztériumtól), a Slovenské pohľady (a szlovák nemzetiek folyóirata) 1 millió 500 ezret. Nesze neked, Jurodajmi Zsemle! De a magyar

(magyarországi) hivatalok sem kevésbé mostohák hozzánk. Felhívtam az előbb az Illyés Alapítványt, valami Szabó úr rám förmedt, hogy próbáljunk beleférti a 400 ezerbe. Le-csaptam a kagylót. Csörög a telefon, Makrai, a Madách Kiadó pénztárosa hív, hogy a ma-gyarországi szerzőink csak itt, Pozsonyban, koronában vehetik föl a honoráriumukat. Tapír úr, mondom neki, maga azért van, hogy elintézzé, ami még nincs elintézve, s nem azért, hogy állandóan nemet mondjon. S megint lecsattantam a kagylót. Ma nem ajánla-nám Honszerető K.-nak (Vlastimil = honszerető, honnak kedves) és Stefan M.-nek, hogy belémkössenek. Megyek haza. Megint csörög a telefon, az ajtóból lépek vissza. VLM tele-fonál, hogy Pesten nagyon jó a visszhangja az ötös számunknak. Végre egy jó hír ezen az utálatos, borús, viharos napon.

Május 19.

Hideg van. Tavaly ilyenkor már kánikula volt, most 5–10 fok körül mozog a hőmérséklet. Az eső minden nap esik, dúsan sarjad a fű, zsendül a természet az ablakom alatt. A mi vá-rosnegyedünk a „város pereme”, de nem a József Attila-i értelemben. Itt nincsenek gyá-rak, az ablakom alatt már a végtelen csallóközi síkság, a zöldellő búzamezők kezdődnek. De az ég tele van szuperszonikus repülővel. A repülőtér is itt van, nem messze, csaknem az is az ablakom alatt. Valami repülő bemutató, díszszemle zajlik a zöld kozmoszban. Két külön-anyagú világ egymás közvetlen közelségében, s egymásról tudomást nem véve. Zúg, morog, morajlik az ég – ízelítő a harmadik világháborúból. Ha ezek az újkori sárkány-gyíkok csak kicsit is közelebb jönnének hozzám, a bögésüktől beszakadna az ablakom, a bombáikat már ki sem kellene oldaniuk. – Egyébként a tudósok kimutatták, hogy a világ zajmentes területe évente tizenhatszorosan csökken. Azaz hamarosan nem lesz egyetlen talpalatnyi hely sem a világon, ahol abszolút lenne a csönd. Schopenhauer szerint a buta-ság egyenes arányban van a zaj elviselésének fokával. Minél több zajt vagyunk képesek el-viselni, annál butábbak vagyunk. Künn tulajdonképpen a butaságunk entrópiája robajlik.

Május 20.

A rádióban az irodalmi szerkesztők műsora megy. Perneczky Géza könyvet írt a századvég művészetéről. A szerző beszél. Valami olyasmit magyaráz, hogy a mai művészek, festők, írók nem tudják kitölteni művészettel, alkotással azt a mérhetetlenül megnőtt teret, ame-lyet a francia forradalom, a polgári szabadság és az avantgárd művészetek szabadsága ki-alakított. S ezt tapasztalva – olyan „savanyú a szőlő” formán – visszahúzódnak a helyi ér-dekű szabadságokba, a kis történetekbe, a posztmodern eklektikába. De ezzel nemcsak a modern művészet ér véget, állítja Perneczky, hanem általában annak az alkotó-teremtő folyamatnak is vége van, amely a gótikával és a reneszánszsal elkezdődött. A mai (értsd: a 20. századvégi) művészet már csak ismétlés, újrakérődzése valaminek, másolat, manír, modor. – Perneczkynek valószínűleg igaza van, én mégis másként közelíteném meg a dol-got. Talán úgy, hogy a korlátlan szabadság esztétikailag nem produktív, mert nem forma-képző. „Az egység (értsd: a forma) annál erőteljesebb, mennél gazdagabb és többre-tű a sokféleség, melyen úrrá kell lennie” – mondja Hartmann. A századvég lemond a világ beláthatatlan gazdagságának, sokrétű bonyolultságának a formába állításáról, és saját, be-látható tereire húzódik vissza: nem a világra, hanem önmagára reflektál. S különféle jól hangzó, tekintélyt parancsoló, de végeredményben csak hellenizáló és szimplán agnosztikus elméletekkel természetesen meg is ideologizálja mindezt. (De nagy a gyanúm, hogy

a „hellenizálódás”, a tét nélküli szabadság és alkotás ma is, akárcsak a Nagy Sándort követő időkben, a radikális változások előhírnöke.) A 20. század vége művészetének a betegségét formátlanságnak hívják. Ami persze kapcsolatba hozható akár a parttalan szabadsággal, s így Perneszy eszméivel is. – Meghalt Páskándi Géza, hallom szintén a rádióban. Megérdemelné tőlem is egy nekrológot. A hatvanas és hetvenes években kétszer is járt Pozsonyban. Mind a kétszer én voltam a cicerone-ja. Úgy ’75 táján jegyzetet írt rólam a Kortársba, „Tőzsér” címmel. Azt fejtegette benne, hogy én valamiféle jelenség vagyok a szlovákiai magyar irodalomban. Hát, azt nem tudom, hogy én mennyire vagyok vagy voltam jelenség, de hogy ő az volt, az biztos. Ha írnék róla, azt a kezdő korszakát írnám meg, amikor, Tandorival csaknem egyidőben, ő is egy sajátos rag- és képzőköltészetet, grammatikai poézist művelt. – Állítólag neki is az volt a baja, ami Antall Józsefnek: nyirokrák. De a tartásában, komor gögijében is volt valami az Antall Józsefes nagybúrból. Mikor utolszor volt itt, kényúrként ült a Carlton kávéház foteljében, két ökle az asztalon, s úgy mondta: nőt akarok! Szóltam a „Grófnak” (jellegzetes figurája volt a hatvanas–hetvenes évek pozsonyi kávéházainak, korzóinak), kerítsen valami szoknyát. Ő meg aztán egy másodéves jogászlányt terelt be a Carltonba. Másnap kérdeztem a lányt, mi a véleménye a költőről. Az irodalmi műveltségű jogászlány csak annyit mondott: Bölény! Azóta már sem a Gróf, sem a lány, sem a „szatmári bölény” nem él. Halnak a barátaim, csapkod mellém a mennykő erősen. – S még mindig a Bán Magda szerkesztette kitűnő irodalmi műsort kommentálva: Marno János rockoperát írt Az ember tragédiájából. Éppen Marno! Azt magyarázza, hogy az érthetetlen versei után érthető szöveget akart írni. Erre befizetek!

Május 21.

Parti Nagy Lajos A hullámozó Balatonját olvasom. PNL témái többnyire újsághírek: a cikkszedő az ágyában, a negyedik emeleten cigarettázik. Gondatlansága folytán kigyúl alatta az ágy, a férfi, mintha egész életében ezt csinálta volna, kidobja égő paplanát az ablakon; a kukázó asszony azért áll be a bolt előtti sorba, hogy a sorsomszédjától rumra valót kunyerálhasson; a falvédőfestő nő legszívesebben posztereket másolna, de a férje primitív rajzokat rajzoltat vele, hogy „kékfestőként” népszerűsíthesse, árulhassa. Középhegyek, ha úgy tetszik: realista témák újra írva, „dekonstruálva”. PNL úgy tesz, mint Shakespeare a reneszánsz ponyváival: a stílus, a nyelv radikális megújításával, nagy költői erővel új világokat teremt belőlük. De PNL-nak valamiképpen az onnipotenciája is Shakespeare-re emlékeztet: akárhol szúrja meg magát, az egzisztencia és társadalom univerzumába buggyan ki belőle. Sokszor persze éppen ez az onnipotencia-tudat viszi tévútra. Elhiszi magáról, hogy mindenre képes, s nem ügvel eléggé a reális és irreális keverésének az arányára. A Waltdrockenhammeri átiratokban egy hangszer beszél, kéri a professzort, hogy *transzvesztizálja* át – *vélelmesen* (PNL kifejezései!) – spinétre. Nincs az az onnipotencia, nincs az a Mindenható, amelynek a nézőpontjából ez az abszurdum értelmezhető! Illetve hát a kínálkozó jelentés (mindenki más akar lenni, mint ami!) túlságosan banális, azon túl pedig csak üres nagyotakarás van a „beszélyben”. (PNL szóhasználatában a „beszély” nem elbeszélést vagy novellát, hanem tárcát, glosszát, karcolatot, jegyzetet jelent.)

Május 25.

Borzasztó feszültség van bennem. Miféle dinamó tölti vajon az idegeimet? A gyomrom és a fogam fájdalma? (Hajnal óta a fogam is hasogat.) A felhőkben csattogó villamosság? (Az

éjszaka cseresznye nagyságú jegek verték az ablakomat.) Megyek fogorvoshoz. Az autóbuszban, mellettem egy sokdioptriás öregúr a Slovenská republikát olvassa, szinte az orrával, közben hümmög, fel-felhorkan. A Slov. rep. a hej-szlovákok napilapja, magyarok, csehek, zsidók ellen uszító nacionalista újság. Mečiar kormánya a kisebbségeknek megítélt 58 millió koronából a Slovenská republikát és Slovenský juh-ot is támogatja (ez utóbbi még a Slov. Rep.-nál is bornírtabban nemzeti), mondván, hogy ezek az újságok tulajdonképpen a délszlovákiában élő „szlovák kisebbség” (sic!) lapjai. Az Irodalmi Szemle meg férjen bele négyszáz ezerbe! Zúg a fejemben az újabb dinamó! Boszniában, túszyokként, kiskatonákat kötözynek a fegyverraktárakhoz, olvasom az öregúr újságában. Egy cseh apa elmondja, hogyan látta meg az esti tévé-híradóban a fiát egy ágyú kerekéhez kötözyve. Sivalkodnak a transzformátoraim! Útközyben beugrok az ISz-be. Sehöl senki, a szerkesztőim természetesen még az igazak álmát alusszák, holnap meg zárni kell a lapot, zárhatom egyedül. Vissza az autóbuszba. Rákerül a korona a fogamra, de az továbbra is böszön hasogat. Minket Mečiarék pontosan úgy kötözynek, túszyokként, évszázados feszültségek ágyúihoz, fegyverraktárakhoz, mint a szerbek a cseh és az unprofóros kiskatonákat. Horn meg kb. azt mondja, amit Mészöly a Balkánról: karanténba velünk!, oldjuk meg a problémáinkat magunk! Hol rontottuk el a dolgainkat? A karantén borzalmához pluszban (de ez a plusz nekünk, írónak, kultúracsínálónak: egzisztencia) még hozzájárul, hogy ebben a barbár színjátékban a kultúráról is hangsúlyosan szó van. A „genocidálók” nemcsak népetket, hanem kultúrákat is ki akarnak irtani. A hatalom a „nagy” francia forradalom óta rendre a kultúrával legitimálja magát, s ezt a legitimációt, a kultúrával összeházasított politikai hatalmat nevezték el az ideológusok nemzetnek. Ezért veszélyes a másik nép kultúrája: a másik kultúra – másik nép, másik nemzet hatalma. El kell pusztítani.

Június 11.

Tsúszó Sándor képzelt személy: a „szlovákiai magyar költő”. Hizsnyai Zoliék leleménye. Nincs és van. Már a rádióban is van: a mai Gondolatjelben Németh Gábor beszélt róla. Elégge ötlettelenül. Én nem csak iróniát és öníroniát érzek a figurában: a lehetőségét is érzem valaminek. S azért jó (a figura), mert nem tudom biztosan, hogy mi az a valami, amit jelent. Ahogy a „szlovákiai magyar költőről” sem tudhatunk sokat. A magyar költő az Pozsonyban is „csak” magyar költő. Nem igényli a további jelzőket. Sőt ha jól megnézzük, a „magyar” jelzőnek is csak akkor van értelme, ha a nyelvre, s arra a történelmi-kulturális anyagra vonatkozik, amely a versben tulajdonképpen szintén nyelvként, formaként funkcionál. De a „szlovákiai magyar költő” vidáman éli világát. Van, holott esztétikailag megfoghatatlan, meghatározhatatlan, megfogalmazhatatlan. Nem kellene, hogy legyen. Nyugtalanító tényező. Imaginárius szám, amely felborítja a helyes, ellenőrizhető rendszereket. Eddig persze még nem sok vizet zavart a magyar irodalomban. Az első és utolsó szlovenszkói/szlovákiai magyar költő Mécs László volt. S ő sem egészen a verseivel hatott, hanem a papi ornátusával. De hatott: 1944-es francia nyelvű kötetéhez Paul Valéry írt előszót, s a nagy francia költő azt írja Mécs költészetéről, hogy „megmagyarázhatatlan belső energiát sugároz”. Ez a mondat, s főleg az a tény, hogy ezt Paul Valéry írta le, számomra máig $\sqrt{-1}$. Imaginárius szám. Tsúszó Sándor-szerű talány.

Július 13.

Tegnap Perőcsényben voltunk. Mi, azaz az Irodalmi Szemle szerkesztősége: Poláké, P. Lívia és én. Perőcsény kis falu a Börzsönyben. Kerestem a nyírfákat, azt hittem, hogy a „börzsöny” a szláv „brezá”-ból való, ami nyírfát jelent. De csak „szőke bikkfákat” találtam, láttam, mint Csokonai Kisasszondon. Itthon aztán utánanéztam a Börzsöny etimológiájának, s látom, hogy a szó a szláv „brezsan”-ra megy vissza, ami parton, dombon lakó embert jelent. A táj gyönyörű, de a „parton lakó emberek” kihalóban vannak Perőcsényben: a falu lakossága erősen fogyatkozik, sok az üres ház. A megüresedett portákat pesti értelmiségiek, főleg írók vásárolják föl. – Minket a Szemle pesti gazdája, Varga Lajos Márton hívott meg a faluba, aki szintén itt vett magának egy hétvégi házat, tulajdonképpen egy komplett paraszt portát. Afféle kihelyezett szerkesztőségi gyűlést tartottunk Lajoséknál. Jelen volt még Balassa Péter (aki a hétvégeken szintén perőcsényi lakos, VLM-től néhány házzal odább lakik; mint egy orosz földesúr vagy muzsik: szakállas, súlyos léptű; most Nádas Péter monográfiáján dolgozik), s ott volt még Csák Gyula (a felesége Szabó Pál unokája) és Alexa Károly (Alexa azt mondja, hogy a feleségével együtt két mázsa; össze is tört alattuk VLM lócája). Főleg az Irodalmi Szemle anyagi helyzetéről tárgyalgattunk, Balassa P. megígérte, hogy szól Vásárhelyi Miklósnak, a Soros-alapítvány kurátorának, Alexa K. pedig a Rákóczi-szövetséget mozgósítja. VLM háza egyébként kész paraszt múzeum. Számomra van benne valami torokszorító: úgy érzem, gyermekkorom paraszt házai végérvényesen esztétikumká, azaz múlttá merevednek.

Július 24.

Verstéma: 5–6 év körüli kisfiú játszik a gyalupad alatt, a gyaluforgácsban. Egy hajasbaba szájába nyomogatja a füttyölőjét: szoptatja. 18 éves bátyja, Pista, a másik gyalupadnál dolgozik. Egyedül vannak otthon. Hirtelen túl nagy a csend a műhelyben: hol van Pista? A gyermek eszelős rémülettel ugrik talpra, rohan be a faluba, torkaszakadtából ordít. Öreg ember áll az egyik kapuban, botra támaszkodva. A gyermek oda fut hozzá, s bömbölve kérdi tőle:

– Gábor bácsi, nem látta Pistát?

Ez az életem első mondata, amelyre pontosan emlékszem. Főleg a dallamára, a lejtésére, de szinte minden hangjára is, külön-külön. Egzisztenciális élmény, a létfelgyógyulás első megérzése, egyfajta ontológiai rettenet véste az emlékezetembe. Akkor még nem tudtam, nem tudhattam róla, de e korai kozmikus rémületben először jelent meg számomra a Gondviselés hiánya: az Isten a saját hiányában.

Mai, felnőtt, sőt öregedő fülemben az egykori mondat sokszor így cseng vissza:

– Gábor bácsi, nem látta Istent?

Ma már persze ritkán kérdezem, hogy hol van az Isten. Igaz, nem is nagyon van kitől. Hol van már az egykori Gábor bácsi!

S hol van az egykori kisgyerekek!

Két hónap múlva hatvanéves vagyok.

Botladozom és halogatok. Meghalogatok és halogatom – a végső elesést.

LANCZKOR GÁBOR

Kénszag

Michelangelo Merisi da Caravaggio: Keresztelő Szent János lefejezése

*A hullámok fehérlő foltjai
a mélyben. Mintha egy ős-éjszaka
forrongó csillagképei ütnének át a nappali
égbolton. És nincs földszaga*

*a földnek. Nincs a föld. Kifordult önmagából.
Eltűnt. A végtelen kék ürre váltván
magát halottai porából.
És vissza. Repülőtér betonjára Máltán.*

*A föld, akár
a halál angyala.*

*A szárny
két széles gyolcsszalag,*

*a mellén, vállán át- és áttekerve és megkötve hátul
finom kis csípője fölött.
Tartja a tálcát. Megrándul
a torokban kivérző test hátrakötött*

*kézzelel előtte lenn a földön.
Leteszi a kardot a hóhér. Tört. A nyak hátsó felét.
A csigolyáit.*

**Michelangelo Merisi da Caravaggio:
Szent Lúcia temetése**

*Megszökött a vallettai börtön-
ből. És hajóra szállt Szicília felé.*

*Siracusába.
Ott megfestette ezt az oltárképet.
Lábuk előtt hever. Sírödrét ássa,
a katakomba-mélyet*

*a katakomba
nyirkos talajába két férfi.
Át van metszve a torka.
A püspökük Isten áldását kéri*

*a gyülekezetükre. Rögtön elnyeli a hangokat
a vastagon lerakódott sötét hamu.
Lefojtva világítanak
a friss fenyőhamu-*

*szín ég fényében
a hó kiterjedt foltjai.
Lenn,
a gyengéden meghúzott körkörös szintek alatt a naxosi*

*öböl. A fekete hamu. A kórók a lávakövek között. Fenyők.
És gesztenyék. Nyárfák. Szőlők és kaktuszok. A madarak.
A gyíkok. A fűveny.*

**Michelangelo Merisi da Caravaggio:
Lázár feltámasztása**

*Észak felől
keresztülzúg egy-egy nagyobb darab*

*levegőtlen széltömb a völgyön.
Bolyongok
a ferde síkon öklöm-
nyi fekete bazaltok,*

*pordúnék közt tovább. A felséges főkráter
felé. Keresztül a széles gerincen.
Fakul a szürke éter.
Roppant hangjegynek látszik innen*

*a füstölgő vörösesbarna kúp
sötét, hosszanti hasadéka.
Oda. Parányi jégtűkkel vadul
a szél. És mint egy véka*

*ezüst, felragyognak a meredély kagylóhéj-forma nagy
[hófoltjai.*

*Körös-körül a fekete hamu felszíne
elkezd átizzani,
a legsötétebb porszemcséivel.*

SILAY FERENC

Személyes vers

Dsida Jenőnek

*Erős a magány: csőre töltött fegyver,
halántékon ég angyalléptű verssor.
Szelleme szárnyán térdepel az ember,
lelkét szaggatja házsongárdi sírsor.
Ha a Szellemet sötét kútba ássák
osztják testét az oszthatatlan Földnek,
az árulókat otthon-torra várják,
kardok villognak: lelkeket előlnek.
Bodzafa húsben kakukklelkek szólnak,
rigó sárga csőrrel sivít a nyárba,
hazátlan rikoltozás Égi-ólnak:
imáink tornya porlik Euró-várba.
Ó, Szívek Temploma, száz világillat,
a Sas halála előtt a földre száll,
Verecke vízerén vak halász ringat:
a Királyhágón Attila kardja áll.
Hány Zsoltárnak kell égre kapaszkodni,
más nyelven vérezni vihar-homokon?!
Kripták oltárán tovább fohászkodni,
az Idő pecsétje: forró homlokon.*

Szonett Erdélyből

*Jöttem keletről: szembe a Napnak
Se mirtusz se tövis nem védi arcom
Vert szíveken Sámán tüzeli harcom
Itatna borral eladna papnak*

*A lélek korsóját széttiporja
Áruló imáit Angyal ha viszi
Jézus és a Három koldus még hiszi
Lehet-e győztes Trianon torja*

*Levágott szárnyú galambországok
Vezértollaitok áldó fényben
Héjaszemmel Európa vigyáz rátok*

*Minket megalázni váró éjben
Koszorúba kötve hó és dér ragyog
Ujjak pávabegyére mind ráfagyott*

HATÁR GYŐZŐ

A műfordító szíve gerezdes szerkezetű

„KEGYELMES URAM! – Sohase merészeltem volna Horatius *silány* arcképét Eminenciádnak bemutatni, ha nem vettem volna fontolóra, hogy annyi jótétemény után, amelyben részesültem, a hallgatás, melyre tisztelem mostanáig kényszerített, hálátlanságnak tetszenék, és hogy akármilyen jogos bizalmatlansággal viseltetem is munkámmal szemben, annál több bizalommal tartozom Kegyelmességed jóindulatának. Annak köszönök mindent, amit elértem; és pirulni vagyok kénytelen, hogy hálám fejében *mindössze* egy olyan ajándékot nyújthatok át, amely oly kevéssé méltó Kegyelmességedhez, s oly *elenyésző* ahhoz képest, amivel adósa vagyok” – és így tovább, és így tovább. Az ember alig tudja kacagás nélkül megállni – ahogy Corneille Richelieu bíboroshoz *felfele*, AJÁNLÁST ír Horatiuszról szóló tragédiája elé (mely arcképnek *silány* – egyet se kételkedjünk benne); aztán a nevetés elvékonyodik és a szája-sarka az olvasónak keserűen legörbül. *Így* és *ilyeneket* írtak a korlátlan hatalom birtokosainak, még amikor kardinálisok váltották egymást a főhatalom székében és Franciaország végső fokon *teokrácia* volt; és – ha nem is szó szerint és nem is írtak – *így* és *ilyeneket* kellett gondolniuk a pennaforogató szegénylegényeknek abban a Kemény Diktatúrában, amelyet a legfiatalabb nemzedék elképzelni se tud; ez volt a *Nagy Miheztartás*, aszerint kellett élni, verset válogatni és tömegével verset fordítani, ha a költőnek kedves volt az élete- és a gyomra.

Kálnoky Lászlótól magától tudjuk azt az anatómiai sajátosságát a műfordítónak, hogy az ő szíve gerezdes szerkezetű; mert –

...ha rendelésre új munkába kezdett
lefarigcsált szívéből egy gerezdet.

De hány gerezd kell hogy ott lett-légyen eredetileg a szívében, ha csupán a világlíra legjavából a műfordító 330 költő 30.000 verssorát magyarítja, vagyis tízezerrel kell hogy osztogassa „szívének gerezdjeit” – s akkor hol van még Színháza, Goethe, Corneille, Racine, Hugo, Molière verses drámáinak átköltései: mi tékozz természet kellett hogy legyen, hogy ily bőkezűen pazarolta másokra szíve-gerezdjeit – gondolhatná a ma élő Kis Naiv – holott egybemaradó szívével tulajdon líráját szaporíthatta volna...! Mert elemi fedékenységünk már ilyen: kibutulásunk a történetből/a Történelemből amilyen rohamos, még külön léglökéses ösztökét kap elzárkózásunktól, ahogy az ezredforduló diadalívén áthaladva, s küszöbén átlépve, már tudomást sem akarunk venni róla, hogy milyen kényszerpályákon járt/zajlott/bonyolódott tízmillió magyar élete, hogyan torzult hozzá az irodalom korszakos korpusza és milyen visszamaradó hegek, jóvátehetetlen sérülések, életmű-torzalakzatok jártak a nyomában annak a diktatúrának, amelynek goromba sátán-

vigyora már-már jóságos mosollyá szelídül az aggmenházak egynémely lakóinál, ha fiatal-ságuk ízét- és zamatját azonosítják a hatalom gyakorlásának néhai örömeivel.

Van két sokágú, alakos, *ormolu* gyertyatartóm, melyek egyikén pompás karosszékben *Corneille* ül, kezében kitekert pergamen tekercsen a felírás *CINNA*, *HORACE*, *LE CID*, a másika, ugyanolyan királyi karosszékben *Molière*, az ő papírtekercsén a felírás *L'AVARE*, *TARTUFFE*, *LE MISANTHROPE*.

Még 1987-ben, történetesen ugyanaznap szereztem, amikor a posta elhozta Laci KIRÁLYOK, HŐSÖK, DOKTOROK c. pompás fordításkötetét, benne *Corneille* HORATIUSZÁVAL és *Molière* BOTCSINÁLTA DOKTORÁVAL. Azóta is, valahányszor vacsoravendég van nálam és a *Kálnoky*-gyertyatartókat az asztalra tesszük, a gyertyákat Laci emlékére gyűjtögetem – hiszen magyarázva a vendégnek az *elnevezés* eredetét. Vonzrokonságunknak csupán a kisebbik oka, hogy magam is voltam „evezőslegény” ugyanazon a gályapadon, rákényszerülve a műfordításra – szakmámban, ha nem akarok felfordulni éhen – tudom, milyen annak a bolondnak lenni, ha *buzgón töltögeti saját vérét idegen szellemekbe*. Nagybobbik, igazi oka a szerető csodálat, a csodáló szeretet a Mester és művészete iránt.

Nagyon is tudatában vagyok annak, hogy a *Festschriftben* sokan nem bíznak: jól tesszik. Félutcat esszét írtam KL köteteiről, sorra ahogy megjelentek s ő elküldte volt: ha valamin fennakadtam, leveleimben nem rejtettem véka alá s olykor pedzettem magában a tanulmányban is, akinek kedve tartja, utánanézhetsz. Itt hadd szorítkozzam csak arra, ami bennünket összehozott s aminek tulajdoníthatni, hogy Laci oly bizalommal fordult hozzám leveleiben. Kik voltak, kik *lehettek* azok, akik *rangját tagadták*, tőle mintegy *megtagadták*, s így, ilyen mellőzöttségében közöttünk *rangrejtve* járt...?! Valamikor Párizsban költőfejedelemmé tették – s tőle várták volna az éjfélutját odabólintó „lovaggá-ütést” – kezdők a pályán, költő-palánták és -palántanők, fiatalok.

Három-négy társa ha volt ebben az enciklopédikus tudásban: a világlíra teljes anyagát mondhatni enciklopédikusan ismerte; a mesterség csinja-bínya, a poétika története, versformák, prozódia, a rím��tár s annak lassú telítődése, valószínűtlen hosszú asszonanciák, tiszta rímek, fattyúrímek/kancsalrímek/karcos-édes rímek, rím-karikatúrák, ripacskodó nyelvi galamátok – mind-mind: a kisujjában volt²

– az ÖSSZEGYÜJTÖTTbe (1980 májusában küldte meg, kettőnknek dedikálva) ha akárhol felütjük, belelapozunk: minden darabja „rögtönzésnek” hat; könnyedségben felülmúlja Vas Istvánt, igazádiságban Illyést messze leahagyja, marginalizált-elnyomott-elhanyagolt volta tematikájában kiprovokálja belőle a teljességet s regiszterének széltel-hossza mint senki másé. Egyszerre tudatos – mert a műforma gyeplőjét soha nem ereszti el – s teljesen az ihlet hatalmában alkot – mert a vers menetét mindig arra tereli, amerre ihlete parancsolja.

¹ HGY „IRODALOMTÖRTÉNETE”. Tevan Kiadó; 100 tanulmány- és könyvismertetés, válogatta Lakatos István; 1453–157 old. Békéscsaba – 1991.

² „Kálnoky kimért, tisztán komponált versszakokkal dolgozik, nem vágja el váratlanul a zenét, nem disszonáns, sőt a formai zártság kedvéért olykor kikerekíti a gondolatot (...) Verselése olyan kimunkált, hogy a legnehezebb feladatokat is könnyed eleganciával oldja meg” – írta róla Lengyel Balázs, még 1959-ben. Műfordításairól szólva, Rába György, 1970-ben ír: „(ezek) sarokpontja, úgy tűnik, a rím. Tisztán csengő rímeinek, teljes asszonáncainak erős figyelemfelhívó szerepük van”.

Könnyen teheti: fiatalon kinőtte a tévesztőrímeket; s szinte „gondolkozás nélkül” tud *versnyelven* beszélni.

Megszenvedte költészetét: megszenvedett ezért a tudásért a szegény, és a szenvedés minden elképzelhető monétájában fizetett. Fizetett a tüdejével – egy életen át – fizetett a rémildözéseivel, amennyi csak a sokéves, áldatlan-rossz társbérlettel telik; fizetett az éjszaka rémeivel, *amikor előre és halottra / az éj, mely a velőt a csontokból kiszopja*; és fizetett azzal a színarany, romolhatatlan monétával, amennyit a tulajdon költészetének *potenciájából* odaáldozott³; a csodák-csodája, hogy még így is, lírája terjedelemre is – kiteljesedett. Rejtély, hogyan csinálta, de megőrizte kedélye valami elemi romlatlanságát, szellemenye fiatalságát – úgy, ahogy a kamaszkorból, még Egerből magával hozta:

*Hazarohanok szédült-boldogan
a kisvárosi utcán, tántorogva,
s boldogságomban felkötöm magam
pettyes nyakkendőmből hurkot bogozva*

*Két sarkam pajzán indulót dobol,
míg himbálódzom az ablakilincsen,
s azt kívánom, bár jönne komoly,
józan felnőtt, hogy mérsékletre intsen.*

Intuitíve sejteni vélem, hogy az egzakt tudományokban csakúgy, mint a humaniórákban, azok minden visztájába betekintése – s valamennyiből annyi ismerete volt, amennyi poétának kell (fiatalon Schopenhauert olvasott) – és értett hozzá, hogyan tegye ismereteit költészete szárnyává. Jelleméből folyt és alkatához tartozott, hogy váltig szembenézett élete és világa tényeivel, mit sem lakkozva / kozmetikázva / kisebbítve rajtuk – amiben kivált fegyvertársamnak éreztem; s akkor még nem említettem lényének igen fontos megtartó ingrediensét: *humorát*.

Sokan sokáig pesszimistának könyvelték el – ugyan miért? Hát egyfajta pesszimizmus nem a férfiember alkati *sine-qua-non*-ja, az elébevágás minden élethelyzetnek, a készenlét, hogy minden sorsfordulat benne emberére leljen...? Demokráciákban KL A KEGYELET OLTÁRÁN c. groteszkjéhez hasonló szurkapiszka paszkvillusokat tucattal írnak és adnak közre; ám amikor 1960-ban a paródiát közölték, a váltig hiperesztéziás Pártállam felsziszszent, a vers akkora botrányt váltott ki, hogy volt, aki nem merte felhívni lehallgatott telefonján, utóhatását évekig szenvedte. Az akaratos félreértőknek szerényen, halkan válaszolni próbált SZÉLJEGYZET c. remeklésében –

*Ha lába tilosba botorkál,
öklét mutogatva dühög
a nyálnok, a tollnok, a polgár –
s hajdú, ki harangot önt.*

³ „A fordítás nagyon is akadályozott a versírásban, évekig nem egyszer egy sort sem írtam, és bizonyos, hogy a versfordítás taposómalmában köteteim veszték el pótolhatatlanul” – válaszolta KL 1974-ben, az Írószövetség Műfordítói Szakosztályának körkérdésére.

Az ÉS hasábjain jelent meg a botrányt kirobbantó vers; ám a lap akkori főszerkesztője nem tartotta javallatosnak, hogy KL visszavágását is közreadja... Szerencsére idős korára rácsáfolt azokra, akik lepesszimistázták – még akkor, a pártállam kötelező, ronda *optimistasága* idején, amikor a borúlátás valakit rossz hírbe hozhatott: humorát megneemesítette bölcsessége, bölcsességét „tolerábilissá” tette humora.

Fordítói beleélő képességében – talán az egy Lator László kivételével – minden társát felülmúlta. Jóllehet egyhelyütt magát „a legmegcsömörlöttebb versfordítónak” mondja, hihetetlen önmegtagadással – és önfeledtséggel veti magát az idegen vers árjába. Sajátos módszereket eszelt ki „az ihlet, vagy legalább a papírihlet előidézésére”, s erről így ír: „...megtudtam a fordítandó költő életéről mindazt, amit megtudhattam, és végül sikerült a munka időtartamára elképzelnem, hogy én vagyok Goethe, Heine, Hugo, Rilke stb.; amit a színész is csak akkor nyújthat kitűnő alakítást, ha képzeletben a színpadi személy bőrébe bújik” (1974). Nemhiába nevezi jeles monografusa a FAUST Második Részének KL.-átköltését a mű definitív magyar változatának⁴

Ahogy igazolványának személyi adatait, úgy ismerte-tudta élethelyzetének koordinátáit, tisztában volt a bolygóval, amely csillaglakása, a korpuszku-lakkal, amelyek testét, kortexét alkotják és reflexintegráljában – költészetét.

Tisztában a valláshiedelmek álmatagságával, amelyek a gyermeki szinten megrekedt emberiséget érzelmvilágában regulálják, tisztában költészetét behüvelyező, ismételtetetlen – és egyedi porhüvelyének törékenységevel, ami szigorú életrendjét megköveteli; és tökéletesen tisztában volt költői rangjával, nevének jövőjével és azzal, hogy irodalmunk hivatott számontartóinak mi évekre elhúzódó munkát ad majd, hogy életművét felmérjék és mindenkori fiókozataikban elhelyezzék. Bölcsességén és humorán is átsüt, hogy minde-me dolgokkal mi maradéktalanul tisztában van – amint az napnál világosabban kitetszik A SZELLEME KÉJELGÉSE c. szonettjéből:

*Én, azaz a százbillő atom,
mely engem képez, s mit énnek neveznek,
én, hű antennája gyanús neszeknek,
melyek átszűrődnek a falakon,*

*én, aki majd kicéduláztatom
én, kit mumifikáltak polcra tesznek,
én, aki decimálnak, jegyzetelnek,
s bibliográfiákban lakhatom,*

*megteszem az élőtől adatig
vivő utat, s túljutok ama zónán,
hol a kijózanult költő belátja,*

⁴ „A Kálnoky-féle FAUST II. beláthatatlan ideig alig szorul korrekcióra. A hatalmas mű minden egyes rétegére „rímél” a költő: a drámai költemény középkorias hangulata tökéletesen megfelel Kálnoky eredendő hajlamának (...) Faust áhítása, olthatatlan sóvárgása a teljességre és halhatatlanságra, Mefisztó lenyűgözően okos iróniája, fonák látásmódja, s az egész műből sugárzó szépségeszmény – mindez ideális rezonálóra talált Kálnoky személyében” (Alföldy Jenő: „KL”. Az Akadémiai Kiadó KORTÁRSAINK sorozatában; Budapest 1977)

*hogy az emberöltőnyi pásztorórán
simogatnia más nem adatik,
csupán egy pontosvessző térdkalácsa.*

Míg én London promontóriumáról kémleltem a honi irodalmi táj csipkézését és a *Tá-mogatás / Tűrés / Tiltás* protuberanciáit, neki meg legendás / gyötrelmes lakásproblémája is jobbára megoldódott, az évek folyamán tucatnyi levelet váltottunk. Ki tudta, ki hitte volna utolsó leveléről, hogy az az *utolsó...?!*

Az elaggás sírékonysággal jár, mondják, F. Milán bácsi a végén ha elérzékenyült, patkzó könnyeket sírt – ontotta nyilvánosan. Jómagam ridegebb természet lévén, tartásom is megmaradt s egykönnyen semmi az én szememből könnyet ki nem csal. De mindig közel járok hozzá és máris a zsebkendőmet keresgélem, ha erre az *utolsó levélre* gondolok – itt őrzöm depozitáriumomban; s ez így esett.

Váltig ilyen pókháló-vékony betűkkel írt – mintha csak a komputerizálás világösszeesküvése elől menekült volna! – el nem tudom képzelni, a hozzávaló tollat miféle Ódon Ritkaságok Boltjából szerezte be.

Szörnyű beteg volt; szenvedett. 1985-ben, nyár derekán, szokott pókháló-vékony betűit reszketősen vetve, négyoldalas levélben panaszolta kibírhatatlan fájdalmait, amelyeken a csillapító nem segít. Még ha átvészeli is és valamelyest rendbe jön, akkor is:

„...mit remélhetek? Legjobb esetben egy-két esztendő, amennyire még számíthatok”.

Egy-két esztendő – így írta. Ezt írta.

Még meg se száradt levélpapírján a tinta – *két hét múlva* halott volt.

ALFÖLDY JENŐ

A lelkiismeret szava

KÉT KÖLTŐ A SZÜLÖTTE VÁROSBÓL.

APOR ELEMÉR ÉS KÁLNOKY LÁSZLÓ SZELLEMI KAPCSOLATÁRÓL

Néhány évvel halála előtt Kálnoky László több ülésben magnószalagra mondta életrajzát Kabdebó Lórántnak; az irodalomtörténész a Petőfi Irodalmi Múzeum megbízásából kereste föl a költőt.* Kálnoky másokkal együtt földézte ifjúkori irodalmi támogatója, a nála öt évvel idősebb pályatárs, Apor Elemér alakját. Ő a költő diákkorában az *Egri Népiújság*, illetve az *Eger* című lap szerkesztője volt, s azzal is egyengette pártfogoltjának útját, hogy néhány versét megjelentette a városi sajtóban. Kálnoky így nyilatkozott diákéveinek legfontosabb mentoráról: „Apor Elemér [...] az egyedüli ember, aki első kötetem összeállításánál segítségemre volt, akivel meg lehetett beszélni a problémákat, s aki tanácsokat adott. [...] Még most, mikor az összegyűjtött verseim számára kijavítottam néhány olyan versemet, melyek *Az árnyak kertjében* megjelentek, de a *Letépett álarcokba* nem vettem föl, mert gyengék, még akkor is eszembe jutott, hogy Elemér erre vagy arra a sorra azt mondta, hogy nem jó, és én ezt annak idején be is láttam, de nem tudtam kijavítani, s még a hetvenes évek végén is volt olyan sor, amelyet az ő hajdani tanácsa alapján javítottam ki.”

A két költő útja az 1939-es *Árnyak kertje* című kötet megjelenését követően hosszú időre elkanyarodott egymástól. Visszaemlékezésében Kálnoky hosszú éveket, évtizedeket ugrik át: „...amikor második kötetem megjelent, már rég Budapesten voltam, ő Egerben rekedt, s akkor már nem volt vele ilyen tanácsadói kapcsolat, nem is szorultam rá, akkor már előbbre voltam a pályán, mint ő.” Kálnoky második kötete, a *Lázás csillagon* csak 1957-ben látott napvilágot, tizennyolc évvel első könyve után. Apor Elemér pedig a világháború behívott katonájaként fogságba esett, és újságírói pályáját hazatérése után sem folytathatta. Osztályidegen, azaz polgári szellemű tollforgatóként letartóztatták, és hasonlóképpen jártak el vele, mint Kálnoky apjával, Eger 1944-ben nyugállományba vonult polgármesterével. Kálnoky István azért mondott le rangjáról ebben a vészterhes esztendőben, mert nem volt hajlandó kiragasztatni a város falaira azokat a plakátokat, amelyek „felkoncolással” fenyegették a fegyveres szolgálat megtagadóit, a bujkáló üldözötteket és rejtegetőiket. Rákosiék ezt nem méltányolták, antifasiszta szövetséges helyett a polgárt és az ellenséget látták benne, s két évig rabságában tartották az egri vár börtönében. Az idős ember megvakulva került ki a kazamatákból, s a súlyos megpróbáltatásokba rövidesen belehalt. Költőfia így idézte föl alakját 1953-as *Jegyzetek a pokolban* című versében:

* A költő hangszalagon rögzített vallomása rövidített és szerkesztett változata a *Menekülő szív. Kálnoky László emlékezete* című könyvben olvasható. Nap Kiadó, 2000. Sorozatszerkesztő Domokos Mátyás, összeállította Alföldy Jenő.

„...mintha holt apám beszélne / hűdések szájával: »Eltemettek élve!« / Kiásták. Sorvadtt arcán ott a vád”.

Könnyen így járhatott volna Apor Elemér is. Őt azzal a koholt váddal tartóztatták le, hogy a nyilas sajtónak dolgozott. Ez azért is képtelenség, mert a politikától tartózkodó Apor Elemér katonai szolgálatát teljesítette, amikor az ő szerkesztésében még szolid szemléletű egri lap a távollétében a szélsőjobb felé tolódott. Ekkor még fiatal volt, s remek testi adottságokkal, erős szervezettel és türelmes lélekkel ajándékozták meg az istenek. Így viszonylag szerencsésen átvészelte a börtönéveket, akárcsak előzőleg a háború és a hadifogság viszontagságait, s később a segéd munkások és könyvelők sorsában osztozva sem tartotta magát elveszett embernek. 1956 őszén neki is megadatott az a tizenkét nap, amelyben ismét terveket szőhetett a szabad világról. Ezt újabb állástalansággal és öregségig tartó költői mellőzéssel viszonozták azok, akiknek útjában voltak legfontosabb tulajdonságai, a hit, a hűség és a hazaszeretet. Sorsa minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy kis terjedelmű – bár értékekben korántsem szűkölködő – életművet hagyott az utókorra.

Apor Elemér megbecsülendő kutatásokat végzett Eger múltjáról – erről tanúskodik *Kisváros a felhők fölött* című cikkgyűjteménye. Egykori dokumentumokra támaszkodva elevenítette föl ezekben az írásaiban a városhoz kapcsolódó történelmi mondákat, a hírességekhez fűződő regéket és anekdotákat. Írói képességeiről győz meg *A csoda avagy A hangok története* című „lírai tanulmánya” is, amelyben ősi eredetű szavaink hangtani elemeit vizsgálta meg az anyanyelvétől megihletett költő módján, de a történeti nyelvtudomány szempontjait is tiszteletben tartva. Regényt is írt – olvasmányosan dolgozta fel Eger legendás hősének, Dobó István várkapitányának az életét. Szellemi hagyatékának legfontosabb értékei minden bizonnyal a versek – nyolcvankilencedik évét töltötte be Apor Elemér, amikor *Pont a semmi falán* címmel kiadták összegyűjtött verseit. Tudomásom szerint ez mindösszesen a harmadik verseskötete.

Minden műfaj közül a verset tartotta legfontosabbnak, hiszen ez fejezi ki leghívebben a létnek azon tartományait, amelyekről mindig rajongva szólt: a szerelmet és a hitet, ami panteista természeteszemléletében is kifejeződik. Nyolcvanegy éves korában megjelent másodikkötetének ezt a címet adta: *Mindenütt téged kerestelek*. Szerelmes vallomásnak vagy imádságos versnek is vélhetnénk e szavakat. Azok is, de valójában ars poetica ez, hiszen így végződik a mű, ahonnét a gondolat származik: „[...] és mindenütt / téged fenn és lenn és mindenütt / téged, téged / téged kerestelek / gyötröm és gyönyörűségem / mindenség szívverése / vers”.

Apor Elemér költeményei közt igazi gyöngyszemek is találhatók. Nekem különösen becsesek a természetélményeiről írt versei, amelyek olykor a régi sárospataki költő, Vályi Nagy Ferenc műveit idézik emlékezetembe, például az *Óda egy vízcsepphez*. (Vályi Nagynak van egy verse a vízcseppről, amely ugyancsak óda a parányi dolgok világáról.) Máskor mintha Áprily Lajossal kelne versenyre a természetben gyönyörködő ember élményével, egyszersmind a dallamok és ritmusok bravúrjaival – főként az *Ének a csúcsról* című versére gondolok, de a magasságélmény egyéb, konkrét és jelképes kifejezéseire is. Jellemző rá az anyagtalán dolgok érzékelése, a szél, a levegő, a pára, a fény megjelenítése.

Egyik legragyogóbb művére Kálnoky László hívta föl a figyelmet, amikor hajlott korában végre versben is, prózában is alkalma nyílt viszonozni egykori pártolójának, Apor

Elemérnek hozzá való jóakarátát. „[...] Az a verse, amelyet 75. születés napján sikerült az Élet és Irodalomban közölnöm, nagyon szép vers. Ilyen verset csak jó, nagyon jó költő tud írni.” Az *Isten bárányairól* van szó. Egy régi zsoltárt idéz, az kezdődik így: „Isten Báránya, / Ki elveszed a világ bűneit”. Ugyanazért folyamodik a költő éneke is, mint a zsoltár: a megváltásért. Apor Elemér azonban nem a halálon túli, hanem a *földi megváltásért* fogott tollat. A *kenyér* magasztos fogalmát visszahozta a földi létbe, s az éhesek jóllaktatásáért fohászkodott. A megszentelt fogalmat így sem fosztotta meg rangjától. Hatalmas művelődéstörténeti hagyatékhoz tette hozzá a maga egyszeri, emberséges mondandóját. Krisztus csodálatos kenyérszétosztásától, a Lukács evangéliumában található szombatnapi kalásztépéstől és a Miatyánk „mindennapi kenyerétől” Arany János *Családi körének* „madárlátta kenyéréig” és Rimbaud *A meghökkentek* című verséig, Ady „Éhe kenyérnek” szimbólumáig s azon is túl terjed a skála. A zsoltár fogalomkörében tartja a kemencében sült kenyerek és az egymáshoz búvó bárányok hasonlóságán alapuló metaforáját. Így szólaltatja meg a jámbor pékmestert: „Ti vagytok az isten bárányai, / kik elveszitek a világ / legnagyobb bűnét, / az éhséget”. A vers ajánlása „s. j. sütőmester emlékezetére” szól. Swéda pékmester mellesleg Apor Elemér apósa volt – a jó csengésű nevet érdemes megjegyezni Eger történetéből.

Kálnoky így méltatta önéletrajzi vallomásában a verset: a mű „[...] hatalmas távlatot nyit, mikor a pék az egész világ éhezőit jóllakadni szeretné egy kemencényi kenyérrel, amit megsütött. Majdnem szentségtörés, amit mondok, de hasonlít ahhoz, amikor József Attila azt írja a Mamáról, hogy »szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében«, és így kozmikus méreteket nyer a Mama alakja. [...] Ez a vers is olyan, amely az utolsó soraiban nagy távlatot kap, világtávlatot. Valami hasonlót csinált meg, szerényebb tehetséggel, mint amit József Attila lángeszűen végbevitt”. Apor Elemérnek e szép verse nélkül talán nem született volna meg Kálnoky László *Adósság* című verse. Az *Isten bárányai* lelkesítette a nyolcvanas évek elején Kálnokyt arra, hogy versben köszöntse régi barátját.

Megemlíteném, hogy Kálnokynak is van költeménye, amelyik a kenyeret szakralizálja. Az *Egy magánzó emlékiratai* satirikus ciklusában másokkal együtt földidézte gyermekkori múltjából Eger egyik jellegzetes figuráját, egy távoli pap-rokonát, *Eretnek a századfordulón* címmel. Kisiskolásként látta a különönc egyházi embert, amint furcsa szertartásként gyakorolta a könyörületesség erényét a város kóbor kutyáin: „Áll az út közepén a kis, töpörödött, öreg pap. / Hat-nyolc kutya ugrálja körül [...] A magasba tartott kenyérszelet körül a napkorong / mintha színarany monstrancia lenne. [...] K. Ákos ajka mormol valamit, / talán latin szavakat, mielőtt a kenyeret szétosztaná / a szegény, éhező, négy lábú teremtmények között”. A költő humorérzékének ez az eretnecség színében tűnt föl utólag, hiszen az idős plébános olyan lényeket részesített a szentségben, amelyeknek a keresztény felfogás szerint nincsen halhatatlan lelkük, de ő mégsem akarta megtagadni tőlük a szentséges szolgáltatást.

Volna még mondanivalóm Kálnoky László és Apor Elemér emberi és költői alkatának nagy-nagy eltéréseiről és ugyanakkor egy korántsem keskeny sávban megmutatkozó rokonságáról. Kiemelném, hogy versváltásukban Apor Eleméré volt az utolsó szó: a sors úgy hozta, hogy neki, az idősebbnek jutott a búcsúzó vers megírásának szerepe Kálnoky László halálakor. A *megírhatatlan* című sirató lírai elmélkedés arról a látszólag banális, valójában nagyon is elgondolkoztató tényről, hogy a költőknek nem adatik meg a legnagyobb

tapasztalat, a halál versebe foglalása: „micsoda téma / de – megírhatatlan” – írta szomorú rezignációval Apor Elemér, a szomorúságba egy csipetnyit belevegyítve abból az önironikus félmosolyból, ami Kálnokyra oly nagyon jellemző volt. Hiszen ő játszott filozofikusan a látszólag banális igazságokkal is – például olyasmivel, hogy senki sem írhat verset a saját haláláról, de ha írhatna, akkor is minek tenné már, hiszen holtában úgysem élvezhetné sikerét. Úgy tetszik, nem csupán a dolgok fonákját mindig meglátó, mindenben kételkedő, csupa ironia, és olykor vitriolosan satirikus, műfordításokon edzett Kálnoky tudott egész lelkével ráhangolódni Apor Elemér költői egyéniségére, hanem a hívő és rajongó, nehéz sorsában is mindig reménykedő, a teremtés csodáin vallásosan csüggő Apor Elemér is képes volt megzengetni Kálnoky húrjait.

Kálnoky *Adósság* című versének legfőbb érdekessége – nekem legalábbis – a két sors mérlege és a kettejük művészsorsához fűződő, különös életfilozófia. Tartozásról vall, amely enyhe, de feloldhatatlan szorongással tölti el a költőt a kései törlesztés közben is. Arról elmélkedik, hogy az idő „úgyis egybemossa a kudarcot és a sikert”, mármint Apor Elemér sikerének elmaradását és a Kálnoky életében, ha csak öregkorában is, de kétségtelenül megérkezett elismerést. Így szólal meg Kálnoky lelkiismerete: „[...] mintha tiltott cselet követtem volna el, / nem szűnik a lelkifurdalás. / Mintha leszüreteltem volna / a más gyümölcsét titokban. / Mintha olyasmi volna birtokomban, / aminek a fele vagy harmada igazság szerint / téged illetett volna meg, nem engem.”

Ha ez jókora „költői túlzás”, akkor – érzésem szerint – azért beszél így Kálnoky, mert ő is ízlelte a hallgatás keserű, hosszúra nyúlt éveit. S amikor helyzete kedvezőbbre fordult, nem volt nehéz elképzelnie, milyen lehet a teljes elszigeteltség és visszhangtalanság. Versében a szenvedés mély ismerete bújik meg, amely megduplázva hitelesíti azt a lelki jelenséget, amelyet a lélektan *empátiának* – együttérzésnek, érzelmi azonosulásnak – nevez.

Egy éve halt meg, de él

JÁNOSY ISTVÁN KÖLTŐ EMLÉKE ELEVEN

Mint barát és költőtárs emlékezem Jánosy Istvánra, aki „egyik” utolsó levelét nekem írta. Kevés ilyen szerény, alázatos lírikust ismertem, akinek angyali természete ilyen súlyos, jelentős írói életművel párosult. Bár azt írta nekem, hogy Ő olyan modern verseket nem tud írni, mint én, tudtam, Nála a modernitás és a korszerűség mélyebb értelmet nyert, mint azt megszokhatta az irodalmi közvélemény. Ebben rejtett hasonlóságunk: a modernitás és a társtalanság új szemléletű vállalása.

Közös pont még: Jánosy István a *Helyben járó Odüsszeusz* című kötetében jelentette meg *Rouault* című versét. Ebben az opusban remekül festi le a költő a profán és a szent ellentéteit, a prostituáltak és a kiválasztottak kettősségét.

Érdekes mód jómagam pedig a 2001. szeptember 11-i terrortámadásról írott versemben (*Passion – Ecce Homo –*) a New York-i Világkereskedelmi Központ romjainak alakját hasonlítom *Rouault* gyötrelmes Krisztus töviskoszorújához.

Jánosy István zárósora ma is aktuális: „Javuljon meg vagy vesszen ez a század.”

Jánosy István egy éve halt meg, de él! Él a versbeszéde, az emléke elevenen lüktet az irodalmi köztudat kulisszái között.

Hosszú és tartalmas utat megjár, mint Újholdas költő, 1973-ban – a méltatlanul elmaradt Kossuth-díj helyett – *József Attila-díjat* kapott. Legismertebb köteteiben (*Kővendég*, *Prométheus*, *Az álmok kútja vételen*, *A nagy kaszás*, *Útjelző fények*, *Arcok*, *lelkek*, *álmok*) a tudattalan szintjén értelmezte a lélek dolgait.

Ahogy monográfiája, *Kabdebó Lóránt* írta róla: „Hozzá nem *Freud* a kulcs, sokkal inkább *Jung*, akit utóbb ő maga is értelemző-tanácsadóként fogadott el tanulmányai világában.” A költő kiteljesedő életművének műhelyébe közelről bepillantó Ferencz Győző joggal állapítja meg: „Analizált, analízise mindig a megértésre irányult, a szó legteljesebb értelmében. Önmagán tülemelkedő megértéssel fordult az emberi jelenséghez.”

Ami *Jánosy Istvánban* maradandó, az különleges módon is keletkezett. *André Chénier*-től *Baudelaire*-ig, *Eliot* és *Pound* versvilág-univerzumain át minden megérintette, ami intelligens és érzékeny. Poeta Doctus volt, aki a *theológia*, a *retorika*, a *filológia* és a *verstan* kiváló ismerője és tudója volt. Műfordítói életműve az angolszász irodalomtól az óind irodalomig terjed.

Rába György írta róla: „Emberszeretete kiapadhatatlan, Gandhinak méltó követője.” *Lengyel Balázs* szerint „Képszerűen, csaknem álombéli nagyító erővel” formálódik verseiben élményvilága. *Tandori Dezső* „Jánosy István” című versében, amelynek alcíme: BU-KOLIKO-SZÜRREO, így ír:

„...kapáljuk csak a verstanilag alig
használható talajt, hova mégis, ím,
megérkezik várva várt Gazdánk,
fejbúbbon paskol,

a többi néma csend, hazahordanak...”

Dr. Hafenscher Károly írja Jánosy István Isten-hitéről: „A Berzsenyi-féle kemenes-
aljai szellem protestantizmusát folytatja. Így maradt meg benne a reformátorok hite és er-
kölcse...”

Határ Győző *Elhull a virág* című textusában Jánosy Istvánnak írja: „nyargalj, nyar-
galj, riddogálj az éjben/hogy örvények éggé köpüljenek.”

De a fiatalok is köszöntötték 85. születésnapján, verset írt hozzá Mesterházi Mónika,
Szabó T. Anna, Kalász Márton, Jász Attila, Filip Tamás.

Ritka jelensége volt a magyar literatúrának, mind a népi, mind az urbánus oldal el-
fogadta, szerette, elismerte, szívesen hivatkozik rá avantgárd és klasszicista egyaránt.
Etalon volt, akinek a személye és hitele *konszenzust* teremtett a magyar kortárs líra sze-
kértáborai között. S ezért is jó Róla megemlékezni már halálának az első évfordulóján is.

Budapest, 2007. augusztus 10.

Báger Gusztáv

Kádár János a Tiszatájról

A Tiszatáj 1986. évi betiltásáról többen írtak. Először Varga Péter¹, majd Gyuris György², azután Müller Rolf³, végül Vörös László.⁴ Kádár János szerepére mindannyian kitértek, de jobbadán a szájhagyomány nyomán. Vörös László szerint 1986. szeptember 27-én egy pesti barátja kereste föl, és mondta el neki, hogy valaki fölkereste Kádárt a lakásán, és beszélt neki, ő a Júdás, aki Nagy Gáspár emlékeztető versében⁵ szerepel. „Más források is egybehangzóan azt bizonyítják, hogy az egész eljárás és a leváltás Kádár János kérelhetlenségén múlt.”

Mindenesetre a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1986. július 1-jén határozatot hozott, hogy indítsanak pártfegyelmi eljárást a Tiszatáj szerkesztőbizottságában dolgozó két párttag, Annus József főszerkesztő-helyettes és Olasz Sándor főmunkatárs ellen, „akik felelősek a párt politikájával alapvető kérdésben szemben álló vers közléséért”. Ez a vers köztudomásúan Nagy Gáspárnak említett verse. Kádár János nyilván tudatosan maradt távol ettől az üléstől, hogy elkerülje a látszatát, mely szerint az ő személyes sérelme miatt járnak el a folyóirat ellen.

A PB már ekkor úgy határozott, hogy a Tiszatájat be kell szüntetni: „további megjelenése akkor lehetséges, ha a jelenlegi helyett létrejön a lap felelős irányítására alkalmas szerkesztőbizottság”. A határozat végrehajtását a Központi Bizottság Tudományos, Oktatási és Kulturális Osztályára bízta. Az osztály két irányban intézkedett. Egyrészt, hogy a demokrácia látszatát keltse, kiadta a fegyelmi eljárás lefolytatását a Csongrád megyei pártbizottságnak, másrészt „az aktuális ügyekben esedékes tájékoztatás céljából” összehívta a kommunista írók aktíváját. A szeptember 12-i ülésről Vörös László részletesen beszámolt.⁶

A Csongrád megyei pártbizottság a kádári ukáznak sietve eleget tett: már július 4-én napirendjére tűzte a Tiszatáj ügyét. „Határozatot fogadott el pártvizsgálat indításáról.”⁷ „A vizsgálat célját abban jelölte meg, hogy a kiküldött bizottság tárja fel a szerkesztői munkában időnként és visszatérően jelentkező negatív jelenségek, a sorozatosan elkövetett

¹ Varga Péter: *A Tiszatáj és az irodalompolitika*. Múltunk, 1997. 1. sz. 74–89.

² Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada*. 1947–1997. Szeged, 1997. 137–152.

³ Müller Rolf: *A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja*, 1986. Kortárs, 2001. 7. sz. 39–68.

⁴ Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből. 1975–1986*. Szeged, 2004. 288–297.

⁵ Nagy Gáspár: *A fiú naplójából*. Tiszatáj, 1986. 6. sz. 8–10.

⁶ I. m. 141–143.

⁷ Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának VB. 20/3/3/1986. sz. ügyirata: *Jelentés a Tiszatáj című folyóirat szerkesztőségénél folytatott pártvizsgálat tapasztalatairól*. Szeged, 1986. aug. 29. Szigorúan bizalmas! Készült 1 gépelt és 25 sokszorosított példányban. (Csongrád Megyei 1. sz. Levéltár, Szeged.)

közléspolitikai hibák okait, és terjedjen ki a szerkesztőségben dolgozó kommunisták felelősségére is.”

A bizottság vezetője Székely Sándor, a városi pártbizottság titkára lett, tagja Gyárfás Mihály, Hézsó Ferenc, Rákos Istvánné és Sebe János. Valamennyien a megyei pártbizottság tagjai.

A bizottság 1980-tól elemezte és értékelte a folyóirat vitatott számait; áttekintette a megyei párt-végrehajtóbizottságnak a folyóirat munkájával kapcsolatban hozott 1975. május 9-i és 1983. szeptember 30-i állásfoglalásait; fölhasználta az évenkénti lapértékeléseket, följegyzéseket, és tagjai hosszasan elbeszélgettek a hatfős szerkesztőség munkatársaival. Mindegyikük párttag volt. Hármuk fizetést kapott (Vörös László⁸ egyetemi docensként mellékfoglalkozású volt; Annus Józsefnek⁹ ez volt az egyedüli foglalkozása; Olasz Sándor¹⁰ főállású főmunkatárs volt. A szerkesztőség három társadalmi munkatársa (Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Tóth Béla) rovatvezetőként működött közre.

A bizottság tagadhatatlanul jóindulattal, mondhatni barátilag ítélte meg a szerkesztőség munkáját: jelentésükben rosszindulatnak nyoma sincs. Tudták, hogy a PB, közelebből Kádár, elvárja tőlük, hogy elítéljék a szerkesztőséget, fegyelmit is rójanak ki, de a vádak felsorakoztatásában nem erőltették meg magukat, nem mentek túl azon, amit vártak tőlük. A Tiszatájról alapjában véve azt állapították meg, hogy „igényesen szerkesztett, országosan is elismert, kulturális életünket számos értékkel gazdagító folyóirat”. De megadva a császárnak, ami a császáré, azt is leírták, hogy „a nemzetközi helyzet feszültebbé válásával és a szocializmus építésének nehézségeivel párhuzamosan” „ellentmondásos, problematikus közléspolitikai hibák is kísérik”.

Ezt a szót, hogy *közlépolitika*, ekkor hallottam először. Példákat is illett a bizottságnak fölhoznia. A lengyel helyzet kényességére tekintettel ugyanolyan meggondolással dicsérni is lehetett volna, de most inkább bírálták a lapot, hogy az 1981. évi 6. számot a lengyel irodalomnak szentelték. Hibáztatták Köteles Pálnak a sovinszta Lăncrănjan magyarellenes támadására az 1986. évi 9. számban adott méltó, jogos válaszát. Holott ez szintén akár dicséretet is érdemelhetett volna. Itt csak említették Nagy Gáspár versét, noha bizonyára tudták, hogy az egész hajcihő miatta tört ki, a többit csak azért csapták hozzá, nehogy nagyon kilógjon a lóláb. De a bizottság azt is a folyóirat javára írta, hogy a vitatható írások kivétel nélkül magyar szerzőktől valók: a Tiszatáj nem sértette meg internacionalista érdekeinket, és szerzői „zömében jó szolgálatot tettek a közös ügyeknek”. Ez akkorigban súlyosan esett a latba.

A szerkesztőség tagjai – úgymond a jelentés – eltérően értékelték Nagy Gáspár versét. Annus József és Olasz Sándor védelmezte, és képtelenségnek minősítette, hogy a versnek ellenzéki, kivált ellenséges értelmet tulajdonítsanak. „Vörös László főszerkesztő a verssel kapcsolatban árnyaltabb állásponton volt, kifejezésre juttatva, hogy a szerző személyes csalódásának ad hangot, s ezen túlmenően a művészetpolitikai gyakorlatban érvényesülő

⁸ Vörös László (1934–2005) egyetemi docens, 1967-től a Tiszatáj rovatvezetője, 1975-től 1986-ig főszerkesztője.

⁹ Annus József (1940–2005) 1975-től 1986-ig főszerkesztő-helyettes, 1989-től 1996-ig a Tiszatáj főszerkesztője.

¹⁰ Olasz Sándor (*1949) tanszékvezető egyetemi tanár, 1986-ban a Tiszatáj főmunkatársa. 1989-től a Tiszatáj főszerkesztő-helyettese, 1996 óta főszerkesztője.

értékrendtorzulások ellen szól (főleg a »kultúrszenny« és az ideológiamentesség előtérbe kerülését bírálva). Ezzel Vörös László is egyetért.”

A szerkesztőség tagjai a fölrótt hibákat „kimagyarázták”; a pártvizsgálatot a lap elleni támadásnak minősítették, hangoztatva, hogy az irodalmi közvélemény velük ért egyet! „Hangsúlyozták, hogy semmiféle, a rendszert vagy annak alapját kétségbe vonó nézetük, véleményük nincs, és illet a Tiszatájban nem közöltek.” A bizottság azt is a szerkesztőség javára írta, hogy bizonyos írásokat nem közöltek, így pl. Csoóri Sándornak *Senkid, barátod* című versét sem.

Mindezek után a jelentés megállapította, hogy a felelősséget a főszerkesztőnek és a belső munkatársaknak is vállalniuk kell. De az utolsó mondat is enyhítő körülményt hozott föl: „az elkövetett közléspolitikai hibák nem állnak össze tendenciává”.

A *Határozati javaslatokat* szó szerint kell közölnöm, mivel ezekre hivatkozott alább, ezekkel volt elégedetlen Kádár János. Ez is bizonyítja, hogy a Tiszatáj elleni hajsza nem helyi kezdeményezés volt, s ezúttal a helyiek nem is lícitálták túl a fővárosiakat. Komócsin Mihály neve elő sem fordul a dokumentumokban. *Quandoque bonus dormitat Homerus*.

Határozati javaslatok

- 1.) A bizottság – tekintettel arra, hogy a visszatérő problémák az egy évtizede változatlan összetételű szerkesztőségnél jelentkeznek – indokoltnak tartja a szerkesztőség újjáalakítását és kibővítését, beleértve személycserék mérlegelését is. A szerkesztőség kibővítése olyan hozzáértő személyekkel történjen, akik hajlandók teljes körű munkát és felelősséget vállalni a lapban megjelenő írások gondozásában és a kollektív munkában.
- 2.) Figyelembe véve az elkövetett közléspolitikai hibákat, javasoljuk, hogy a VB¹¹ mérlegelje fegyelmi vizsgálat indítását a személyes felelősség megállapítására.
- 3.) Javasoljuk, hogy a szerkesztőség dolgozzon ki szigorú, következetes munkarendet, amely garantálja az ideológiailag, politikailag ellenséges nézetek előzetes kiszűrését, és ugyanakkor nem korlátozza a merészség, a szellemi sokszínűség lehetőségeit. Biztosítani kell a kollektív szerkesztőségi munka feltételeit, megkövetelve annak érvényesülését.
- 4.) Javasoljuk, hogy a szerkesztőség vezetőjének és tagjainak kinevezése meghatározott időre történjen.
- 5.) Javasoljuk, hogy a lap felügyeletét egyetlen felelős állami szerv – a Csongrád Megyei Tanács – irányítási felelősséggel lássa el. Meg kell oldani a lap megjelenését biztosító anyagi feltételeket, a finanszírozás problémáit.
- 6.) A lap közvetlen eszmei-politikai irányítására és a VB-határozatok végrehajtásának ellenőrzésére a megyei pártbizottság illetékesei alakítsanak ki szoros munkakapcsolatot a szerkesztőséggel.
- 7.) A vizsgálat egészének alapján – szem előtt tartva a megye érdekeit – javasoljuk a Végrehajtó Bizottságnak, hogy mérlegelje és kezdeményezze a Tiszatáj mielőbbi újra-indítását.

¹¹ Ez a Csongrád megyei pártbizottság végrehajtó bizottságának szolt.

Mai szemmel sem mondhatunk mást, mint nesze semmi, fogd meg jól. Ebben a pártzsargonban fogalmazott határozati javaslatban semmi sincs, amit akár előtte, akár utána a pártboncok ugyanígy le ne írhattak volna. Sőt, az 5. pontban szorgalmazott anyagi javítással akár még a folyóirat javára szólnak is vélhetjük a javaslatot. Kádárnak jó szimata volt, amikor ezzel nem volt megelégedve.

Varga Péter csak idézhetett Kádár Jánosnak a Politikai Bizottság szeptember 9-i ülésén elhangzott beszédéből, mivel titkosítása akkor még meggátolta a teljes terjedelemben való közzétételét. Ezt 2002. április 30-án Hellebrand László rendőr alezredes, egykor a III/I. csoportfőnökség vezetője, most pedig – láss csudát! – a Nemzetbiztonsági Hivatal tisztje, föloldotta!¹² Így ma már nincs akadálya hiánytalan megjelentetésének. Mivel a Tiszatáj most ünnepelhetette hatvanadik születésnapját, s remélhetően még újabb évtizedek után lesz, aki ismét és bővebben megírja történetét, ezúttal a szükséges magyarázatokkal közreadjuk. Ezen kívül általánosabb tanulsága is van ennek a beszédnek: Kádár a maga elveiről, módszereiről is vall benne, tehát az országos történelemre vonatkozó tanulságok is szűrhetők le – ekkor még ép elmével elmondott – vallomásából.

Péter László

¹² Ungváry Krisztián: Volt belügyesek döntenek állambiztonsági iratok nyilvánosságáról. *Heti Világgazdaság*, 2007. márc. 3.

Berecz Miklós Dr. Helébrandt László Törles folytatásban!
Dr. Helébrandt László

Laki Tivadar SZIGORUAN BIZALMAS!
Dr. Horváth János Készült: 3 példányban

Varga Zoltán Dr. Németh József

Látam: 1986. IX. 19.
 Látam: 1986. IX. 22.
 J E G Y Z Ö K Ö N Y V

a Politikai Bizottság 1986. szeptember 9-én megtartott üléséről

JELENN VANNAK: Aczél György, Havasi Ferenc, Hámori Csaba, Kádár János, Lázár György, Maróthy László, Németh Károly, Óvári Miklós, Sarlós István, Szabó István, továbbá Berecz János, Borbély Gábor, Gyenes András, Horváth István és Szűrös Mátyás elvtársak.
 Az ülésen nem vesznek részt /egészségi okból/: Losonczi Pál elvtárs; /szolgálati okból külföldön vannak/: Gáspár Sándor és Grösz Károly elvtársak; Nem vesz részt továbbá Pál Lénárd elvtárs.

TÖRÖLVE!
 A minősítést megszüntette:
 Dr. Pintér Sándor belügyminiszter
 2002. 04. 30.
 Törles hitelesül: Dr. Helébrandt László

N A P I R E N D:

Berecz Miklós 1./ Jelentés a Központi Bizottság 1969. november 28-i, a belügyi szervekre vonatkozó határozatának végrehajtásáról; javaslat a Belügyminisztérium előtt álló feladatokra
 MK Nemzetbiztonsági Hivatal
 Az hat. az 1969. évi LXV. tv.
 alapján feladatokról: 1994. 04. 17.
 Törles: Min. Törles:
 Erőss: hó n.
 Minősít:
 Előadó: Varga Péter elvtárs
 Meghívottak: Czinege Lajos, Kamara János és Gál Ferenc elvtársak

2./ Javaslat a Központi Bizottság 1986. március 18-i, a párt kádernakjáról szóló határozatának kiegészítésére
 Előadó: Látos István elvtárs
 Meghívott: Domonkos László elvtárs

3./ Különnfélék

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

[...]

9./ Berecz János elvtárs szóbeli bejelentése alapján

A Politikai Bizottság meghallgatta a tájékoztatást a Csongrád megyei párt-végrehajtó bizottságnak a Tiszatáj című folyóirattal kapcsolatos határozatáról, valamint az Írószövetség válaszmányának szeptember 9-i üléséről.

Megállapította, hogy a nem megfelelő eligazítás miatt a párt-végrehajtó bizottság határozata nem felel meg a Politikai Bizottság eredeti határozatának. Helyteleníti, hogy a végrehajtó bizottság nem alkalmazott pártfegyelmi szankciót a felelőtlenül, önkényesen eljáró két párttaggal szemben; a főszerkesztő régóta esedékes felmentését olyan ügygel kapcsolta össze, amelynek nem volt részese; nem állapította meg a politikai felügyeletet gyakorló párt- és állami szervek felelősségét.

A Politikai Bizottság megerősíti július 1-i határozatát, amely szerint pártfegyelmi eljárást kell indítani a szerkesztőbizottságban dolgozó két párttaggal szemben, akik felelősök a párt politikájával alapvető kérdésben szemben álló vers közléséért. A Tiszatáj további megjelenése akkor lehetséges, ha a jelenlegi helyett létrejön a lap felelős irányítására alkalmas szerkesztőbizottság.

A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya gondoskodik a Politikai Bizottság július 1-i határozatának végrehajtásáról.

A Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy az Osztály az aktuális ügyekben esedékes tájékoztatás céljából összehívja a kommunista írók aktiváját.

*

A Politikai Bizottság hozzájárul, hogy a Pártélet című folyóirat közölje Horváth István elvtársnak a Politikai Főiskola tanévnnyitó ünnepségén elhangzott beszédét.

Kádár János elvtárs felszólalása a Politikai Bizottság 1986. szeptember 9-i ülésén

Javaslom, hogy vegyük tudomásul Berecz elvtárs tájékoztatását.¹³ Azt a javaslatot is vegyük tudomásul, hogy az Írószövetség kommunista aktiváját a közeli napokban informáljuk erről a kérdéstről és a jelenlegi helyzetről.

Nem tudom, hogy amit én mondani akarok, használható-e az aktíván, vagy csak itt éri meg szóvá tenni, de én Berecz elvtárs információjától függetlenül elhatároztam, hogy erről a kérdéstről egy pár dolgot megemlítek. Annál is inkább, mert lehetséges, hogy az előzetes vitákban nem megfelelően fejeztem ki magamat, s akkor ezt most szeretném korrigálni. Amennyiben megfelelően fejeztem ki magam, egyes elvtársak a jelenlevők közül sem értették meg. Tudniillik, ez ideig nem az történt, amit én javasoltam ebben az ügyben. Egy pár percet szánjunk most erre.

Hétfőn¹⁴ kezdtem dolgozni, és felmentést kértem a Titkárság délutáni ülésén a részvétel alól, mert tele voltam restanciával. Másnap elolvastam a jegyzőkönyvet, amelyben az

¹³ Berecz János (*1930) 1985–89 közt az MSZMP KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkára, a történettudomány kandidátusa (1967).

¹⁴ 1986. szept. 1-jén.

volt, hogy a Titkárság tudomásul vette a Csongrád megyei Pártbizottság határozatáról szóló tájékoztatást. Kértem, hogy látni szeretném ezt a Csongrád megyei állásfoglalást, mert nem akármiről, hanem többé, kevésbé komoly dologról van szó. Ez az első lépés, amit tettünk. Kiderült, Berecz elvtárs is szóban kapott tájékoztatást, s a Titkárságot is szóban informálta. Aztán megszereztük, hamar megkaptuk a Csongrád megyei Pártbizottság határozatát. Lehet, hogy a javaslatom nem volt jó, de nem az történt, amit én javasoltam. A határozatnak az a baja, hogy ezt egy pártbizottság hozta, s a határozat nem a pártbizottságtól kívánatos állásfoglalás. Állami szervnél megfelelné ez az állásfoglalás, amit a pártbizottság hozott. Elolvastam figyelmesen és tüzetesen ezt a határozatot. Rendesen, hosszasan és pozitívan értékelték a lap több éves munkáját. Ezzel én nem tudok vitatkozni, nem vagyok állandó olvasója a lapnak. Feltehetem, hogy így van. Pozitívnak és hasznosnak minősítették a lap munkáját; egyetlenegy megjegyzés van ott, mégpedig az, hogy „időközben azért többször voltak közlési problémák”. Ennyi az állásfoglalás, másfél oldalon leírva. Utána jön a határozat. Úgy szól, hogy a főszerkesztőt, Vörös Lászlót felfüggesztik, és a szerkesztőbizottság két további tagja ellen pedig majd pártfegyelmit fognak indítani a szerkesztőbizottságban dolgozó két párttaggal szemben. Ez szerintem hibás döntés volt a Csongrád megyei Pártbizottság részéről, s ezt itt meg akarom mondani. Más kérdés aztán, hogy a továbbiakban hogyan foglalkozunk ezzel az üggyel, s ezt nem kéne így hirdetni.

Ennek az állásfoglalásnak a következő hibája van. Először is nem az ő hatáskörükbe tartozik a főszerkesztő felmentése. Nem tudom biztosan, hogy van ez most, de bennem van bizonyos jogérzék. Régebben ez a pártbizottság és a tanács lapja volt, s ez az impreszumban is ott volt. Ez sok évvel ezelőtt eltűnt, a felügyelő hatósága – most így kell mondanom – a Művelődési Minisztérium lett. De nem tudom pontosan, most mi a jogi helyzet. A közbeeső években a pártbizottság és a tanács lapja vagy a minisztérium által felügyelt irodalmi lap volt? Ezt tisztázni kell, mert a főszerkesztőt annak kell felmenteni, akinek ehhez joga van. Tehát lehet, hogy nem volt joguk. Én ezt csak úgy fölvetem, mert nekem ilyen problémáim is szoktak lenni.

A másik az érdemi hiba. Tudniillik, azt a főszerkesztőt mentik föl, akinek az inkriminált publikációt illetően a világon semmilyen szerepe sem volt. Az ő tudta nélkül adták le.¹⁵ A publikációt a másik két ember határozta el, akikről azt írták, hogy majd fegyelmit indítanak ellenük. Szerintem ez nem logikus; azt a főszerkesztőt váltják le, aki az egész publikációról nem tud, és főleg az a bizonyos publikáció a kifogásolt cselekmény, amivel most foglalkozunk. Mi nem a lap irodalmi értékelésével foglalkozunk.

Ez a határozat lényege, s ez többszörösen hibás határozat. Kérdésemre – mert Berecz elvtárs részletesen informált engem ebben az ügyben – elmondta, azért volt ilyen ez a határozat, hogy a tényleges hibát elkövető két szerkesztő bizottsági tag ellen majd fegyelmit indítanak, mert meg akarták várni az Írószövetség válaszmányát. Szerintem ez a következő hiba. Az Írószövetség válaszmányának a világon semmi köze sincs ahhoz, hogy az MSZMP melyik párttagját milyen fegyelmi eljárás alá vonja és milyen fegyelmi büntetést szab ki rá. Tehát illogikus, szerintem vitatható, hogy egy ilyen állami vagy irodalompolitikai jellegű állásfoglalásban, mert a lap méltatása irodalompolitikai ügy, most éppen

¹⁵ Nem tudni, honnan vette ezt Kádár János. Természetesen, mint a bizottság jelentésében olvashatjuk, a vers Vörös László tudtával került a lapba. Végül őt is leváltották.

a Csongrád megyei Pártbizottság volt az illetékes. Aztán nem a valódi felelősöket vonták felelősségre, őket „majd” felelősségre vonják, és az egyébként bizonyára rossz főszerkesztőt ebből az apropóból kifolyólag leváltották. Teljesen össze van kuszálva minden. Ilyen esetben tőlem megkérdezheti mindenki, hogy miről van szó. Azt mondom, hogy a rendszerünk ellen szóló publikáció történt. Ki intézte? Ez a két ember. Mi van velük? „Majd” fegyelmileg felelősségre vonják. Hát a főszerkesztőt miért váltották le? Mert nem alkalmas. Szerintem nem így szoktak határozni dolgokban. Ez maga hiba, ami történt. Nem tudom, a továbbiakban mit csináljunk ezzel a határozattal. Azt hiszem, hogy most már hagyjuk a Csongrád megyei Pártbizottságot. Nem tudom, milyen volt az eligazítás, de ott is hiba volt.

Még valamit akarok mondani, hogy jobban értsük egymást. Júliusban foglalkoztunk ezzel a kérdéssel, s itt természetesen vitatkoztunk, mint ahogy mindig is szoktunk. Különböző vélemények voltak. Két-három felszólaló elvtárs volt, aki ilyen, olyan oknál fogva nem helyeselte ezt, mint adminisztratív lépést. A vita később folytatódott, amikor én már szabadságon voltam, körülbelül ugyan ebből az alapállásból, hogy van nekünk most elég gondunk, minek ez, meg nem tudom én micsoda. Erről volna nekem megjegyzésem.

Először az, hogy engem mi vezet az egész ügyben, és miért javasoltam, hogy a Csongrád megyei Pártbizottság indítson pártfegyelmet azok ellen, akik felelősek ezért a közlésért. Én semmi mást nem javasoltam és persze hozzáfűztem azt is, hogy a lap megjelentetését szüneteltetni kell, amíg ott egy épkezláb felelős szerkesztőséget össze nem tudnak hozni. Ezt mondtam, legalábbis így emlékszem. Most megmondom, hogy miért mondtam ezt, miért léptem föl itt ebben a vitában akkor, mert szeretném, ha értenénk egymást. A következő miatt. A Magyar Népköztársaság kezelése általában az Egyesült Államok részéről kettős. Az egyik vonal az, hogy a hivatalos Magyarországgal, úgymond, rendezett viszonyt akarnak fenntartani, sőt, ahogy felelős emberek is mondják, fejleszteni akarják a kapcsolatokat. És erre vannak vad cowboy javaslatok is. Azt hiszem, ismernek egyet-kettőt. Ez részben még mindig fennáll, még mindig vannak olyan spekulációk, hogy az USA-nak valamilyen reprezentatív vezetője ide jöhessen látogatóba, miközben a Szovjetunióba megy, vagy onnan jön. Ez már egy kicsit realisabb, mint amit felvetettek korábban, úgy értem, hogy ez már megfontolásra érdemes, mert ez más, mint amikor a második világháború befejezésének az évfordulóján az NSZK pozícióival akarták összekötni a Magyar Népköztársaságot. Tehát az USA hivatalos kormányzati szervei részéről udvariasak, gesztusokat gyakorolnak, néha – mikor kell – bocsánatot kérnek stb. és ez így van.

De van nekik egy másik vonaluk is, mert kettős politikát folytat ellenünk még a kormányzat is, és természetesen a CIA és az összes kapcsolt részek, a Szabad Európa Rádió és így tovább. Gőzerővel dolgoznak, hogy itt bent politikai támaszt kapjanak. A hivatalos politika célzatát fogjuk föl úgy, hogy a normális békés egymás mellett élés fogalmába beletartozik, hogy Magyarországgal van kontaktusuk, s ezt ők úgy értik, hogy jobban nyugat felé akarnak húzni minket. Ez se bűncselekmény, minden politikai vezetés törekszik a partner esetében, hogy maga felé húzza és ne ellenkező irányba taszítsa. De ezt úgy is akarják csinálni, hogy legyen még egy vasuk a tűzben. Nem az lesz az igazi erő, de azért az itteni ellenzéki, ellenséges elemeket teljes erővel támogatják.

Nem tudom, hogy hány embert sorolunk be ebbe az ellenzéki, ellenséges csoportba, hatvanat vagy százhuszat. Fontos, hogy jól értsük, mert ez nem százhusz imperialista ügynök. Még azt sem mondom, hogy egyetlenegy is van köztük, aki aláírt volna egy titkos

iratot a CIA-nak, miszerint „az USA-nak lesznek az ügynöke s ezért havi ennyi és ennyi dollárt kapok”. Lehet, hogy egyetlenegy ilyen sincs közöttük, de van politikai összefogás, szervezett együttműködés bizonyos értelemben kormányjövahagyással a CIA és az itteni ellenzéki, ellenséges elemek közt. Pénzzel támogatja őket, költségeiket fedezi mindenféle alapból, meghívják őket és így tovább. És nagy propagandatámogatást kapnak az Amerika Hangjától, a Szabad Európa Rádiótól, a lapjaiktól. Egyfajta védelmet biztosítanak ezeknek az ellenzéki, ellenséges elemeknek. Ez nagyon fontos dolog, amiben egyetértésre kellene jutni. Ezt nem tegnap kezdték, és nem fogják holnap abbahagyni.

Most bizonyos értelemben szezonja van Magyarországnak azon a címen, hogy ősszel lesz az ellenforradalmi felkelés 30. évfordulója. A politikai fórumok most kicsit újfent foglalkoznak a Magyar Népköztársasággal. Ennek mindenféle íze van, bizonyára a hivatalos vonalba tartozik az is, hogy a Time magazin interjút kért, s talán egy kis korrektséget is mutassanak, mert ebben azért korrektek voltak.

Tehát ki akarják aknázni azt, hogy 30 évvel ezelőtt volt az ellenforradalmi felkelés és akkor ugye a magyar kommunista kormányzat részéről lépések történtek, ezek közt a szovjet csapatok segítségül hívása. Ezt még így nem vetették be és a hivatalos körök ezt így nem is fogják mostanában emlegetni. De egyéb dolgokat bevetni és ki akarnak aknázni saját céljaikra. Elkezdték mindenféle anyagokat kiadni, harsogni fog a rádió, a sajtójuk, az ellenzék. Támadási céljaik egyike, hogy felhasználva a párt és a kormány jelenlegi nehézségeit, nyomást gyakoroljanak ránk. Tudjuk, hogy milyen szférákban milyen problémák vannak, gazdasági, életszínvonalbeli problémák stb. Ez is a politika szokott eszköztárába tartozik. Ugyanakkor nem azt mondom, hogy ez a legfőbb céljuk, de kifejezett céljuk az is, hogy az ellenzék működésénél azt a bizonyos tűrési határt, amit azért nagyjából ismernek, bővítsék. Ez is ennek a kampánynak a konkrét célja. Katonai hasonlatot használva a vonalakat rejtve kicsit előbbre akarják tolni.

Nekem ez a véleményem, és ezért szálltam bele ebbe az ügybe. Mindenféle politikai, gazdasági, társadalmi gondjaink mellett megengedhetetlennek tartom, hogy engedményeket tegyünk az ellenzék legalizálása területén. Mert az is céljuk, hogy félig, meddig legalizálják, és tárgyaló partnerré elismertessék magukat. Ez nem írószövetségi politika. Nagyobb mozgási teret akarnak, publikációs lehetőségeket itthon, a kettős publikáció lehetőségét, lásd Csurka-ügy. El akarják érni, hogy nyeljük le, hogy itthon is publikál és a Szabad Európa Rádióban is.

Nehéz körülmények között dolgozunk és harcolunk, de ezt az 1986-os őszt nem engedhetjük felhasználni arra, hogy az ellenzéki, ellenséges elemeket legalizálják, befolyási, működési lehetőségeiket bővítsék. Ütközni kell, ha kell! Nekem ez a véleményem. Szerintem ezek az elemek a türelmi határt elérték, ezért az ütközés elkerülhetetlen. És ha valaki azt hiszi, hogy az 1987-es év egy kicsit könnyebb lesz, s majd akkor kell ütközni, azt mondom: nem lesz sokkal könnyebb, az ütközés már elkerülhetetlen. Tudatosan próbálgatják, hol a határ, és provokálnak bennünket, mert tudni akarják, hogy meddig mehetnek. És ameddig elmehetnek, elmennek. Ilyen volt a Pressében megjelent hirdetés, ami kifejezett provokáció volt. Nem tudom, hogy ki ötlötte ki, hogy a két ellenzéki csoportot organikus kapcsolatba kell hozni. Lehet, hogy Donáth volt a próféta,¹⁶ de ez sem biztos, vannak

¹⁶ Donáth Ferenc (1913–1986), a Nagy Imre-pörben elítélt, 1960-ban amnesztiával szabadult politikus, történész, mezőgazdasági kutató, ekkor már nem élt: július 15-én hunyt el.

mesterek máshol is, akik a politikai aknamunkához értenek. Csurka¹⁷ megéri a pénzt, amikor a politika területére téved, agresszív, szemtelen, de gyáva is. Megtartotta azt a pizkos előadást, odaadta a Szabad Európa Rádiónak, s ez egy dolog. A másik az, hogy hivatalos írásban közölte a Művelődésiügyi Minisztériummal, hogy ő ezt megtette és azért tette, mert neki ez a meggyőződése. Ez is provokáció. Ide sorolom a Tiszatájban megjelent verset is, amit én még nem olvastam,¹⁸ de azt mondják, hogy ez ütközik a mi alapvető politikai állásfoglalásunkkal.

Erről van szó, és ezért javasoltam ezt a két intézkedést: pártfegyelmi eljárást és a lap szüneteltetését, amíg egy épkézláb szerkesztőség nincs, amit mi irányítunk, és nem a Csoóri¹⁹ meg a Csoóri osztrák barátai és a mögöttük álló más barátok, nem tudom én, kik. Olyan lap nekünk nem kell. És ha több ilyen lap kerül majd, akkor több ellen fogunk eljáráni. Hozzáfűzöm, én Csoórit nem tartom kifejezett ellenségnek vagy imperialista ügynöknek. Politikailag felelőtlen, nacionalista ifjú titán, ő is valakinek az utódja akart lenni, ahogy más Veres Péter utódja szeretne lenni.²⁰

Mindezt meggyőződésből vetettem fel úgy, ahogy fölvettem. Ezt az ősz sem adhatjuk oda, nem engedhetjük meg, hogy ők most itt nem tudom mennyivel előbbre tolják a sáncaikat, és mi rosszabb helyzetbe kerüljünk majd, ha ütköznünk kell. Én nem akarom a tegnapi választmányi ülést minősíteni, de hát ez a harc. Lehet, hogy még nem tudtak konzultálni azokkal, akik konzultálni szoktak, és pillanatnyilag nem élezték tovább a helyzetet. De ez még nem befejezése a dolognak.

Itt vita folyt közöttünk. Én nagyon nagy híve vagyok az agitációnak, a kontaktusnak, a meggyőzésnek, a vitának – mindenkivel, akivel csak elképzelhető, beleértve Csoórit is. De bizonyos esetekben elkerülhetetlennek tartom, hogy keményebb módszert is alkalmazunk. Ez nálam nem a politikai alapállás változását jelenti, személyileg én mindig a meggyőzés, a vita híve voltam.

Hallottam, hogy az Írószövetség elnökségi ülésén engem is támadtak. Ezt nem azért említem, mert én érzékeny vagyok, de úgy merült ott föl ez a bizonyos kérdés az elnökségben, hogy itt „tulajdonképpen Kádár érzékenységről van szó” Csurka és a Tiszatáj ügyében. Erre én azt mondom magamban, hogy én ezt vállalom, ha már erre is céloznak, de persze nem csak erre. Én nagyon érzékeny vagyok a szocializmus ügyében, a népi demokratikus hatalom ügyében, a társadalmi rendszer ügyében. Az, hogy rólam mit mondanak, engem nem érdekel, és azzal sem törődöm, hogy ezután kik mit fognak rólam mondani. Én meggyőződésből szoktam valamit szavá tenni vagy állást foglalni valamilyen ügyben, azzal a szent meggyőződéssel, hogy a szocializmus ügyét és rendszerünket szolgálom. Tévedhetek is, de akkor is meggyőződésből teszem. Ebben az ügyben is ez vezetett engem és nem az, hogy most térjünk át az adminisztratív módszerekre. Meggyőződésem az, hogy minden módszerünk jó, az adminisztratív is, ha a szocializmus ügyét képviseli igazságo-

¹⁷ Csurka István (*1934) beadványáról és előadásáról közelebbit nem tudok. Csurka Monoron 1985-ben elmondott beszédét a müncheni Nemzetőr közölte.

¹⁸ Alig hihető, hogy Kádár nem olvasta Nagy Gáspár versét, hiszen az egész hajsza azért kezdődött, mert találva érezte magát.

¹⁹ Csoóri Sándor (*1930) az ellenzéknek főként Illyés Gyula halála (1983) után tekintélyes képviselője, a monori (1985), majd a lakiteleki (1987) találkozó előkészítője.

²⁰ Veres Péter (1897–1970) író, politikus, a Magyar Írók Szövetségének elnöke (1954–57).

san. Milyen adminisztratív ügy ez a mostani lépés a Tiszatájjal kapcsolatban? Hát állam-költségen fogom én a politikánk lényege ellen írott cikkeket publikálni és terjeszteni? A Magyar Népköztársaság költségén, annak az égisze alatt a Magyarországon megjelenő lapokban? Miért adminisztratív lépés ez? Tehát engem a Magyar Népköztársaság féltése vezetett ebben az ügyben. Sokat gondolkodtam, mielőtt ezt javasoltam. Most ezt a lépést meg kell tenni, mert ha nem tesszük meg, megint mennek előre néhány száz métert. És akkor majd meg kell tenni egy rosszabb lépést.

Hogy mit kell csinálni? Én pártfegyelmet javaslok, mert párttagokról van szó. Ez a javaslatom lényege. Az, amit a Csongrád megyei Pártbizottság csinált, nem pártfegyelmi. Ezért javaslom, más hasonló esetben is ez az igazi út, hogy ha ellenséges fellépéssel találkozunk és annak részese párttag is, akkor a felelősségrevonás először a párttaggal szemben kell, hogy történjen. Másképp nem lehet rendet tartani ilyen dolgokban. A párttagok lépjenek föl a pozíciójuk védelmében és ne pipogáskodjanak. Ha az ő közreműködésükkel lehetséges politikailag ellenséges fellépés rendszerünk, politikánk és a párt ellen, az már kicsit több a soknál. És nálam a rend ott kezdődik, hogy ilyen esetben pártfegyelmi indul a párttag ellen, és ha kell, nem csak párttag ellen, hanem pártfórum ellen is. Például az adott esetben a Tiszatáj kommunista párttagokból összetevődő szerkesztősége ellen. Ezt megteheti a Politikai Bizottság, a megyei pártbizottság, más esetben a KEB, attól függ, mikor mi célszerű, de a fellépés elkerülhetetlen.

Tele vagyunk kriminális dolgokkal, gazdasági visszaélésekkel, összeköttetésekkel, károsítással, bűncselekményekkel, most már lassan politikai föllépésnek is kell következnie. El kell járni. A minimum az, hogy a pártszerveknek ilyen esetekben a párttag ellen el kell járni. Ha valamit kifogásolunk, előbb a párttagot vegyük elő. Ezt az eljárást meg tudom védeni mindenhol, az Írószövetség választmányában is. Ha a párt fegyelmi eljárást indít saját tagja ellen, ehhez az Írószövetségnek semmi köze. Nem várom meg az Írószövetség ülését, hogy pártfegyelmet hozhassak egy párttag ellen. Nem szabad ingadozni ilyen ügyekben.

A Csongrád megyei Pártbizottság határozatában kifogásoltam, hogy hát a lap irodalmi méltatása elég nagyvonalú, gavalléros, leírják, hogy milyen jó a lap, a főszerkesztőt felmentik, a két igazi, politikai értelemben mondhatni bűnöst „majd” felelősségre vonják pártfegyelmi úton, a főszerkesztőt, aki ennek a konkrét ügynek nem részese, leváltották. Én például nagyon jó néven vettem volna, ha a Csongrád megyei Pártbizottság megállapítja a saját felelősségét is, mondjuk a legfinomabban azért, hogy a politikai ellenőrzést a lapnál elmulasztotta. Mióta követeljük már azt, hogy ezeknél az irodalmi lapoknál a megyei pártbizottság ne csak addig harcoljon, amíg kivívja azt, hogy nekik is legyen saját lapjuk, aztán oda se néznek éveken át. Nem mondom, hogy önmagukról állítsák ki a bizonyítványt arról, hogy bűnösök, de elő se fordul a politikai felelősség. Vagy ha ebben az esetben bizonytalan a jogi helyzet, mert nem tudom, hogy szegedi lap-e, vagy a Művelődési Minisztérium felügyelete alatt megjelenő irodalmi lap, akkor a felügyelő hatóságnak van valami felelőssége.

Ezt el akartam mondani, mi indított arra, hogy fellépjek és örülnék, ha egyetértésünk abban, hogy mért kell most föllépni.

A Politikai Bizottság júliusi vitájában nem volt teljes egyetértés köztünk, de a PB döntött. Én elmentem szabadságra. A Politikai Bizottság határozata után a határozat kötelez,

ez a kommunista párt szabályzatából következik. A határozat után mindenkinek az a feladata, hogy legjobb tudása szerint annak végrehajtását segítse. Még akkor is, ha a vitában más megfontolása volt. Ha valakinek az a meggyőződése, hogy a döntés rossz volt, én Magyarországon vagyok, a Politikai Bizottság nagyobb úr, mint én vagyok, üzenhetek volna, hogy még egyszer vitassuk meg a kérdést, mert úgy tűnik, hogy túloztunk és több lesz a kárunk belőle, mint a hasznunk. De ha érvényes határozat van, és nem hívnak, akkor mindenki a végrehajtáson dolgozzon és ne az elmismásoláson. Ez elemi dolog és ez legyen érvényben a jövőben is.

Nagyon sok területen észleljük, hogy nem működik az az elemi szabályunk, hogy a párhatározat kötelez. Aztán az sem, hogy mindent a helyén tárgyaljunk és ne máshol. Szaporodnak a mindenféle föllépések felelős pártfunkcionáriusok részéről. Hallom, hogy Nyers elvtárs²¹ megint nekidurálta magát valahol, tartott egy elfogadható előadást, de a kérdésekre adott válaszában félig, meddig leváltotta a kormányt, mit tudom én kik előtt. Hetényi²² ír egy cikket, amelyben azt a nézetét fejt, hogy de jó volna, ha Magyarországon érvényesülnének az ár- és pénzviszonyok. Nincs nekünk állásfoglalásunk, nincs nekünk gyakorlatunk, ami el van fogadva? Ha készülünk a Központi Bizottság őszi ülésére, jó lesz megjegyezni ezeket a kis tapasztalatokat is, amikről itt ma beszélgetünk.

Most bekövetkezett, ami persze várható volt, hogy ellenfeleink rendkívüli gyorsasággal az egész világon mobilizálják az erőket. Már én is kaptam tiltakozást egy amerikai magyar egylettől a Tiszatáj betiltása és Csurka publikálási tilalma miatt. Mozgósítani fogják az erőiket, ez velejár. Az imperialisták arra számítanak, hogy a magyar párt gyakorlata elég rugalmas, praktikus, gyakorlatias és abba sok minden belefér. Ami igaz annyival kiegészítve, hogy a mi politikánk rugalmas és gyakorlatias, de elvi politika. A másik számításuk az, hogy pénzügyi vonalon meg tudnak minket szorongatni. Ők az ellenzéki elemeknek itt, ott elég érthetően megmondják, hogy hozzájuk úgyse mer nyúlni senki, mert akkor a hitellezések eldugulnak. A harmadik számításuk az, hogy az emberi jogok tekintetében Magyarországnak van egy bizonyos elfogadható státusza, és attól is félünk, hogy rossz hírbe keveredünk. Ilyesmi is számításba kerül.

Hát most mit csináljunk? Mi valamilyen ügyért harcolunk. Ha harcolunk, akkor harcoljunk. S ha feladat van, meg kell vitatnunk, hogy mit csináljunk. És itt jön a következő kérdés, amit még meg akarok említeni. Engem zavar az, hogy nem jó a kommunikációnk, egyoldalú. Amit mi itt tárgyalunk, az innen kiszivárog és – most a megnevezett témához visszatérek – eljut Csoóriig. De hogy Csoóri mit tárgyal a Csurkával, arról nincs értesülésünk. Így nem lehet harcolni. Ezért kérem, hogy igazítsunk a gyakorlaton.

A szervezeti Szabályzatban ez nincs benne, de a kommunista pártokban ősrégi szabály a gyakorlatban, és én azt hittem, hogy ez most is érvényes. Amikor itt vitatkozunk, itt ütközhet hatféle vélemény. Bizonyos esetekben, mikor az a kérdés jobb megértéséhez szükséges, a döntésen kívül azt is meg lehet mondani, hogy milyen ellenjavaslat volt, ami elutasításra talált. De azt, hogy ki hogyan foglalt állást, azt nem lehet megmondani. És ez

²¹ Nyers Rezső (*1923) szociáldemokrata, 1948-tól kommunista politikus, miniszter, az MSZMP KB tagja, az új gazdasági mechanizmus (1968–) kezdeményezője, majd visszavonása után kegyvesztett. A rendszerváltoztatás után ismét vezető politikus, az MSZMP elnöke, 1998-ig országgyűlési képviselője.

²² Hetényi István (*1926) közgazdász, egyetemi tanár, 1980–86 közt pénzügyminiszter.

a szabály nem működik itt ennél az asztalnál sem, a jelenlevőknél sem. Mert aki kisebbségben marad az álláspontjával, az a kollégiais körben, ismerősök körében csak elmondja, aztán a gyűrűk kapcsolódnak tovább. Mert az mindig érdekes, hogy a Politikai Bizottság mit vitat, és hogyan vitat. Nem tudom, hogy maguknak volt-e ilyen megfigyelésük, de a vitatott kérdések kimennek nyilvánosságra, és ez tűrhetetlen, mindennek van határa. Tartsuk be ezt a szabályt, hogy itt mindig lehet vitatkozni, kérni lehet, hogy újra tűzzünk napirendre egy kérdést, bárki korlátozás nélkül elmondhatja véleményét, de amiben maradunk, az kötelező. És hogy ki miben hogyan foglalt állást, az nem terjeszthető. Mindenre kötelező, hogy az ülés után a határozatot képviselje. Ha csikorog a kerék, tűzzük újra napirendre az ügyet. Nemelegyszer csináltunk már ilyet. De ami érvényben van, azt be kell tartani, és arról nem lehet fecsegni. Most mégis van fecsegés.

Tehát mi az ilyen ellenzéki és egyéb nem helyes politikai fellépések esetében általános módszereinkkel dolgozunk, de a föllépéseknél van egy rend: a párttagot kell felelősségre vonni elsőnek, ha valamit nem helyesen csinált. Persze mi normálisan szoktunk szólni egyszer, kétszer, még háromszor is, de hát felelősségre is kell vonni. Ha kell, a pártszervet is felelősségre kell vonni. Másképp nem lesz az országban rend. És higgyék el, hogy párttonkívvüli szövetségeseink, akik nagy számban vannak, szintén nyugtalanok, nemcsak mi vagyunk nyugtalanok, ezt ők is elvárják tőlünk.

Ezt azért mondom, mert csak az ügy izgat mindenféle rész kérdésben is. Egyszer itt már érintettük ezt a témát, hogy milyen is a mi egységünk. Akkor gazdasági kérdésekről vitatkoztunk, és többféle nézet van gazdaságpolitikai kérdésekben a csúcson is. Amikor vitatkozunk a Politikai Bizottságban vagy a Központi Bizottságban, mintha egységben fejeznénk be a vitát. A következő lépésnél, a nyilvános fellépésénél mindenki a saját pozíciójának adja a hangsúlyt. Itt művelt emberek vannak, a fogalmazással lehet érzékeltetni, hogy ez nem az ő állásfoglalása.

Van még egy általános vonatkozású része is ennek az ügynek. Lakatos elvtárs²³ a szabadságának egy részét Párizsban töltötte és beszélt Plissonnier elvtárssal, aki elmondotta a mi politikánkról, hogy az helyes, jó, tudja, hogy mi nyíltan politizálunk, és a hibákról is nyilvánosan beszélünk. Ne értsük félre – mondta Plissonnier elvtárs²⁴ –, ő ezt helyesli, ezt értéknek tartja a magyar kommunista párt munkájában. De kéri, hogy a mi publikációink és fellépéseink ne csupa negatívumokból álljanak, mert azok a valóságos képet eltorzítják. Itt van az USA nagykövete, Salgó úr²⁵, aki a múltkor valamilyen ügyben megkereste Havasi²⁶ elvtársat. Ő is azt kérte, hogy „ne örökké a negatívumokról beszéljenek, ennek nagyon rossz hatása van nálunk, maguk ettől azért jobban állnak”. Most adják össze Plissonniert és Salgót, csak van valami abban, amit mondanak. Nem tudunk mi föllépni ingszag-

²³ Lakatos Ernő (*1930) újságíró, 1980-tól a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója, 1985-től az MSZMP KB osztályvezetője.

²⁴ Gaston Plissonnier (1913–?), a Francia Kommunista Párt tisztségviselője, a PB és KB titkárságának munkatársa, a tagfölvételi osztály vezetője.

²⁵ Nicolas M. [Miklós] Salgó (1914–?) 1983–86 közt az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövete.

²⁶ Havasi Ferenc (*1929) 1975-től miniszterelnök-helyettes, 1966-87 között a KB, 1980-88 között a PB tagja, 1978-ban a KB titkára.

gatás, a hibák, a csőd emlegetése nélkül, pedig azt hiszem, a szocializmus ügye él és erős Magyarországon. Csak képviselni, védeni kell, és tovább erősíteni. Itt is volna mit tanulni.

Volt úgy, hogy nem tudom miféle partnerekkel beszéltem, és mondtam nekik, rengeteg gondunk, problémánk van, annál egy kicsit nehezebben élünk, mint ahogy maguk ítélik meg onnan a mi helyzetünket, de annál jobb, mint amit a magyar sajtó tükröz.

Nem tudom, világos-e? Én három kérdést szerettem volna most felhozni. Az egyik: ha ütközni kell, az elől nem lehet kibújni, nem egyszerűen a gondjaink szaporítása, hogy a Tiszatáj s Csurka ellen végül is fel kell lépni. Ez elkerülhetetlen és szükséges fellépés, hacsak nem akarjuk, de akkor szavazzunk úgy, hogy az ősszel hadd tolják még egy kicsit előbbre a csatárláncot az ellenzéki, ellenséges elemek. A másik: a párthatározat kötelez. A harmadik: itt vitatkozni kell a jövőben is, de az itteni vitát kivinni nem lehet.

Magnetofon felvételtől készült szöveg.

Óvári Miklós s. k.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1986. év szeptember hó 9-i ülésén hozott határozata:

A Politikai Bizottság meghallgatta a tájékoztatást a Csongrád megyei párt-végrehajtó-bizottságnak a Tiszatáj című folyóirattal kapcsolatos határozatáról, valamint az Írószövetség választmányának szeptember 9-i üléséről.

Megállapította, hogy a nem megfelelő eligazítás miatt a párt-végrehajtóbizottság határozata nem felel meg a Politikai Bizottság eredeti határozatának. Helyteleníti, hogy a végrehajtó bizottság nem alkalmazott pártfegyelmi szankciót a felelőtlenül, önkényesen eljáró két párttaggal szemben; a főszerkesztő régóta esedékes felmentését olyan ügygel kapcsolta össze, amelynek nem volt részese; nem állapította meg a politikai felügyeletet gyakorló párt- és állami szervek felelősségét.

A Politikai Bizottság megerősíti július 1-i határozatát, amely szerint pártfegyelmi eljárást kell indítani a szerkesztőbizottságban dolgozó két párttaggal szemben, aki felelős a párt politikájával alapvető kérdésben szemben álló vers közléséért. A Tiszatáj további megjelenése akkor lehetséges, ha a jelenlegi helyett létrejön a lap felelős irányítására alkalmas szerkesztő-bizottság.

A KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztálya gondoskodik a Politikai Bizottság július 1-i határozatának végrehajtásáról.

A Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy az Osztály az aktuális ügyekben esedékes tájékoztatás céljából összehívja a kommunista írók aktíváját.

A határozatot kapják: Berecz János, Pál Lénárd, Radics Katalin és Szabó Sándor elvtársak.

Végrehajtás után megsemmisítendő!

Óvári Miklós²⁷

²⁷ Óvári Miklós (*1925) pártfőiskolai tanár, párttisztviselő, 1961-től az MSZMP KB tudományos és közoktatási osztályvezetője, 1970–88 közt a KB titkára.

Tanulmány

FRIED ISTVÁN

Könyvek között

TÖREDÉKEK EGY OLVASMÁNYNAPLÓBÓL

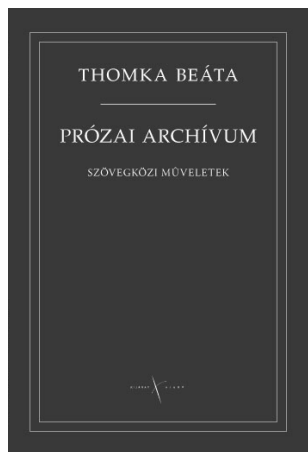
„Nincsenek szövegek, csupán szövegközi kapcsolatok” (*Harold Bloom*)
„Every text is intertext” (*Vincent B. Leitch*)

Az intertextualitás parttalanodása jócskán visszavetette az érzékenyebb szövegelemzést, hiszen a szövegekről több ízben átterelődött az érdeklődés olyan viszonylatokra, amelyek (korántsem „végső fokon”) nem túlságosan termékenynek bizonyuló filologizálásba torkolltak. Úgy értem, hogy kizárva az értelmezés köréből az „irodalmon/művészetten kívüli”-nek minősített területeket (beszédesnek szánom a többszámot!) többen egy ezotерikus (irodalmi) mezőn kezdték el, akár egy zárt laboratóriumban, vizsgálgatni azt, hogy mely szövegekbe mely szövegek ékelődtek; egy szöveg az értelmezés során miképpen lehet feltétlenül fölfejtendő szövedékké. S az egyes romantikusoknak tulajdonított (túlzott) „eredetiség”-igénnyel szemben hogyan kellett *mindenáron* igazolni előszövegek, szövegkontextusok viszonyát egy adott szöveghez. Feledésbe látszott merülni Borges ironikus figyelmeztetése, amelyet Kafka úgynevezett előszövegeivel kapcsolatban vetett papírra (néhány lapon), miszerint a megfelelőképpen heterogén anyag oly módon sorolódik be egy Kafkához vezető, szövegek alakította rendbe, hogy valójában a később megszületett Kafka-írás(ok)ból következtetünk vissza akár az óegyiptomi írásbeliségig, keresvén azokat a nyomokat, amelyek egy történeti(?), jóllehet mégsem fejlődési menetbe illeszthetők. A szövegköziség – mint ismeretes – Bahtyintól és a Bahtyin-interpertációból (Kristeva) eredeztethető; valójában már a pozitivizmus forrás- és mintahajszolása a maga mechanikus és többnyire fárasztó módján nem kevésbé szövegek kapcsolatának feltétlen kimutatását célozta meg, az átvételben ugyan az átadó primátusát hangsúlyozva, mégis utalva arra, miszerint egy szövegben esetleg több más szöveg rejtőzik. A világszerte szorgalmas munka eredményeképpen megjelentetett kritikai kiadások jegyzetanyaga aztán bővelkedik a szövegkapcsolatok kimutatásában, szerzők olvasmányai „saját” szöveggé válásának dokumentálásában. Csakhogy a kritikai kiadások jegyzetanyaga (a sokféleképpen szóvá tehető túlzások, terméketlen nyomkeresések ellenére) szinte nélkülözhetetlen kiindulópontja lehet az elemzéseknek, és a további, összetettebb, ha úgy tetszik: komplexebb kutatások segítségül szolgálhat, noha sem az értékelés, sem az esztétikai és/vagy strukturális elemzés feladataitól nem mentesíti egy életmű, egy korszak, egy költői teljesítmény vagy a műfaj-történet kutatóit, de még a tárgy- és motívumtörténeteit, toposzok továbbélésének keresőit sem. Éppen ellenkezőleg: az „átvétel”, a „kölcsonzés”, a paródia, a pastiche stb. konkrét szövegi vonatkozásai továbbra is feladatként funkcionálnak, mindezek jelentőségét az elemzők a szövegben azáltal hangsúlyozzák, hogy a szöveg összetettségét szemlélve az át-

vétel stb. helyi értékéről, új funkciójáról, a máshonnan „átvett” szövegekhez fűződő, korántsem mindig egyszerű, áttetsző kapcsolat-lehetőségeiről kínálnak információkat. Megfontolandó Mikszáthnak egy sokat emlegetett mondása, miszerint más író lett volna belőle, ha olvasmányai más sorrendben követték volna egymást; s nyilatkozta Mikszáth ezt akkor, amikor találkozott az orosz irodalommal (amelynek „hatása” még inkább elkerülte írásművészetét és regényeit, mint Jókaiét, aki német és francia nyelvű forrásai alapján viszonylag sok orosz tárgyú elbeszélést és néhány regényt írt, és aki Puskit, legalábbis életművének és életének egy jelentősebb szegmensét jól ismerte). Mindebből aligha következtetünk arra, hogy egy írói életművet csupán irodalmi szövegi érintkezései és kontextusai lefednének; mint ahogy nem hagyható figyelmen kívül a nem kevésbé parttalanra tett/lett „kultúra mint szöveg”-tézis, amely szöveggént nemcsak írói alkotásokat nevez meg, hanem a társművészeteken túl a szellemi és részben anyagi kultúra más összetevőit is.

Ezek a kérdések különös hangsúllyal vetődnek föl akkor, amikor a közeli múlt egy jeles alkotójának hagyatékát rendszerezi, tárja föl, készíti elő kiadásra a kutatás, egy olyan szerzőét, aki valóban a szövegköziségben élt, állandó kapcsolatban más szövegekkel, miről a számítógépében maradt vagy kézírásban megőrzött jegyzetei, kijegyzései, vázlatai, műtervei tanúskodnak. Ilyen szerző Mészöly Miklós, aki – most már talán jobban látható, mint korábban – prózafordulatot hajtott végre a magyar (prózai) epika történetében, és akinek értelmezéséhez Thomka Beáta (a kismonográfiája óta eltelt időszak kutatási eredményeit is felhasználva s nem utolsósorban a Mészöly-hagyatékban rendszerező munkát végezve) újabb értékes adalékokkal járult hozzá, legutóbbi könyvét emígy kezdve:

„Mészöly Miklós prózapoétikája az áthajlások, átvételek, átírások, idézetek, motívumvándorlások, kijegyzések, szövegkivágatok, beékelések szövevényeként is megközelíthető.”

Talán ki kellett volna emelnem, hogy prózapoétikáról van szó, Thomka Beáta *Prózai archívum. Szövegközi műveletek* című könyve aztán már címében elhatárolódik egy késő-pozitivist, „antikváriusi” gyakorlattól, s a *Műhelynaplók*kal végzett filológiai munkáját hasznosítja a Mészöly-életmű elemzéséhez szolgáló újabb ajánlatokhoz. A könyvben meglepő összefüggésekre derül fény: a magyar prózai örökség megszakadt (?) fonálának felvételére például, néven nevezve: a Jókai–Mészöly vonatkozások bemutatásával. Mészölyről valóban elmondható Thomka Beáta szavaival: „A megszakítások és a törést ki nem váltó beillesztések, beiktatások (intercalation) egyaránt mozgalmassá teszik a szöveg-, mű- és diskurzusközi kiterjedést.” Majd egy Nádas Péter-idézzel „hitelesített” gondolatmenetben az alábbi, messzebbre mutató mondat következik: „A műveletek stili-

lári, narratív retorikai és poétikai vetületei figyelmet érdemelnek.” Már a visszafogott előadás is „figyelmet érdemel”, ám a leginkább az, hogy a filológiai kutatás miként nyit ablakot (nem a parttalanra áradó szövegköziségre, hanem) a Mészöly-életmű – egyszerűsítsünk – prózapoétikájára. S ha ehhez hozzávesszük Mészöly érdeklődését a Jókai-note-szek iránt (anélkül, hogy a Jókai-regények közvetlenül megidéződne), akkor ennek révén a „folyamatban lévő munka” öntematizáló „elbeszélésé”-nek kérdésköre is érinthető,

részint a Thomka Beáta emlegette, olykor töredékes, minden esetben „vázlatos” föl- és ki-jegyzések nem pusztán teljes jogú elemei, mozzanatai lesznek az életműnek, hanem ez életmű kijelölte „előszövegek” ismerete az alkotási folyamat stádiumairól, a változatokról, a lehetőségekről tájékoztat, durvábban szólva arról, hogy a „végleges”-nek tekintett szöveg előjátékában a mű többesélyűsége manifesztálódhatott. Korántsem „drámaian” meglepő, hogy a Jókait megbecsülő módszer ekkora jelentőségre tehet szert az igazán nem a Jókai-hagyományba lépő Mészöly-írásmódban, az azonban mindenképpen eltöprengtet, hogy olyan írókhoz fűződő viszonyról hullhat le a lepel, akiket a kutatás távolabb lát Mészölytől (ilyen Jókai mellett Krúdy, akiről ugyancsak értésről, túlzással szólva beleélésről tanús-kodó lapokat találunk a Mészöly-kötetek között tallózva). Ez viszont arra inthet, hogy a jövőben a Thomka Beátához hasonlóan kezdjünk el foglalkozni a Jókai-noteszek és a „végső” változat viszonyával (ezt eddig inkább a kritikai kiadás jegyzetanyaga tette meg, valamint néhány, a maga nemében Jókai forrásfelhasználását tekintve fontosnak mondható forrástanulmány, adatközlés), a Mészöly-kutatás „vissza”-hathat (mindenesetre kívánatos volna, hogy ezt tegye) a Jókai-kutatásra. Korántsem az átadás-befogadás mecha-nikus menetét példázva, hanem azért, hogy a Jókainál sem jelentéktelen szerepet játszó idézetek, beékelődések, máshonnan eredeztethető kulturális adalékok „stiláris, narratív retorikai és poétikai vetületei” az eddiginél lényegesen több figyelemben részesüljenek. Thomka Beáta párhuzamként hivatkozik André Gide *Napló*-följegyzésére, megkockáztat-nám a Márai-naplók idevonatkoztathatóságát (a *Műhely* című folyóiratban publikált föl-jegyzések, a naplósöveg, valamint a szerző megszerkesztette, nyomtatásra szánt változat hasonló egybevethetőségére céloznék).

Thomka Beáta könyvének egy másik, számomra lényeginek minősülő hozadéka a Közép-Európa-diskurzus „beágyazása” saját Közép-Európa-„regény”-ébe; akár írhattam volna megfordítva is: a maga személyes, szellemi/kulturális „jugoszlávizmusának” értelmezhetőségét a Mészöly-féle Közép-Európával összenézve éppen egy kutatói pálya „work in progress”-e teszi lehetővé, amelynek „referenciáit” a jugoszlávizmus pozitív és negatív változatai között lehetne keresgelnünk (ha e pozitív és negatív változatok ily könnyen szétválaszthatók, elkülöníthetők volnának). E nevelődési történések oly szereplői vitetnek színre, mint – Mészöly mellett – Milorad Pavić, a joggal irodalmi és ugyancsak joggal nem irodalmi, hanem „hitvita”-beli nevezetességre szert tett *Kazár szótár* szerzője, továbbá a nemcsak magyar irodalmi átszövődései miatt fontos a Borges–Pavić közötti úton munkálkodó Danilo Kiš, továbbá a kortársi boszniai irodalom reprezentánsa, az Ivo Andrićyal (és Meša Selimovićyal) párbeszédbe lépő Dževad Karahasan, akit hazája, városa (Szara-jevo) történeti fordulatai Grácig fognak kergetni (hogy Ivo Andrić jóval korábban Grácban doktorált, az irodalmi térség olyan véletlenei közé tartozik, amely véletlenek erősítik a tár-gyi és szellemi kultúrában tematizálódó esettanulmányok egymásba/egymásra olvasható-ságát). A magam részéről Thomka Beáta szellemi biográfiájával párhuzamban a szlovén Aleš Debeljakét látom, akinek legalább olyan kevés oka van a jugo-nosztalgiára, mint a pécsi tudományegyetemen (Pécs egyébként őrzi egy hajdani többkulturáltság emlékét!) otthonra lelt egykori vajdasági bölcsészprofesszor asszonynak. A „kontextuális narratoló-gia” alcím alá sorolt fejtegetés nemcsak az (ön)életrajzi elbeszélésmód felé tekint, hanem a történetmondást nem „felbontva”, mégis „rétegződés”-ét, a folyamatban lévő munka szegmenseit szem előtt tartva, kettős elemzési irányultságára utal: „A történetmondás úgy

is vizsgálati tárggyá válik, mint nyelvi, képi, performatív, szóbeli és írott, köznapi és irodalmi elbeszélés, fikciós és referenciális szövegfajta (önéletrajz, jegyzet, dokumentum), ám úgy is, mint e szövegek metaszövege.” A magam részéről Thomka Beáta saját „szövegét” szintén a maga megadta kettős perspektívában vélem „lefordítható”-nak, és erre talán jogot ad az a tény, hogy jórészt közös az irodalmi alapélménye „nemzedéké”-nek és a Karahasanénak, jóllehet az egykori Jugoszlávia más összetételű, a multikulturalitásnak más (jellegű) változatát produkáló irodalmi táján fejtették ki tevékenységüket, ráadásul Thomka Beáta elsősorban az elméleti diszkurzusok alapján tájékozódott, Karahasan viszont dramaturgként élte meg a titói Jugoszlávia önfelszámolódását (nemcsak politikai, hanem szó szerint vett nyelvi, kulturális, mentalitásbeli és messze nem utolsósorban kultúrpolitikai válságba rohanását, különös tekintettel a nemzeti/nemzetiségi viszonyok „treuga Dei”-jének felejtésére, feledtetésére). Thomka Beáta az *azonosságformák* közül (ez az ő szava) a *dinamikus identitások* mellett a *hordozható identitás különös példái*-t, ennek révén a saját multikulturalitásban szocializálódott személyiségét szituálja, olyan „elbeszélőként”, aki az értekező próza, a tárgyiasított személyesség kereteit még akkor sem lépi át, ha önsorsára kérdez. Nemcsak azáltal, hogy „jugoszláviai” szerzőket emleget, világirodalmi tájékozódásáról számol be, szembesítve a Mészöly-prózából kinyerhető irodalom- és kultúraszemléleti hagyománnyal, hanem azáltal, hogy – még egyszer leírom – *tárgyiasítva*, kutatási tárggyá téve a maga nevelődési regényét: ezt a térségre vonatkozó, vonatkoztatható kutatási tervek tanulságaival, például német és osztrák konferenciák vitatémájával és anyagával veti egybe. Egyszóval kimondatlanul is emlékeztet az összehasonlító irodalomtudományban polgárjogot nyert „többrendszerűség” elméletére és e polysystem theory gyakorlatára. Régióinkra alkalmazva olyképpen, hogy egy szerző (legyen elemző tudós vagy költő) személyiségében és művei által nem bizonyosan csak és kizárólag egy szűkebben vett nyelvi közösség reprezentánsa, régiótudata és régióspecifikussága révén példázhatja a Thomka Beáta megcélolta dinamikus identitást (és ennek megfelelően dinamikus kultúramodellt), hogy aztán az európai értekezői, költői trendek között választva kialakítsa a maga összetett, sokszerűen rétegzett irodalom-/történeti személyiségét.

Így ha Dževad Karahasan „előszövegeit” tekintjük, akkor ismét leírhatjuk Bosznia korábbi alkotóinak nevét, azét az Ivo Andrićét, akinek életművében, különös tekintettel az 1920-as sarajevói levélre (1920 nem a megírás dátuma, hanem az utalás egy történelmi szituációra), valamint a *Híd a Drinán* 1878-as esztendő követő epizódjaira, nyomon kísérhető a szóbeliség átváltódása az írásbeliségre, méghozzá a hivatalos-uralkodó beszédére, a polifónia ellen szegülő erők szerveződésére, az átlépésre a meseiből/krónikásból a meta-narratívába („nagy elbeszélés”-be, például a nacionalizmuséba), egy folklórörökséggel hitelesített többnyelvűség, többkulturáltság szétesésére. De azét a Meša Selimovićét is, aki a személyiség és a hatalom, a boszniai létezés/létezhetőség antinómiái között tévelygő hősével járhatja végig a függetlenség illúziójától a megalázottság és bekerítettség horrorjáig vezető utat. Valamint azét az Isak Samokovlijaét, aki rövidtörténeteiben a sarajevói-boszniai szefárd zsidóság hétköznapijain keresztül egy diaszpóra (túl)élési esélyeit latolgatta (hogy aztán ez a téma a beszéd-értés, a dialógus lehetőségességén töprengve térjen vissza Ivo Andrić posztumusz megjelentetett Omer pasa regényében). Dževad Karahasannak ezek a szerzők biztosították a nyelvi-kulturális Bosznia-vízió tematikai egységeit, amelyek szétzúzódtak a történelmi fordulatok nyomán, hogy a multikulturalitás teremtetett világa

épüljön föl az akaratlagos emlékezetben. Thomka Beáta „alternatív” kultúramodell”-ről gondolkodik, s a kikényszerített migráció, a szerb történelemből és Miloš Crnjanski regényéből ismerős *Seobe* (magyarul kissé túlélvezetten *Örökös vándorlás* címmel jelent meg a kétkötetes mű) történelmi, nyelvi, kultúrákőzi tanulságait véve szemőgyre „lezárt tapasztalat”-nak minősíti. Karahasant idézve a „virtuális közös nyelv megszűnésé”-t konstatálja a professzor asszony, szemben a Monarchia-koinéval, amelynek állami politikai kontextusa a centripetális és a centrifugális erőktől ostromolva esett szét, hogy aztán Kafka, Bruno Schulz, Krúdy Gyula, illetőleg Miroslav Krleža, Andrzej Kuśniewicz és Mészöly Miklós emlékezetében kapjon poétikai alakzatot, egyben – tenném hozzá – a dinamikus identitásnak többkultúráltságával jusson ma különösen hatásos és európai érdekű reprezentációhoz.

Aligha válaszolható meg megnyugtató módon a probléma: vajon Milorad Pavić és regénye, a posztmodern írás egyik mintapéldájául szolgáló szótár/lexikon-regény, a *Kazár szótár* utólag(?) készített ideologikus magyarázata szembeállítható-e a többrendszerűséghez tartozásban kifejező dialogicitásával? Vajon a kultúraköziség modellje és a Pavićnak tulajdonított nagynemzeti és nagy nemzeti narratíva a két szélső póluson helyezkednek-e el? Tagadván Danilo Kišnek magyar–szerb–közép-európai szövegátszővődésekkel megjelenített önazonosulási irodalmát... Pavić politikai-ideológiai szerepe az akadémiai Memorandumban minősíti-e írói-irodalomtörténeti aktivitását, illetőleg ez utóbbitól szervesen (?) következik-e állásfoglalása a sorskérdésként feltüntetett nagyszerb elbeszélés-módban? Pavić XVIII. századi irodalom- és kultúratörténete akképpen foglal állást az egyseges szerb nemzet és tudat, nemzeti tudat kérdésében, hogy nem leplezi a szlavenoszerb írásbeliség és (egyházi) műveltség töredékességét, megosztottságát, illetőleg a diglossziának egy különleges, a XVIII. századi szerb művelődésben számottévő szerephez jutó esetét: Gavril Stefanović-Venclović a népnek prédikálva népnnyelven szólt, az egyházi-tudós köröknek a szlavenoszerb egy változatán (szinte ahány író, annyi szlavenoszerb változat). A szerb irodalomtörténet-írás „atyja”, Jovan Skerlić óta közhely, hogy a modern szerb irodalom bölcsőjét nem Szerbiában leljük, hanem Bécsben, Velencében, Magyarországon, Pest-Budán, a szerb irodalom többnyelvű környezetben létesült, más, épülő, szláv és nem szláv kulturális/irodalmi szerveződésekkel együtt, azok kontextusában. A szerb-horvát, horvát-szerb nyelvi kiegészés nemcsak egymáshoz közelítette a két művelődést, hanem az engedményezett és nem engedményezett különbözőségeket tudatosulásával el is távolította egymástól. Danilo Kiš multikulturalizmusa az „ortodox” szerb tudatot képviselő írók ellenállásába ütközött, ám vitairata biztosított alkalmat arra, hogy prózapoétikai kérdésekre: a szerzőségre meg a szövegösszeszővődésekre vonatkozó fejtegetéseit Kiš szembe-szegezze egy álmarxista-sematizáló irodalomszemlélettel. Ugyanakkor Kiš (szinte példázatosan a *Borisz Davidovics síremlékében*) azt a különféle hagyományokból ötvöződött kulturális emlékezet által fogalmazódott örökséget közvetíti, amely „élet”-ben magyarázkodásra, „önkritika”-ra, rejtőzködésre kényszerül. Ugyancsak Kiš említett regénye nevezi néven a *kisvárost*, ahonnan származó személyiségek a többkultúráltságot hozzák magukkal, mint a létezés terét: a Monarchia-örökség más városai (Trieszt, Lemberg, Prága, Bécs, Budapest, Zágráb stb.) mellett minden bizonnyal *Újvidéket* is felvehetjük a lajstromba. Az ausztriai összehasonlító irodalomtudomány (Peter V. Zima és Johann Strutz klagénfurti kutatók munkája nyomán) joggal emlegeti a kulturális polifóniát: az ő példájuk az Alpok–Adria régió, a „Romania”, a „Slavia” és a „Germania” találkozási pontja. Strutz megállapí-

tása szerint ennek a kulturális polifóniának nem pusztán a felosztott, megszüntetett dunai Monarchia volt a „tere”, hanem szerinte ott él napjainkban is néhány régióban, jóllehet megváltozott formában. A hétköznapiok kétnyelvűsége, a kétnyelvű dialógus, a kétnyelvű olvasás-írás, némely helyen a többnyelvű regionalitás és urbanitás (Strutz Triesztet, Fiუმét és Klagenfurtot nevezi meg) a külső jelei ennek a különleges művelődési helyzetnek. Mint a gyakorlat mutatja: a multikulturalitás jókora kihívás a régiók, az országok, az államok politikai, kiváltképpen pedig kultúra- és oktatáspolitikai koncepciói számára. Közép- és Délkelet-Európa kulturális sokszínűségét a leginkább átfogó módon szerinte Claudio Magris (trieszti germanista) regényesszéje világította át: *A Duna. Egy folyó életrajza*, ebben a műben esszéisztikus-irodalmi formává tágitja ki korábbi téziseinek összegződését, amelyet *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban* című, magyarul nem teljes egészében kiadott könyvében megalapozott.

„Prágához hasonlóan Trieszt is ödipális város – állítja egy helyütt Claudio Magris –, egy oxymoron, irodalma a városból menekülés vágya és a visszatérése között lebeg. Egyhangú kórus azoké, akik Triesztben maradtak, és élesen bírálják, meg azoké, akik eltávoztak és róla nosztalgikusan álmodoznak; egyik sem kerülhető meg, ha Triesztről szólunk. Az irodalom formálta Triesztet, akár más közép-európai várost, egy nagy, meghatározhatatlan, be nem váltott ígéret szimbolikus városává.” (Amit Magris ehhez még hozzátesz, annyi, hogy ez az ellentmondásos másféleség csak az irodalomban lelhet feloldásra. Illetőleg némileg módosítva ezt a kijelentést: abban az ábrázolásban, ama képben, mely fenn tartja ezeket az ellentmondásokat anélkül, hogy feloldaná.) Érdemes továbblapoznunk Strutz tanulmányában: „Az egyes régiók irodalmi életének komplexitása a vonatkoztatási lehetőségek és a kommunikációs összefüggések sokféleségéből adódik.” „Trieszt mint kulturális metonímia, Közép-Európa kulturális sokféleségének modellje és koncentrátuma.” Ehhez csak annyit: kérдем, vajon csupán Triesztről volna ez elmondható?

Ismét Thomka Beáta megjegyzései a „hordozható identitás”-ról:

„A hovatarozás vállalása a nyelvi határoktól független reprezentációkon (vallási, művészeti, kulturális jelrendszerek) múlik. Az emblémák, allúziók, idézetek, toposzok, mítoszok, szimbólumok, képek, történetek szövedékéből képződő művelődéstörténeti hagyomány mozgékony, szállítható közös bázist alkot.”

A következő mondat a nemzetközi kutatási „trendek” egyikére hivatkozva kockáztatja meg, miszerint „ezt a gondolatot” támasztja alá a lipcsei illetőségű kutatócsoport, a GWZO: Történettudományi Központ, Kelet-Közép-Európa története és művelődése. Egy 2004-es kiadványra hivatkozom: Kelet-közép-európai emigráns irodalmak 1945–1989 alapfogalmai és szerzői. Ez a többszerzős kötet a különféle nemzeti irodalmak e témakörbe vágó alkotóit nemcsak párhuzamos életrajzokban, hanem egymással szembeesített műveik révén úgy mutatja be, hogy szüntelen arra figyelmeztet: részint a hasonló történelmi fordulatok kényszerítik ki Közép-Európa ellenálló értelmiségijeiből a hasonlóknak tűnő reagálásokat (az 1956-ban, 1968-ban stb. megindult kivándorlási hullámot), részint ennek irodalmi megjelenítését az emigrációban vagy a nyelvváltás követte (beszédesen román szerzőknél és Kunderánál), vagy olyan irodalmi formák előtérbe kerülése, amelyek immár nem építhetnek szerző és olvasó meghitt viszonyára, hanem a privát szférába történő kénytelen és kényszeredett húzódás megnöveli (például) a napló, a töredékes följegyzések, az esszé(regény) jelentőségét (Márainál és Gombrowicznál). A Thomka Beáta említette kutatói

tapasztalat közössége ösztönzi arra, hogy Mészöly Miklós *Pattern és izoláció* című tanulmányára hivatkozzék, amelyben a magyar író elgondolkodtat azon, miszerint „a tartós vagy végleges elszakítottságban élők prózája – különösen, ha a közvetlenebb kapcsolatok (esetleg csak vállalt) zárlatáról is szó van, mint a disszidensség új jogi státusa esetében; s ha nem a piaci siker a mérce – többségében, előbb-utóbb az ontologizáló próza felé fordul, a személyi adottságoktól függetlenül is.”

Úgy gondolom, hogy a *Műhelynaplók* ismeretében a Mészöly-kutatásnak sok tekintetben kell elvégeznie önmaga revízióját, egyfelől a Mészöly kijelölt előszövegek és az elkészült művek összeolvasásakor, másfelől ennek függvényében Mészöly „kultúratudományának” (nem bizonyos, hogy ezt idézőjelbe kellett volna tennem) rekonstruálásakor. Minthogy a Mészöly-művek előkészületek, nem csekély mértékben Jókai noteszei tanulmányozásának hatására, a tárgyismeret, a környezeti tények felkutatása lehetőséget kínál részint a tanulmánnyá, részint a regénnyé fölfejllesztésre. Mindennek vetületében kérdőjeleződik meg a fikció szokványos értelmezése, valamint az identitásképzés/képződés „linearitása”, Mészöly prózapoétikájában a Közép-Európa-diskurzus (is) helyet kér és kap, a vele részben párhuzamosan haladó pályák, részben az olvasottak segítik újrastrukturálni azt a Közép-Európát, amely inkább „volt egyszer”, mint van. Thomka Beáta a „túl”-élőkkel szemben támaszt igényt: „Ha kivételes jelentőséget tulajdonítunk a kulturális szimbólumoknak, akkor a kontinens legkülönbébb pontjain sokak előtt feladatként áll e szimbólumok, a valamikori közös és közösen létrehozott értékek retrospektív interpretációja. Mi az, ami az *imaginárius változatokból*, az anekdotikus és a vizuális emlékezet, a prózai és képi, irodalmi, színházi és filmes tapasztalat tárházából közös hivatkozási alapként, a térbeli, időbeli távolság ellenére fennmarad, transzponálható és transzformálható? És mi az, amit immár véglegesen elveszített egy nemzedék?”

Thomka Beáta – úgy vélem: elégikus – kérdése összecseng mindazzal, ami könyvében Mészöly Miklóssal, az elbeszéléssel, a vizuális poétikával, a meg/elrabolt Közép-Európa gondolatával érkező prózába tömörült. Tolnai Ottó mellett azért lett feltehetőleg Mészöly Miklós életműve kutatási tárggyá, mert általa kimondható, megnevezhető az a feleletkísérlet, amely a kérdésekben talán már benne rejlik, és ami ezeket a kérdéseket egy végiggondolandó dialógus ösztönzőjévé teszi. A nemzetközi konferenciák tanulságai szintén e könyvnyi feleletkísérlet felé mutatnak, miképpen az a fajta narratológiai elgondolás is, amely Mészöly Miklós prózafordulatából meríti bizonyára legfontosabb érveit. Más kérdés, hogy Thomka Beáta pályája azoknak a történeti fordulatoknak sodrában formálódott, amelyekre többek között Dževad Karahasan prózája (is) reagál. Ezek az összefüggések a közép-európai és a balkáni „nyelvek” összeéréséről, nem annyira egybe-, mint inkább összecsengéséről tanúskodnak; s egyben ismét felidéződik a magyar kultúrának és irodalomnak az az értelmezői szerepe, amelyet a XVIII. század végén és a XIX. században a szerb és a horvát művelődés számára betöltött. Még akkor is, ha a kölcsönös kapcsolatok korántsem minden esetben minősíthetők a harmonikus együttélés irodalmi dokumentumainak. Thomka Beáta „belülről” ismeri azt, amit Dževad Karahasan boszniaiként, sarajevóiként, a szerb nyelv bosnyák változata reprezentánsaként, Ivo Andrić utódként megírt.

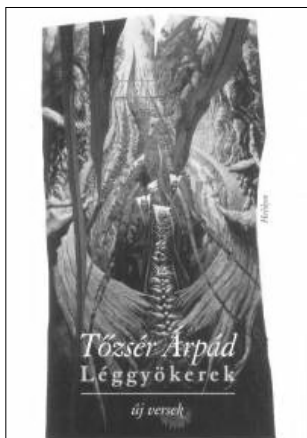
Aligha vitatható, hogy egy, könyve teljes problematikáját tárgyaló ismertetés másképpen érzékeli, láttatja a mű jelentőségét. A magam részéről a leginkább szubjektív, a legbensőségesebb Thomka-könyvként tartom számon, amelynek tudományos érdemei mel-

lett nem kevésbé kölcsönöz jelentőséget az a tény, hogy közvetve, de olykor közvetlenül egy (közép-európai) értelmiségi létezés íratik körül; a migrációra kényszerített töprengése a régió esélyeiről és elveszített, elvesztegetett lehetőségeiről, egy multikulturalizmus múlttá válásáról, tudománytörténété kényszerült egykori tudós találkozásokról és élményekről. Az a fajta vajdasági „irodalmi” koiné, amiről például Aleksandar Tišma életműve tanúskodik, immár távoli emlékként dereng föl, a „Holnap”-osok többnyelvű társának, szerb költőként naplóját magyarul, németül és szerbül fogalmazó Todor Manojlovićnak emléke éppen úgy lezártnak tűnik, mint a szerb–magyar–német együttélés hajdani igazolódása, ugyanígy távoli történeti emlékké válik mindaz, amit a verseci patikus fia, Herczeg Ferenc adott közre emlékirataiban és néhány szépirodalmi munkájában.

Thomka Beáta, a korszerű irodalomelméleti stúdiumokat a Vajdaságban közreadó, adaptáló irodalomtörténész nem sejtette, milyen könyvet jelentet meg 2006-ban. Nem hitte, hogy efféle mondatokat kell majd megszövegeznie: „A dél-európai exodus egy nehezen definiálható közös örökséget hagyott maga mögött.” Vagy: „Továbbá az is tény, hogy nem a szerbiai és a boszniai szerb nyelv alakult át, hanem a tapasztalatok súlya az, ami radikálisan szembefordította egymással a nyelv művelőit, regionális változatainak, nyelvjárásainak használóit.”

Újra hangsúlyoznám annak jelentőségét, mindez a Mészöly Miklós-életmű filológiai jellegű feldolgozását követő munkálkodás során készítette Thomka Beátát, hogy saját és szűkebb régiója múltjával és jelenével szembenézzen. Mint ahogy Mészöly Miklós regionális, nemzeti irodalmi és európai töprengései sem hagyták érintetlenül azokat, akik a Közép-Európa-diszkurzus életben tartásával kapcsolatban tevékenykedtek (a múltban és a jelenben). A Mészöly-hagyaték és egy regionális tudat elemzése ilyen módon egymást erősíti...

Miközben a kutatás részint vissza-visszatér a dunai Monarchia kulturális örökségének értelmezéséhez, és Mészölytől egyáltalában nem idegen módon az értelmezés állandó újrastrukturálásához, a jelen magyar irodalmában korántsem magától értetődő a „boldog békeidők”-re olyan jellegű visszatekintés, amely mindenekelőtt a vállalható és kor- meg időszersíthető regionalitás, többnyelvűség, többkulturáltság témakörében kísérli meg a hajdani és a jelenkori modernitás egymásra olvasását. Ez feltehetőleg olyan recepciós eljárásokban mutatkozik a leginkább produktívnak, amelynek során egymással szembesíthető a saját és az idegen (a más) koronként eltérő besorolást kapó fogalma, az (ön)azonosságok keresésébe és „meghirdetésébe” rejtett ambivalencia negativitása és pozitivitása. A saját és az idegen horizontális és vertikális megképződésével való szembenézés az irodalomban olyan nyelviség konstruálódásához vezethet, amely nem egyszerűen a többnyelvűséget verstárggyá komponálja, hanem mögé fölvezetve azt a tárgyi és szellemi környezetet is, amelyben a többnyelvűség természetes jelenségnek, a többkulturáltság természetes magatartásformának könyvelendő el, és amelynek irodalmi/művészeti „megnyilatkozása” szépirodalmi művekben jelenik meg, sőt: vivődik színre. Az idegen az összehasonlító irodalomtudomány „központi” problémája, a „transzliterális” összefüggések kutatásának irányába mutat, részint irodalom és társművészetek, részint irodalom és társtudományok (az „összehasonlító tudományelmélet”) tanulmányozását mintegy előírja. Ebből a nézőpontból (természetesen nemcsak ebből, de ennek a gondolatmenetnek aspektusából) fontosnak és akár „elméletileg” is bizonyító jellegűnek minősítem Tózsér Árpád 2006-os évszámot viselő *Léggyökerek* című verseskötetét, a fülszöveg szerint a tizenegyediket:

Rudolf Fila festményének reprodukciója a címlapon, a hát-lapon vélemények, a dedikáció dátuma: március 15. Már ebbe a tájékoztatóba is sok minden zsúfolódik, hozzátenném, az ízléses kötet Pozsonyból érkezett, de a budapesti illetőségű Helikon adta ki (átjárhatóak a határok?). A három ciklusra osztott verseskötet már az első ránézésre is szuverén befogadási stratégiáról tanúskodik, olyan költői világ megtervezéséről, megszervezéséről, amely (látszólag) mozaikkockákból épül össze, méghozzá különféle színű, méretű, „eredetű” anyagokból. Kiegészítésül: a (szintén csak látszólag) széles ívű időbeliség által irodalmi/kulturális évezredeket igyekszik egymásra másolni, anélkül, hogy a palimpszesztus módszerével élne, hiszen a nemegyszer címbe emelt tulajdonnevek és verstárgyak a paratextusok pontosságra törekvésével jelzik (egy nonfiguratív festményen efféle funkciója lehet egy címmegjelölésnek, amely a kép tárgyisága ügyében irányadó), miféle mondatai, mitológiai, vallási, bölcséleti, irodalmi, irodalom- és nemzetiségpolitikai gondolkodás nevezendő meg előszövegnek, amelynek értelmezésére, vers-képpé alakítására, régimódián szólva: gondolati lírává szerveződésére kerül sor. Távolabbról szemrevételezve a jól megkomponált verseskötet minősítését (mint Tózsér Árpád utóbbi néhány verseskötetét) aligha elégítheti ki a közhelyes megjegyzés: állandóan az emberi egzisztenciára, ezen belül a szlovákiai magyar egzisztenciára, tágítva a kört: az európai ember egzisztenciájára, az utómodernből a posztmodernbe forduló létezés esélyeire és esélytelenségére kérdez; persze, messze nemcsak kérdő mondatokban (ha figyelmesen lapozgattam a kötetben, az első kérdő mondatra verszárlatként a 18. lapon bukkantam, akkor is idézet formában, a *Néhány fő probléma az ezüstkör Jeruzsáleméből* című ötrészes versben: „Én Istenem, miért hagytál el engem?” – ahol is, a kérdéssel s a kérdést előhívó szituációval, azaz a legfőbb problémával a képekben szólás áll szemben, érthetem olyképpen is, mint az érvelés, a kifejtés, a logika, valamint a költészet vitáját, amelynek lényegéül az egymást kölcsönösen feltételezés, vö. irodalom és társtudományok, nevezendő meg). A túl hosszú nyúló zárójeles mondat folytatódhat úgy is, hogy a továbbiakban a kérdő mondatok (egy darabig) a versek közepére kerülnek, mint a *Scaenarum dissignator* (magyarra a jelenetek rendezőjeként fordítom), a *Sebastianus* című versben (ez utóbbi átírja az irodalomban és a zeneirodalomban (vö. D’Annunzio–Debussy: *Le Martyre de Saint Sébastien*, Szántó György: *Sebastianus útja elvégeztetett*, Márai Sándor elbeszélése) kialakult mártír-elbeszélést, és nem zárja le a történetet, hanem a szüntelen történendő tartományába helyezi át, s a költészet kérdésévé teszi: a létezés versszerűvé válhat, amennyiben egy hasonlatban szervesül, annál is inkább, mivel a kezdő és a záró szakaszban versszakot körbe fogó chiazmus egyként jelenítheti meg a bezártságot, az önmagába visszatérés kérlelhetetlenségét meg a nyitottságot. Hiszen az aprónak tűnő változtatások, a kérdőjel helyébe törekvő felkiáltójel többsúlyúvá avatja a körként funkcionáló szerkesztést.

A második ciklus immár nem képletesen, nem az antiktivitas-recepció igényelte allegorikus előadásba rejtve, kimondja a XXI. századi „költőileg lakozás” dilemmáit, azt nevezetesen, hogy – Tózsérrel szólva –

*A vers ma a közismert kivénült kóbor lovag,
szélmalmot már csak skanzenben talál,*

és/vagy:

*A rozzant vers fegyverét s jelentését
cipelő költő tulajdonképpen már unja
a meddő szolgálatot,
mégis lohol, liheg: (...)*

valamint:

„Ma az egykori világirodalmi hevületünk s a néhai szlovákiai magyar irodalom csak együtt adják ki az emlékeink parlamentjét.” (...)

Nem volna nagy nehézség kimutatni, amit ilyenkor szokás, a beszélő (ön)ironikus szemléletét, amelyben kétségesse teszi a maga beszédmódjának hitelességét, minthogy hiteles világról már csupán azért is problematikus megemlékezni, mivel ilyen hiteles világ (teszem hozzá) legfeljebb a XIX. század „nagy”-realista és valóban nagy realista regényben képződött meg. Tózsér korábbi megállapítását idézve, a „valóság” irodalmáról aligha lehet bármit mondani, legfeljebb (azt is „ironikusan”) az irodalom „valóságáról”, amennyiben irodalom és valóság a költő meg kritikusa számára „kéznél levők”-nek minősíthetők. S ha még mindig ómódian a második ciklust ars poeticának nevezném, és akképpen nyilatkoznék róla, hogy különböző verselésű, a „költőiség” eltérő fokán egzisztáló, a vers és próza határvonalait szétmosó, mindenképpen az átfogó költészettan igényéről lemondó megnyilatkozásoként értékelem, azonnal szükségessé válik az önkorrekción: az ars poetica lehet költői levél (mint Horatiusnál), lehet a negyedik, a didaktikus műfajok közé sorolt tanköltemény (mint Boileau-nál), lehet dal formában létesített elhatárolódás a romantika költészetétől (mint Verlaine-é), de lehet szintén a dalszerűséget imitáló vitairat (mint József Attilánál); lehet olyképpen álarcos vers, amely részint közvetlenül reagál kortársi poézisre, részint kortársivá avatja mindazt, amit egy XIX. század közepi költő tanulhat az antikoktól és elődeitől (ilyen Arany János *Vojtina ars poeticája* című verse, de részben Juhász Gyula majdnem hasonló című vitairat-verse): ám bármelyikbe olvasunk bele, a megszerkesztettség, a jól felépítettség, a saját álláspontnak a lehetőségesséig pontos előadása a jellemzője. Tózsér Árpád versciklusnak fölfogható sorozatára mintha inkább az volna mondható, hogy azt tanúsítja, miszerint mára már a poétika teljes spektrumát átfogó költészettan versbe fogalmazása sem lehetséges, Horatius és/vagy Boileau illúziója az esztétikai funkciókat (használni vagy gyönyörködtetni, a kellemes keverése a hasznossal) komplementaritásában összefogni képes episztola vagy tanköltemény megírhatósága végképp legfeljebb irodalom- és kritikátörténeti eseményként „könyv”-elhető el; a töredék nemcsak szuverén műfaj, hanem az ars poetica eleme, példája, lehetősége, ám e töredékek nem egy egységből, egy egészből váltak le, eleve töredékes a vers, méghozzá olyan, amelyet nem metonimikus viszony fűz az egészhez. A ciklus darabjai a vers és a próza között lebegtetik a (költői) beszédet, amelyet talán leginkább az erőteljesnek bizonyuló képesség látszik szavatolni.

Az önreflexió, sőt az önminősítés, a szövegi játék az önszituálás során fölmerült kétségekkel egyébként is ennek és általában minden olyan költészettnek „differentia specificá”-ja, amely nyelvek és kultúrák határa felé törekszik, minek következtében a maga helyzetét

részint az „átmenet rítusá”-val véli egybevethetőnek (tartva magát az anyanyelvi kultúra hagyományaihoz, nem konvencióihoz, hanem a hegeli *Aufhebung* értelmében vehető újragondolási kísérlethez, ugyanakkor megcélozza a benső világtér fenntarthatóságának az illúzióját, őrizve a külső, a világirodalmi, a regionális irodalmi/nyelvi/kulturális teret). Egészen konkrétan, a nemzetiségi szerző címletű skatulyába gyömöszölt líra nem egyszerűen a „revoltálás” gesztusait jeleníti meg, hanem a kettős kötöttség egy időben reflektálatlanul használt fogalmának, értelmezésének felületességére, végiggondolatlanságára mutat rá, arra nevezetesen, hogy különmemű minőségek nivellálása közhelyes elvárásoknak feleltethető meg csupán, a Jauss és mások által „lettárba szedett” posztmodern kritériumoknak éppen úgy nem felel meg, mint azoknak az interkulturális igényeknek sem, amelyek *nem elsősorban* az irodalom- és kultúraelmélet felől szemlélődnek. Ellenben a líraiság átértelmezése során helyezik előtérbe az elkülönülés és az integrálás csak látszólag egymással szembeszegezhető költői műveleteit. S a szövegköziséget oly értelemben érvényesítik, hogy a „világ”-ot szöveggként fogva föl, a goethei jelentésű kis- és nagyvilágot egyként a költészet magától értetődő tárgyává avatják. Kulcsár-Szabó Zoltán XIX–XX. századi líratörténeti/elméleti kutatásait bevezetve Roman Jakobsonra és Paul de Manra hivatkozik, és igyekszik fölkinálni vitára, hogy „az a lehetőség, amelyet a modern lírát alapvetően meghatározó metapoétikai gesztusok implicálnak, azaz az – írásos – megnyilatkozás önmagára való visszautalása, vonatkozása vagy <visszahajlása> olyan feltételekre alapul, amelyeket a nyelvi anyag mindig inkább érvénytelenít, mint artikulál. A nyelv referenciális funkciójának felfüggesztése, amely a jelölő (mint de Man számtalanszor figyelmeztetett rá) nem érzéki materialítására irányítaná a figyelmet, annyiban mindig illúzió marad, amennyiben ez utóbbi – pontatlan szóval élve – tapasztalatát érzéki tapasztalatként teszi hozzáférhetővé (...), amely maga viszont csakis referenciális módon képes értelemhez jutni, legalábbis egy olyan nyelvfelfogás szerint, amely inkább a jelentés (noha nem abszolút értelemben) konvencionális, mintsem kratülista koncepcióból indul ki.”

Aligha védekezhethetnek az ellen a vád ellen, hogy kényelmi szempontból idéztem a magyar líraelmélet egyik legkiválóbb „elmélészét”, legfeljebb azt hozhatnám mentségemre, hogy ehhez hasonlót csak minimum háromszoros terjedelemben tudnék kifejteni, továbbá Tózsér Árpád lírikusi önmegjelenítésére és nyelvfelfogásának némely vonására szerföltöt találónak érzem Kulcsár-Szabó Zoltán „helyzetjelentés”-ét. Annál is inkább, mert meghatározott lírai/irodalmi törekvésekkel összhangban, nem csupán a prózai epika és az értekező próza között felhúzott gátak omoltak le (a gátdöntést nagy hatással megkezdte az „esszéíró nemzedék”), hanem líra és értekező próza között nem kevésbé törlődnek el a demarkációs vonalak. Tózsér szavaival versesszék lelhetők ebben a kötetben, amelyek nem tárgyalhatók úgy, mint Baudelaire, Aloysius Bertrand vagy Turgenyev, netán Rimbaud vagy Kassák, esetleg Márai „kis költeményei prózában” folytatásai. Az értekezés versbe kívánczik, részint azért, mert a beszélőnek nem áttételesen van köze egy „teremtett” világhoz, hanem személyesen van köze önnön, vers és elmélkedés nyomán fölfakasztotta, saját világához, így az értekezésre valló „jellemzők” szétvetik ugyan a magát lírikusként prezentáló „én”-t, de ennek az „én”-nek megfontolásai éppen az önmagára való reflektálás következtében hozzák vissza a lírikusi megszólalás némely, nyelvelméleti vonatkozásokban (is!) gazdag, bensőségessé tett – képi, stilisztikai, retorikai – sajátosságait.

Tózsér kötetében már a verscímek irányt jelölnek, az ecói „intentio operis” (a mű „szándéka”) funkcióját töltik be: *Adieu, Föld!*, az alcím kurziválva: avagy: Vojtina Ottó égi recepció-esztétikája; *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom ügyében* és: *A kódváltás pragmatikája*, alatta zárójelben kurziválva: (*Példaszöveg egy szakdolgozatból*). A harmadik ciklus néven nevezi, ha olykor műfajt, tónust alulstilizálva is, a tőzséri költészet nyelvi/művészeti előszövegeit (elő-„szólam”-ait), miközben az újraírás depoetizáló gesztusait mintha válasznak szánná az újabb líra „költőietlenség”-ét, nyelvi/retorikai kopárságát panaszoló, a katakrézist a megszokottnál (?) magasabbra értékelése miatt kesergő kritikusoknak. Egyelőre csak verscímek: *A költészet lakozója* (kurziválva, zárójelben: *Kórházi fuga*); *Kontextuális etika*; *Nominalista akácok*; *Valéry-motívumok*. A hangsúlyos helyre tett, kötetzáró versnek, amely a kötetcímmel azonos: a *Léggökök*-nek már első sorában ott a kérdőjel, az utolsó sorban két kérdőjel, mintegy a lezáratlanság, a lezárhatatlanság, a végtelen véges jelzéseként. Az első fülszöveg felsorolja mindazokat az elődöket, akik így vagy úgy belekerülnek Tózsér költészetének és figyelmének „térfogat”-ába; jöllehet meglehetősen csalóka ez a névsorolvasás. Hiszen a gyanús – és fölös – bőségben egymás után sorakozó nevek meglehetősen heterogén, szervesetlen költészettörténetést imitálnak; szó sincs arról, hogy valamennyi egyformán *jelen* lenne ebben az önmagára állandóan visszautaló lírai beszédben. De szintézisről, egy világirodalmi folyamatban való pusztá benneállásról sem volna érdemes elmélkedni. József Attilához hasonlóan Tőzsért és/vagy lírai beszélőjét sem látszik érdekelni a „költészet maga”, mivel a „többi” csak irodalom, és itt nem ez a maradékelvű irodalom az igazi tét. Emellett tematikailag is, egy összetett utalási eljárás szerint is a sűrűn felbukkanó nevek inkább tévútra csábítanak, mint eligazítanak (a líra hármassútján mindegyik középút, de vajon melyik az *igazi*? Az abszurd létezésre ráismeréskor Csongor úrfi sem képes dönteni!); Tózsér lírájának kérdőmondatai nem szónoki kérdések, sem nem adható rájuk megnyugtató felelet, az önmegszólítás burkolt formáinak éppen úgy ott leljük nyomait, mint az önmagától eltávolító beszédnek. A beszélő tárgyasít, rejtőzik és elrejt, az *Adieu, föld!* kultúrakritikája, Wagner–Heine-áthallása (Tannhäuser) mögött Apollinaire modernitásának elemei volnának fölfedezhetők, miközben a testi meg a szellemi, a lírai, a történeti meg az elméleti, a mítoszi meg a napi hírekből át/ide emelt (ez nagyon apollinaire-i, vö. a *Zone* meg *A rosszul szeretett éneke* hosszúverseinek én–világ-magyarázatával) korántsem forr egységbe, megmarad az egymás mellé rendelt képesség „szintjén”, példázva e költői világ összetettségét, a lírai én „világ”-ba kivetettségét, hányattatásait, az elmélet által (nem „megcsalt”, Apollinaire-nél *mal-aimé!*) rosszul szeretett költészet törekvését, hogy önprezenciáját immár ne bízza másra. Tőzsért idézem: Ecónak a referencia vegyesboltjában, a thébai talány hermeneutikai kudarcával, a mi líra-krájlérájainkban tegnap még nyelvi megelőzöttséget is lehet kapni; mindezt tudomásul véve, nyilvánosság elé tárva, (ön)kritikusan „viszonyulva” teszi közzé a kötetben az első ciklusba helyezett verset (*Virágvasárnap*):

*Virágvasárnap, nyit a zsálya,
a patak alatt mirtuszág,
jön, jön, aki megbocsátja
az Ember pluralizmusát.*

*S a költőét, ki fölöttébb zagyuva,
minden tagja defektus,
víz van benne meg tövis van rajta –
formátlan-formás kaktusz. (...)*

*Virágvasárnap, nyit a zsálya,
paták alatt akantusz.
Jön, jön az Egy, ki megbocsátja
a költőnek, hogy ő a kaktusz.*

A részletezőbb versértelmezés rámutathatna arra, hogy a groteszk körébe vonható versbeszédbe, képiségbe össze nem tartozó (nyelvi) mozzanatok iktatódnak, a jambikus versmenet meg az asszonáncok a deretorizálásra figyelmeztetnek, a szakrálisnak átstrukturálásáról (a versben nagy kezdőbetűvel áll az Ember meg az Egy, kicsivel az isten, noha (hiszen?) a költő kiszolgáltatott, és ez a *quest* hiábavalóságával jelződik: „keresi, ami nincs: önmagát”), a költőiség más térbe való áthelyeződéséről, esendőségéről van szó, amely mégsem írható le a profán „világ”-ából vett jelzőkkel. Ennek a lírának semmi köze a vigaszmetafizikához, a „nem halok meg egészen” akartságához, beszélője sehonnan nem vonul ki, mert nem a benne-lét határozta meg egzisztenciáját. Ellenben figyelője, kommentátora, vitatársa önmagának, kritikusan tekintve minden szövegre, lett légyen egyik-másik „filológiaiilag” igazolható előszöveg (amely például fordítással lett sajátta), netán olyan, amelytől távolodni akar, így a megnevezés tagadásba vált át, vagy az a fajta, amely a történelem küldötteként könyveltetett el, pedig csupán egy rémtörténet egy darabja. *A Hütteldorfi kertész* Wittgenstein-idézetet ír mottóként a vers elé, hogy aztán innen kiindulva („Ügyszólván el kell hajítani a létrát, / miután felmászott rajta”), a nyomdatechnikai kényszerből versszerűvé tördelés révén beépíti a prózát a versbe, amely nem is kerül aztán nagyon messze a wittgensteini – ha úgy tetszik – tézistől, maga is kép, s ha a létra szimbolikáját gondoljuk el, a *Szimbólumszótár* idevonatkoztatható sorait idézve („A fokozatos felemelkedés, az átértékelés, valamint az egyik szintről a másikra való átmenet, a szellemi út szimbóluma. Világtengely, amelynek mentén le- és felfelé irányuló mozgás zajlik. A függőleges a híd szerepét is betölti, amely az összes világszintet átszeli. A horizontális létrafokok maguk is külön világok: az univerzális létezés fokozatai és szintjei”) a totalizáló, szimbolizáló elgondolással vitatkozó, azt „dekonstruáló”, a wittgensteini anti-totalizáló szemléletet továbbgondoló, a lírai nyelvre lefordító eljárást vehetjük szemügyre. Elegendő egyetlen versszak idézése, a háromszakaszos versből a középső:

*A hajnali keletkezés torzói ezek, de máris
az ég koronájába törnek, tobozszervekben
termő nedvek csobognak, juharok, ostorfák
függőleges medrében edénnyalábok viszik
a növesztő anyagokat. Szinte érzékeled az ég,
s föld között feszített lábakat, a születő síkos
tárgyakat, szokat s közeiket: az öröklétet.*

Visszaforogathatjuk a verssorokat a Wittgenstein-idézetre, a létra-szimbolikára, a közöttes lét megjelenítettségére, csakhogy a vers csattanóként ható (ily módon Verlaine

költészettanának ellentmondó) utolsó sorai, fokozatosan elbizonytalanodó kérdései a korábbi kijelentéseknek nem „komolyságát” vonják kétségbe, hanem fenntarthatóságát. Másképpen szólva: természetsszerűleg nem érvénytelenítik, mivel egy korábbi állapotban rendelkezhetek meghatározott körű érvényességgel, mindössze(?) arról van szó, hogy az én-t magára hagyták a „szavak”, a kimondáshoz szükséges fogalmi készletről már kitesztelt, hogy legfőlőbb a kommunikáció csődjének megállapításához segíthet; az én „menthetetlen”-sége (Das Ich ist unrettbar) a századfordulós bécsi személyiségelmélet fölismerése volt, Freud megerősítette az én veszélyeztetettségének tudatát. Azóta Kafka prózájának szereplői új meg új változatokkal szolgáltak arra vonatkozólag, hogy az én törekvése léte és világa meghatározására eleve kudarcos kísérlet, ez talán csak Švejknek sikerülhet, aki mindenféle meghatározási törekvésnek ellene szegül, a maga meghatározhatatlan személyiségét szegezve szembe a „világ”-gal. A hűtlenné lett szavak a XX. századi történelemben és én-történetben üresedtek ki; a „második” magyar prózafordulat egyik (fő)-szereplője, Esterházy Péter konstatálja, hogy nem találunk (mert nem találhatunk?) szavakat. S ha mégis, akkor nem azokat, gondolom tovább, nem akkor – és nem úgy. Kérdésre azonban mindig telik, a beszélő a maga helyére teszi, a maga helyén értékeli/értelmezi, a maga jelentéskörében rekonstruálja a bon mot-t, amely az Aufgabe (a feladat) meg az aufgeben (feladni) közötti etimológiai kapcsolatot „végzetesnek”, általános érvényűnek hirdeti. Hiszen ha az általánosan érvénnyel kötött szerződés érvényét veszítette, az érvényét veszítettég sem örök érvényű, forgathatjuk ki és be a formális logika előfeltevéseit. Minek következtében A Hütteldorfi kertész kérdéseire sem az igen, sem a nem nem kínálja az adekvát felelet lehetőségét, hanem a kérdésekben tartás:

*De hová feszítheted tudatod kiszögelléseit,
belső kerted fáit, ha tulajdonképpen minden
fű, fa, virág, sőt maga az egész kert is csak szó,
s az én is csak a látvány határaival adott?
Képes vagy látkörödet, a szubjektum ívét
túlról is nézni, a nadírodát fentről látni?
El tudja gondolni a nyelvünk az ént?*

A vers beszélője elhajította a létrát, és talán csak a szimbólumokban, az általa létrehozott hagyományban lelhet fogódzóra, meg esetleg abban, hogy – ha mást nem – kérdezni még mindig tud, kérdezni mindig szükséges...

Aligha volna mellőzhető a kötet beállítása Tózsér lírai és értekező prózai életművébe, amelyet a fokozatos kiteljesedés jellemez, a hasonló kérdésfeltevések és premisszáik egyre alaposabb kidolgozása, nem kevésbé annak tudatosítása, hogy a megoldás, amennyiben van, a problémák kioltását eredményezi. Ez a termékeny ismétlés egyben tudatosítás, következetes építkezés, egy műveltségi anyagnak más és más aspektusból történő átvilágítása. Az ismétlés retorikai eszközként funkcionál a Tózsér-életműben, a hangra lelés nem a monotonia uralmát hozza magával, inkább a személyes beszéd és tárgyiasság közötti küzdelmet.

Efféle líra nemigen lehet egy 1981-ben született, második kötetes, igen ígéretes tehetségű költő sajátja. Lanczkor Gábor *Fehér daloskönyve* darabjait folyóiratokból, napilapból ismertem, a számomra kinyomtatott internetes változat (www.lanczkor.hu) lehetővé

teszi a mérlegelést: hol tart jelenleg ez a költészet, amely úgyszintén reagál a jelen és a közeli múlt közép-európai történéseire, főleg arra, ami a szubjektumban, az önnön személyiség megalkothatóságáért megkezdett tusában zajlik. A profán és a szent tér között bolyongó, a kötött formákban biztosan eligazodó versbeszélő jellegzetesen fiatal-lírárt működtet, verseit roppant lendülettel és többnyire igen „fent” kezdi, hogy a verskezdetben elért magasságról aztán időnként leereszkedjék, nem annyira a tónust illetően, mint inkább az olykor ráadásként ható befejezésben (az *Isten velünk* ciklus Negyedik darabjában például, ahol a csoporttrím egyik-másik strófában némi kényszeredettséggel jár). Ugyanakkor kiemelkedő versei a nekem külön bekötött „kötet”-nek, a kitűnően megszerkesztett versfüzérnek, a saját feltételezett múltjába alászálló, ezen keresztül a közép-európai lírai múltat megjelenítő Lanckoronski-költemények. Mészöly Miklós Közép-Európa-látomásával rokon hangvételben bomlik ki előttünk a Lengyelhonból Bécsbe, onnan Villachba, az osztrák-német nyelvterületről Sopronon át Magyarországra térő Lanckoronski-Landskron-Lanczkor család- és névtörténet, amely egy ábrándos rekonstrukció kiindulópontjából szétágaztatva a lehetséges történéseket az elképzelés pszeudorealitásába helyezi, hogy a személyes szférába egy hasonlat lendítő erejével építse bele a természetit. A *Karl Lanckoronskihoz* címzett vers élén ott a Rilke-idézet, amely a saját meg a másik összefüggéseit állítja előtérbe, a rilkei nyelviség tematizáló sugallatai révén. A továbbiakban Lanczkor nem enged a csábításnak, nem Rilke-parafrazist közölt, hanem az allegorizáló rilkei metódust használva, egy távoli-képzeti tájban elgondolt kettős vélhető vizuális élményét kísérli meg leírni. A meghitt meg a barbár, a különös meg a többes szám első személyével érzékeltetett perszonális világok összeérését jelzi, nyelvek találkozását, az idegen nem integrálódik, megmarad idegennek, ám fölkinálja az értést a saját helyéről elmélkedő énnak, aki a Rilkétől tanult fedettségéből szól ki. A *Három utolsó dal* veszélyes szakadékok között kifeszített kötélén egyensúlyoz – sikerrel. A motivikus tényezőként szonettekbe lopott antik és vallási utalások egy szerelmi történet epizódjait segítenek elénk vetíteni, és közben a megjelenítést remélő lírai „te”-ről nem tudható, hogy az én kivetülése-e, vagy pedig a keresés ama tárgya, akinek létezését „nyelvileg” hitelesíti a harmadik szonettben vers-„testet” öltő vers-beszéd, a performatív beszédett.

A mai magyar költészetben csak erősen részlegesen jelenlévő és „strukturáló erővel” bíró közép-európaiság Lanczkor eddigi köteteiben meglepő helyeken bukkan föl. 2005-ös *A tiszta ész* című verseskötetében két versének szlovén fordítását (nem átköltését, hanem fordítását!) lelhetjük föl, a *Fehér daloskönyv* címlapján Janis Kounellis munkája látható, az *Isten velünk* cikluscím alatt olvasható: *Ovo djelo posvećujem Nikoli Zrinjskom* (E művet Zrínyi Miklósnak ajánlom), hogy aztán előhangból és négy versből álló sorozat következzen. A belépés a horvát–magyar barokkba, a nyelvi gáton át hatolás egyben hangnemi és képi elmozdulást ígér a XXI. századi köz-versestől, anélkül, hogy a stilizálás erőszakoltsága tenné művivé a beszédet:

*Nagy ciprus-árnyakkal szagos éberséged:
szomj-oltó vizekben szürcsöllek fel téged,
adsz nyáron nyugovást, hol csak birka béget,
égi madaraknak égi különbséget. (...)*

*De amikor télen kötve vagy lábamhoz,
mint a jó vadász, ki élém kacsát hoz,
te erős fergeteg, leszek, ki eloldoz:
lángodnál melegszem, leszek, ki eloldoz.*

A meglepő asszociációk lazán összefűzött képek, az égi és a földi között lebegtetett hely, amely egyszerre az én tere és az én képzelete, a „kihagyásos” technika egyként jeleznek emelkedettséget és rejtett utalást valami korábban ismertre. Hasonló a számmal nem jelezte *Alba. Lerakja a folyó*: a sorozat harmadik darabja természeti képpé alakított önszituálásának folyamatszerűsége. Itt a műfaj megnevezése, majd a mitologizálás távolítana el a személyes szférától, történetivé változtatva a történeteket; ám a váratlan fordulatokban gazdag versbeszéd szüntelen figyelmeztet: nem tekinthetünk el a személyes történettől, még akkor sem, ha a régi költészeti célzások a múltóra emlékeztetnek, amelyből valójában hiányzik a személyesség. Az évszázadok kultúrájának felidézése és a sajátját élt jelen olykor konfliktushelyzetet teremt, máskor segít az énnel, hogy hányattatásait a versbe írás segítségével szelídítse költői beszédé, miközben a vers „akarása” egyben a tudattalannal való szembenézéshez segíthet.

A Tőzser reprezentálta, a posztstrukturalizmusra reagáló meg a Lanczkor képviselte, nem kevésbé a szövegköziség (igaz, nem elméleti megfontolásait, hanem) gyakorlatát hasznosító líra nem pusztán a magyar költészet „végleteit” jelzi, hanem a líraiság állandó mozgását, változatainak egymástól távolodását, mindenféle poétikák tevőleges jelenlétét a modernségek irodalomfelfogásának perspektívájában, illetőleg igényli annak szüntelen újragondolását, hogy az európai költészet baudelaire-i fordulata óta (számos, elméletileg konstruált fordulattal szemben az 1857-es esztendő kötetmegjelenése valóban megtervezte és létrehozta a líra új periódusát) miféle egymásutániségben és egymásmellettségben szerveződnek lírikusi életművek. S ezek olvasati ajánlatai, valamint a líraolvasás stratégiái miként formálnak részint irányzatpoétikai, részint az „olvasás allegóriái” által meghatározható líraértelmezéseket. Kulcsár-Szabó Zoltán gyűjteményes kötetének egyik – igencsak feltűnő – érdekessége (és talán érdekeltse is), hogy a különböző alkalmakra készített tanulmányok együttese ugyan korántsem vetélkedik egy – mondjuk – Hugo Friedrich típusú líratörténettel, ennek az „irodalomtörténeti” kronológia megbontása is

ellene beszél, ám a líra-értés/értelmezés koronként változó történéseire reagálva hermeneutikai és dekonstrukciós „ajánlások” alkalmazása révén fölvezet és fölterképezi a Baudelaire óta megvalósult és meghonosodott líratípusokat, és megkísérli e típusok nem annyira besorolását, még kevésbé osztályozását, hanem részint egymással szembeállítását, részint annak megmutatását, miképpen lehet közelebb kerülni ahhoz a folyamathoz, amelyből fölbukkannak az európai líra XIX–XX. századi (talán) legjelentősebb teljesítményei. Líra-elmélet és versértelmezés adja az egyes tanulmányok (és a kötet egész) „tartalmát”, olyan költészettörténet, amely történetiségét nem a művek egymásutániségében, hanem egymással szembeállításukban, egymásra vonatkoztathatóságukban, elmélet és költészet békés–békétlen párbeszédében, az

európai (nyelvű) irodalmi folyamatok létesítette líraváltozatok főbb jellegzetességeinek hermeneutikájában találja meg.

A kötet egyik legfontosabb dolgozata Jauss és Paul de Man – többek között Baudelaire egyik versének értelmezése „ürügyén” folytatott – vitájára épül, amelybe bevonódik a fordítás és a versbéli tematizálás elemzése. A nem túlságosan terjedelmes, ám nagyívű értelkezés értelmezői pozíciókat vázol föl, jóllehet mind a hermeneutikai, mind a dekonstrukciós nézőpont abban megegyezik, hogy a *Spleen II.* Baudelaire költészetéről igen sokat árul el (teszem hozzá azzal is, ami lényegében kimarad az értelmezésekből, azzal nevezetesen, hogy eltávolítja a romantikától a romantika egyik kulcsfogalmát: számomra ez azért olyan fontos, mivel Petőfi *Felhőkje* hasonló indíttatású magyarázatát szintén elképzelhetőnek tartanám), sőt: a jel és a szimbólum jelentésének konstruálásakor, illetőleg kontextusának fölvázolásakor explicitté válhat a két nézőpont egymás számára hozzáférhetlensége. „Jauss olvasata, amely Baudelaire újszerű szépségfogalmában kontextualizálja a Szfinxben megvalósuló „felejtés allegóriáját”, de Man szerint nem számol avval, hogy a térképről elfeledett Szfinx nem más, mint „az öntudattól megfosztott grammatikai alany”, akinek dala „az inskripció (...) általi felejtésről szól”, vagyis éppen mint a felejtés allegóriája, mint jel – nem emlékezhet a saját létrejöttét tematizáló szövegre.” Alább: „De Man olvasatának érvényesíthetőségét (...) Jauss válasza akadályozza meg”; hogy aztán a recepcióesztétika és a dekonstrukció vitáját Stefan George és Babits fordításának (átköltésének) bevonása rétegezze tovább, hozzáadván Szabó Lőrinc *Sivatagban* című versét, tudniillik a baudelaire-i Szfinx megszólaltatásával, pontosabban a rájátszás erejével Szabó Lőrinc „mind a szöveg mögé képzelhető „jelenetet”, mind a tropológiai folyamatokat tekintve színre viszi ezt az aposztrophét.” Kulcsár-Szabó értekezői attitűdjét jól jellemzi, hogy három irodalomban (francia–német–magyar) és több irodalom- és kultúratörténeti hagyományban „mozgatja” a Baudelaire-befogadás vonatkoztatás-rendszerét, a fordítás mint értelmezés, a rájátszás mint értelmezések lehetséges tematizálódása nem konfrontálódik az irodalomelmélet megfontolásaival, hanem dialógusba lép irodalom és értekezés, a nyelvi határátlépés fordításban artikulálódó „gesztusnyelve” lehet egy értelmezői stratégia része(-se), illetőleg nem egyszerűen egy vers, egy az előzményekkel hatásos és messze ható vitában álló Baudelaire-mű, hanem a vers és „holdudvara” kiindulópontja lehet olyan olvasatoknak, amelyek a legkisebb gondolati egységekből (például a jelként vagy szimbólumként funkcionáló) *szavakból* éppen úgy a költészeti fordulat eseményére következtetnek, mint a vers embléma-struktúrájából. A magyar, a francia és a német versek-fordítások összelátása a Baudelaire kezdeményezte (egy időben *új borzongásnak* nevezett) líra-esztétika átvilágításához járul hozzá, összhangban a Baudelaire-re épített kortárs irodalomelmélet választási és válaszolási kényszereivel. Más kérdés, hogy, bár Babits fordításával szemben nekem is akadnak fenntartásaim, Babits *Spleen* című versét Rába Györggyel együtt kissé távolabb látom Baudelaire-től, még akkor is, ha a Lakásom tétlenség szigetje... szintagmának talán valóban a tétlen borzadály az előzménye (Baudelaire-nél vague épouvante, homályos, meghatározatlan körvonalú rémület): a *tétlen* fordításba iktatása lehet a szótagszám betartásának kényszere is. George Baudelaire-átköltései vélhetőleg jóval több problémát vetnek föl, egy újabb komparatistikai kézikönyv igen tanulságosan veti egybe az *A une passante* (Babits túlfordítja: Találkozás egy ismeretlennel) Walter Benjamin és George készítette változatát, a George-variáns sebezhetőségére, nem túlzás azt állítani:

századfordulóssá áthasonított Baudelaire-értelmezésre gondolhatunk, amely talán „nem fejt meg” a verset, de nem érti „jobban”, mint Benjamin, bizonyosan: másképp, mint ahogy a *Spleent* másképpen értette Babits, Jauss és de Man. A magam részéről nem állítanék rangsort közöttük, persze számomra közelebbi Jauss felfogása a de Manénál. Pontosabban: komplementáris viszonyt érzékelek, az eltérések eredményezte ajánlatok a vonzók.

Kulcsár-Szabó Zoltán gazdag tartalmú kötetéből (illik már címét ideírnom az alcímmel együtt: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*, 2007.) olyan problémafölvetéseket emelnék ki, mint például a képvers átváltozása a kortárs világirodalomban (John Ashbery egy versének részletes bemutatása), az avantgárd költészetéből és költészetfelfogásából „kivezető” utak József Attila és Szabó Lőrinc korai lírájának példáján szemléltetve: miként előlegeződik meg az 1930-as esztendők „érett” József Attilájának és Szabó Lőrincének dialógikus poézise, de a följobbi cím alá volna sorolható a kitűnő Gottfried Benn-pályakép is, az expresszionizmustól sosem végképpen elszakadó német költő értekezői magatartása részint önprezentáció, részint a XX. századi líra megalkothatóságának összes(?) kétségeit tartalmazó keresés, bizonyosság-vágy- és -elutasítás jelződése. Kassák és a német expresszionizmus és dadaizmus bemutatása alkalmat ad a tanulmány szerzőjének, hogy kifejtse: „Itt sokkal inkább a textus, a jel materialitásának s így – részint – önfelszámoló karakterének költői lehetőségeiben keresendő e poétikák önértelmezésének feltételezhető kulcsa” (e kulcs kinyitná e költészet „rejték”-ajtáját, s akkor az értelmezés célba érne?). Folytatom: „A művészet és a realitás közötti határvonal eltörlésének avantgárd programja itt a legerőteljesebben a jelszerűség funkcióváltásában érhető tetten, pontosabban a gyakran a műalkotás dezemiotizációjaként magyarázott folyamatban”. A továbbiakban aztán az expresszionista és a dadaista manifesztumok és „művészi gyakorlat” különbözőségére derül fény. A jaussi kronológia 1912-t, Kulcsár-Szabó magyarázatában az 1912 körüli éveket, Apollinaire *Szeszek* című verseskötetéhez fűzve (a verseskötetben mintegy évtizednyi vers gyűlt össze!), jelöli meg a változások esztendeiként, ekkortól „a valóság már nem áll eleve megérthetőként a szubjektum rendelkezésére” (nem Baudelaire-től számíthatjuk ezt a történetet?). „A műalkotás és a realitás közötti határvonal eltörlésének feltételezett lehetősége ebből a szempontból szintén a fenti értelemben vett idegenség kitüntető mozzanatát emeli az avantgárd műalkotás önértelmezésének központi elemévé, ami aligha gondolható el másként, mint a nyelv elidegenítésének, valamint antikommunikativitásának hangsúlyozásaként.” S ha a talán túl határozott megfogalmazást tompítanám, rámutatnék a gondolatmenet elfogadhatóságára, hiszen ennek segítségével számos kortársi, utókorbeli „értetlenség” is magyarázható volna. Egyébként az önprezentáció is, a nyelvszemlélet is a kötet vezérmotívumai közé tartozik, ezek nyomon kísérésével az amúgy is erőteljesen önreflexív XX. századi líra „nyelvszemlélete” jobban értelmezhetővé válik, akár a dialógikus versalkotás megosztott beszédű és látásmódú énjait érzékeltetjük a verselemzésben, akár a nyelvi megelőzőttség, a nyelvváltság, az „antikommunikativitás” versbeli megelőzőttsége, a nyelvváltság, az „antikommunikativitás” versbeli önmegjelenítését, önmegjelenítettségét kíséreljük meg feltárni. Bennről szólva az értelmező hangsúlyozza, hogy „Poétika és poétológia ilyen mértékű összefüggése szükségszerűen a költészet- és nyelvelfogás önreflexív megnyilvánulásaira irányíthatja a figyelmet...” Az egészen kiváló Ashbery-költészet nyitánya: „Noha köztudott, hogy a posztmodernnek nevezett irodalom egyik alapvető sajátosságát a látványos autoreferencialitás-

ban szokás kijelölni...” És a József Attila „ügyében” elhangzó kijelentés: „Ha a lírai én ön-életrajza (vagy az én lírai önéletrajza) – amely az élet befejezettségének, teljességének illúzióját nyújtja – valóban olvassa az én „szövegét”, akkor ez a szöveg alighanem önnön olvashatatlanságával hathat vissza a „lírai én” konstrukciójára.”

A sűrűn idézett passzusokból kirajzolódik egy következetesen gondolkodó, alapos elméleti tudással felvértezett olvasó arcképe, olyan szerzőé, aki ugyan nem hiszi, hogy a XIX–XX. századi lírai és líráról való megfontolásai csupán az alcímben jelzett meghatározókra szűkíthetők, de aki igazolja, miszerint ezekből a meghatározókból, ezeknek változataiból föltérképezhető egy jelentős lírai vonulat, amely nem számolódott föl sem az 1930-as, sem 1940-es esztendőkből, ellenben a kortárs magyar költők közép-nemzedékének néhány lírikusát is efféle elemzésközelbe hozhatja. Bebizonyosodik, hogy noha az ún. nemzeti irodalomba zárkózás több – inkább filológiai – részeredményt hozhat, a magyar irodalom „európaisága” (Bessenyei és Kazinczy óta már nemcsak cél, nem pusztán vágy, hanem jellemző tényező!) azzal szemléltethető, hogy az ún. világirodalmi változatok közé iktatjuk a magyart, mint amely reagál a világirodalmi változatokra, színeire, párbeszédbe lép vele (akár fordítások, átköltések, rálátások, pastiche révén). Benn pályája részint a Kassákéval (első Benn-kötetek), részint a Szabó Lőrincével, József Attiláéval fut párhuzamosan, s bár Apollinaire magyar nyelvű kötete majd Radnóti és Vas közös vállalkozásának lesz eredménye, az apollinaire-i novellisztika a magyar („sejtelmes”) elbeszélésekkel jó részt egyidős, nem is szólva Apollinaire „közép-európai” motívumairól, amelyek nagyjában-egészében megfelelőjét ugyancsak fölkelhetni a magyar (és a cseh) irodalomban. Visszatérve a *Metapoétikához*: a kötet záró dolgozatában kortárs magyar líráról van szó, Kukorelly Endre és Borbély Szilárd verseinek „olvashatóvá” tételét vállalja az értekező. Nem akármilyen gesztus ez a „világlírá”-ban biztosan tájékozódó, több nyelven eligazodó Kulcsár-Szabótól. Míg a kortárs magyar próza olvasói piacra lelt Európa számos országában, a kortárs magyar lírának legfőbb antológiákban fölbukkanásáról beszélnek a híradások. Az a tény, hogy a modernségek líraváltozataiban két kortárs magyar költő ekkora jelentőségre tesz szert, ily mértékben példázzák meghatározott lírai változatok időszerűségét, a magyar irodalom európaiságát helyezi az előtérbe. „Borbély egy olyan retorikai alakzatot állít (poétikailag és tematikusan egyaránt) középpontba, amelyet – mint azt legegységelműbben Gottfried Benn nevezetes előadása példázza – néhány kivételtől (pl. a Benn által is elismert és egyébként éppen Borbély és Kukorelly számára is kitüntetett jelentőségű Rilke, a magyar irodalomban pedig vélhetőleg Pilinszky költészetétől) eltekintve inkább távolítani, mintsem közelíteni szokás a modern vagy posztromantikus lírát jellemző költői eszköztárakhoz: a hasonlatot...”

Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétikája* a magyar (és talán nemcsak a magyar) líraelmélet eseménye. A nem szűnő verseskötet-áradatban is eligazítással szolgálhat, szempontjai hozzájárulnak a verskritika minőségének emelkedéséhez, a versértés oly szükséges differenciálásához.

Az általam olvasott kötetek vers és próza, posztmodern és posztmodern előtti/utáni helyzetek gazdag változatait reprezentálják, a magyar irodalom élénk életébe engednek bepillantást.

Szeged, 2007. áprilisában

ORCSIK ROLAND

Miloš Crnjanski Stražilovo című költeményének műfordítói teatralitása

A FIATAL DOMONKOS ISTVÁN ARCJÁTÉKA

A szerző halotti maszkja

A szerző halott – hangzik Roland Barthes, a metafizikus szubjektummal szemben megfogalmazott, ma már elcsépelet frázissá vált kijelentése. Talán hozzáfűzhetjük, a szerző lehet, hogy „lekopott”, de szelleme ott kísért tovább a fordításokban. Hiszen, ahogy a Walter Benjamin állítja: „a fordítás mégiscsak későbbi, mint az eredeti mű, és hát a jelentős művek esetében – hisz ezek sohasem keletkezésük korában találják meg kiválasztott fordítóikat – továbbélésük stádiumát jelöli.”¹ Amennyiben elfogadjuk Michel Foucault azon megfigyelését, miszerint a szerzőség fogalma bizonyos funkcionális jelöl (a hatalmi apparátus mechanizmusára vonatkozóan)², akkor a mostani elemzés szempontjából a szerző fogalmát maszkként foghatjuk fel. Eszerint a szerző képe mindig az adott értelmezés maszkjában tűnik fel. Számunkra a szerzőség fogalma poétikai, esztétikai elképzelések értelmezéseként jelenik meg. Vagyis a most következő fordításelemzés során azt figyeljük meg, hogy a szerb irodalmi modernség klasszikusnak tartott alakja, Miloš Crnjanski (1893–1977) *Stražilovo* című poémájának Domonkos István általi magyar fordítása milyen mértékben számolt az eredeti szöveg poétikai megfontolásaival, és milyen értelmezést tükröznek a tolmácsolási különbségek.

A szerb Miloš Crnjanski a magyarországi Csongrádon született, később Temesváron járt gimnáziumban, az '50-es évektől pedig Londonban élt, emigrációban, hogy aztán élete utolsó szakaszában visszaköltözzön az akkor még jugoszláviai Belgrádba. Vagyis szinte egész életét anyakultúrájától távol, idegenben töltötte. A vándorlás nemcsak életének, hanem irodalmának is egyik fő, létértelmező motívumává vált. A különböző kultúrákkal való érintkezése is nyomott hagyott a munkáiban. A szerb szakirodalom egyfajta enfant terrible-nek tekinti a saját hagyományán belül: „[...] mert a szerb irodalom fejlődésének perldöntő idejében utat tört magának – úgymond a hagyományos vers-és prózaformák polemikus tagadásával – afelé, amit a saját új stílusának tekintett.”³ Crnjanski a saját poétiká-

¹ Walter Benjamin: *A műfordító feladata*, Ford.: Szabó Csaba, In: W. B.: „A szirének hallgatása”, Osiris, Bp., 2001, 73.

² Vö. Michel Foucault: *Mi a szerző?*, In: M. F.: *Nyelv a végtelenhez*, ford.: Sutyák Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 2000

³ „[...] zato što je u prelomnome času razvoja srpske književnosti otvarao sebi put – tako reći u samom činu polemičkog osporavanja tradicionalnih oblika u stihu i prozi – prema onome što je

ját hol éterizmusnak, hol szumatrizmusnak, hol pedig hiperboreizmusnak nevezte. Vagyis nem pusztán átvette a korabeli avantgárd irodalmi formabontásokat, hanem a saját érzékenységének megfelelően a „saját képére és hasonlatosságára” alakította át őket. Természetesen, érezni nála az expresszionizmus, illetve a futurizmus poétikai eszközeinek inspirációját, az Apollinaire által is oly kedvelt szimultaneizmust, a szürrealista álm nyelv használatát. Ugyanakkor Crnjanski tovább is gondolja ezeket a formai, tartalmi vonatkozásokat, és egy öntörvényű világot teremt általuk. Ám nemcsak a szerb irodalmi hagyomány klasszikus nyelvezetét bontja fel, hanem a merev, kanonizált műfaji határokat is elmozdítja: prózai munkái gyakran versszerű, ismétlődően alapuló mondat-illetve történet-építkezésen alapulnak (*Seobe*⁴), másutt keverednek a memoár, a napló és a levél műfajai (*Dnevnik o Čarnojeviću*⁵) stb. Kísérletező magatartása miatt a szerzőnek rengeteg vitája akadt a korabeli elmaradott kritikai körökkel. Hasonló fogadtatásban részesült a végleges formáját 1921-ben elnyert *Stražilovo* c. hosszúvers is.⁶

Az elmúlás melankóliája és extázisa

A *Stražilovo* újdonsága a hagyományos versbeszéd, formahasználat és ezek egyidejű felbontásának, fellazításának keverésében, variálásában mutatkozott meg. A metrikus ritmusokat folyamatosan megakasztja, a melodikusság és a ritmikussága ezáltal egy fragmentált hangzásvilágot érzékeltet. Mégis a szabad strófa-és verssorkezelés ellenére a poémát összetartják az ismétlődő motívumok, mondatrészek, versszakok, a kompozíció semmi esetre sem véletlenszerű.⁷ A szerb irodalomtörténész, Aleksandar Petrov erről azt írja, hogy: „A *Stražilovo* kompozícióját klasszikusnak tekinthetjük, a verssorait pedig a szabad és a kötött formák határán lévőnek, amelyek azonban az utóbbi felé vonzódnak.”⁸ A költemény 7 versszakos egységekből áll, ezek formai sajátosságai 6-szor ismétlődnek meg az egész szerkezetben. A kötöttséget sugallja a költemény rímtechnikája is, ami alapvetően hét, strófáról strófára változó rímképletet jelent: 1. abcbb, 2. ababdc 3. abcdcd, 4. aabb, 5. abab, 6. aabb (megegyezik a 4. versszakkal), 7. abcbb (megegyezik az 1. versszakkal). Emellett nemcsak a rímelés kötött, hanem a sorok száma is. Eszerint három fajta strófát különböztethetünk meg: 4, 5 és 7 számú verssorokból állót, melyek a következő sorrendben ismétlődnek a vers végéig: 5, 7, 7, 4, 4, 4, 5. A szótagszám azonban jóval szabadabb és változékonyabb, versszakról versszakra haladva különböző összetételt mutat. A hagyománytörés a mondatok szintaktikus rendjének átstrukturálásában is szerepet kapott. Az önkényes vesszőhasználat által a cezúra itt nem a mondat, illetve a gondolatrész lezárásá-

smatrao svojim novim stilom.”, Novica Petković: *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*, Srpska Književna Zadruga, Beograd, 1996, 9.

⁴ Magyarul: *Örökös vándorlás*, ford.: Csuka Zoltán, Bp., 1940

⁵ Magyarul: *Csarnojevics naplója*, ford.: Csuka Zoltán, Európa, Bp., 1973

⁶ Leszámítva Ivan Zahar, Observateur álnéven megjelent méltató és értő rövid írását 1922-ből.

⁷ A *Stražilovo* kompozíciójának fontosságára először a szerb szürrealista költő és író, Marko Ristić hívta fel a figyelmet egy 1954-es esszéjében. (Később könyv alakban: M. R.: *Prisustva*, Beograd, 1966).

⁸ „Kompozicija *Stražilova* može se nazvati klasičnom, a stih *Stražilova* stihom koji je na granici između slobodnog i vezanog, ali koji stremi ovom drugom.”, Aleksandar Petrov: *Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo*, Nolit, Beograd, 1988, 106.

val függ össze, hanem nemegyszer szavakra forgácsolja a mondatot és ezáltal a ritmust lelassítja, fragmentálttá teszi, mint pl. már az első versszak esetén: „Lutam, još, vitak, sa srebrnim lukom, / rascvetane trešnje, iz zaseda, mamim, / ali, iza gora, zavičaj već slutim, / gde ću smeh, pod jablanovima samim, / da sahranim.”⁹ Ilyen szempontból az ismétlődő szerkezeteken belül felfedezhetünk összefüggéseket, azonban eltéréseket is találunk, ami megnehezítené a vers szintaktikai törvényszerűségének általánosítását. Mindezekből kitűnik, hogy a *Stražilovo* annyiban tekinthető szabadversnek, amennyiben a kanonizált versformákhoz képest viszonyítjuk a sajátos formavilágát. Ám a rendkívül szigorú, időnként önkényesnek is ható törvényszerűségei miatt eltér azoktól a szabadversektől, amelyek mindenféle előre megszerkesztettség nélkül, s ezáltal a spontaneitást hangsúlyozva építkeznek. A *Stražilovo*-ban ez nem csupán formai síkon, hanem tartalmi szinten is manifestálódott.

A *Stražilovo* kapcsán fontos megemlíteni a költemény alapszituációját, az idegenség-tapasztalatot. Vagyis a vers végén olvasható filológiai adat, a megírás dátuma és helyszíne szerint (az olaszországi Fiezzole, 1921) a szerző a külföldön írja meg a művet, ugyanakkor ennek az idegen tájnak a képei és ideje keveredik az otthon világával, a különböző szintek összeolvadnak és szétfolynak a poémában. A már idézett szerb irodalomtörténész, Aleksandar Petrov szerint a *Stražilovo* a haza, illetve az otthon fogalmát állítja középpontba, ebben különbözik a szerző addigi műveihez képest. Még a *Stražilovót* formai és létértelmező szempontból megelőző *Sumatra* című, kultikus Crnjanski-versben sem jelenik meg az otthon motívuma.¹⁰ Ehhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy Crnjanskinál a haza fogalma amennyire konkrét (a versben megidézett Szerémség, Fruška gora-i hegység, a Duna stb.), annyira elvont, transzcendens jelkép. A poéma címe utal a szerb romantika kiemelkedő alakjára, Branko Radičevićre, akit az újvidéki Fruška gora hegység *Stražilovo* nevű csúcsán temettek el. Radičević motívumai ott kísértenek Crnjanski versében (az elmúlás melankóliája, a boldog ifjúság, a betegség, a halványodó szerelem, a hulló, sárguló lombok stb.). Ez intertextuálisan kitágítja a költemény értelmezési köreit, illetve összekapcsolja a két idősíkot: Branko 19. századát és Crnjanski versírásának idejét, a 20. század első felével. Crnjanski költeménye mintha azt sugallná, hogy a klasszikus költészet motívumvilágát, problémáit – az avantgárd átértékelési felszólításnak megfelelően – új formákban, más költői eszközökkel kell felvetni, mert így azok másmilyen érzékeléshez, a korábban csak sejtett ismeretlen dimenziók közvetlen költői megtapasztalásához vezethetnek. A költemény formafelfogásában az a gondolat tükröződik, ami áthatotta az avantgárd irodalmat és művészetet: a régi világ elavult, újat kell teremteni. Ám ezzel kapcsolatban érdemes figyelembe venni az orosz teoretikus, Mihail Epstejn véleményét az avantgádról, miszerint az „[...] nem új tartalmat kínál, hanem sokkal inkább egy új kommunikációs módozatot, azaz olyan megismerhetetlen objektumként mutatkozik meg, melynek már esztétikai természete is kétségbe vonható.”¹¹

⁹ Miloš Crnjanski: *Stražilovo*, In: M. C.: *Lirika*, vál.: Stevan Raičković, Slovo ljubve, Beograd, 1981, 105.

¹⁰ Vö. PETROV: i. m. 108. A *Sumatrának* egyébként hét magyar fordítása született eddig.

¹¹ Mihail Epstejn: ford.: *Az avantgárd és a vallás*, ford.: Bagi Ibolya, In: M. E.: *A posztmodern és Oroszország*, szerk.: H. Nagy Miklós és Szőke Katalin, Európa, Bp., 2001. 189.

Crnjanski a poémájában a végsőkéig feszítette az individualitás szerepét. Ugyanakkor a feszültséget az adja, hogy ezt az individualitást a kollektív létélmények hálójában szerepelteti: a (metafizikus) honvágy, az idegenség-érzet, az elmúlás sejtelve, az elmúlt iránti nosztalgia, a dionüszoszi létélmény életigenlő kacaja, a természettel, a kozmikus dimenziókkal való egyesülés stb. A képek helyenként lauréatamoni módon groteszkek, távoli eseményeket, dolgokat kapcsolnak egybe, összezavarják az idősíkokat, az önazonosságban bízó identitást, a fizikai törvényszerűségeken alapuló valóságdimenziót. A vers gyakran az álomnyelv hatását kelti. Mindez párhuzamba állítható azzal, amiről a szürrealisták egyik „guruja”, Arthur Rimbaud írt a „Látnoki leveleiben”: „Arról van szó, hogy az összes érzékek összezavarásával eljussunk az ismeretlenhez.”¹² Crnjanski költeményének rimbaudi nyelvérzékeltetését misztikusnak tekinthetjük, amennyiben azt a Kabbalát értelmező Gershom Scholem alapján fogjuk fel: „A misztika ezen mozgó elemei határvonalán megjelenik egy radikális eset, amikor a misztikus nemcsak a vallási tekintélyelvűség fejtegetését változtatja meg, hanem igényt támaszt egy újfajta tekintélyelvűség irányítására, mely saját tapasztalatain nyugszik. Sőt a legtöbb esetben igényt támaszt arra, hogy mindenfajta tekintélyelvűség fölé kerüljön, rendelkezze saját törvénnyel. Hiszen az eredeti tapasztalat alaktalansága elvezethet bármiféle forma és fejtegetés megszűnéséhez.”¹³ Crnjanskinál ez többek között a „misztikus” nyelvkezelésben ölt formát, a felaprózott mondat részecskéi egyszerre több jelentéshez tapadhatnak, a megakasztott szavak önmagukban is, és többféle vonatkozási lehetőségben is kontextualizálhatóak. Petković ezt a következő módon értelmezi: „A lexikális jelentések ezért ingadoznak, meghatározhatatlanok, sőt diffúzak. [...] Az ingadozó jelentések áramlata és a látenszen jelenlévő, közvetítő jelentések (a már eleve lexikalizáltak vagy csupán a lehetségesek) időszakos realizációja a himerikus, kétértelmű képek létrejöttét gerjesztik.”¹⁴ Aleksandar Petrov a vers szubjektumát mitikus, dionüszoszi lénynek tekinti, majd arra figyelmeztet, hogy: „[...] ez a dionüszoszi viszony illuzionisztikus, a dionüszoszi érzés pedig múlandó.”¹⁵ Mindez összevethető Nietzsche Dionüszoszával, az „intuitív emberrel”, aki nem a fogalmak absztrakciójával védekezik érzéseitől, hanem azokat teljes intenzitásukban éli át, nem a jelentésre, hanem az intuícióna bízva magát: „Más teret keres magának, ahol hatását kifejtheti, s új medret, és ezt a mítoszban, illetve egyáltalán a művészetben találja meg, ahol is szüntelenül összezavarja a fogalmak rubrikáit és celláit, akképpen, hogy új [-név] átvitelek, metaforákat, metonímiákat terem, minden módon azon van, hogy az ember létező nappali világát olyan tarkán, szabálytalanul, szeszélyes-összefüggéstelenül és csábítóan jelenítse meg az új meg új alakban, amilyen az álom világa.”¹⁶ A *Stražilovóban* ez a teremtett nyelv tehát nem a je-

¹² Arthur Rimbaud: *Georges Izambard-nak*, ford.: Somlyó György, In: A. R.: *Napfény és hús*, Válogatta, szerkesztette, az utószót írta és a jegyzeteket készítette: Bárdos László, Kozmos, Budepest, 1989, 301.

¹³ Gershom Scholem: *A kabbala szimbolikája*, ford.: Ladányi Lóránd, Hermit, Bp., é. n., 17.

¹⁴ „Leksička se značenja zato kolebaju, postaju neodređena, pa i difuzna. [...] Opšta struja kolebljivih značenja i povremena realizacija u jeziku latentno prisutnih prenosnih značenja (već leksikalizovanih ili samo mogućih) podstiče nastanak himeričnih, dvosmislenih slika.”, PETKOVIĆ: i. m. 86, 87.

¹⁵ PETROV: i. m. 90.

¹⁶ Friedrich Nietzsche: *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*, ford.: Tatár Sándor, Athenaeum 1992 I/3, 12.

lentést konzerválja, hanem éppen a jelentésbeli konvenciók fellazításával, a mondatlendület megfékezésével, töredékességével a hangulatkeltést, a költői nyelvre és tapasztalatra való ráhangolódást segíti elő. Ahogyan a már említett, egy évvel korábban írt, hasonló nyelvkezelésű *Sumatra* c. vers kapcsán kommentálta: „Banális négyszögek és az eddigi metrumok doboló zenéje nélkül, mi az extázis tiszta alakját adjuk. Közvetlenül! Megkísérljük kifejezni azoknak a lelkiállapotoknak a változó ritmusát, melyeket nálunk már jóval korábban felfedeztek! [...] Nem húzunk mindent előkészített kaptafákra! Végre egyszer újra hagyjuk, hogy formáinkra a kozmikus alakzatok formái hassanak: a felhők, a virágok, a folyók, a patakok.”¹⁷ Crnjanski ezt az önálló törvényű „álomnyelvet” tehát már a korábbi költeményeiben is használta, viszont a *Stražilovó*-ban nyerte el a legkidolgozottabb formáját. Ez nyelv egyszerre sugallja a minden összefügg, a pan to pan (mindenben minden) hermetikus filozófiai hagyományon alapuló mágikus gondolatot, a valóságon túli ismeretlen valóságot, ahogyan a széttöredezett, rend és összefüggés nélküli világot, a benne elhagyatott, elveszett egyén szétforgácsolódását, a valóság nyelvi működésként való leredukálódását, felületességét. A versben mindkét elképzelésre bőven találhatunk példát. E kettősségből fakadó feszültség teszi a költeményt olvasói szempontból izgalmassá. Kérdés, hogy mindezek a formai és tartalmi jegyek, összefüggések milyen mértékben őrződtek meg egy speciális értelmezés, a fordítás során.

A saját és az idegen metamorfózisa

A *Stražilovó*-nak eddig két magyar fordítása született. Először Ács Károly fordította és közölte le 1957-ben az újvidéki Híd folyóiratban. Később Domonkos István ültette át magyarra, munkája az Ifjúság c. újvidéki hetilap Symposion nevű mellékletében jelent meg 1962. IX. 27-én. Most csak Domonkos tolmácsolásával foglalkozunk részletesebben, Ács munkáját a kérdéses részek másféle megközelítésének példaként fogjuk említeni, vizsgálatunk azonban mindvégig Domonkos munkájára fog fókuszálni.

Talán nem véletlen, hogy Domonkos a *Stražilovó*-t egy olyan lapban, pontosabban mellékletben közölte, amely az avantgárdban találta meg az egyik szellemi forrását, annak formabontó eszközeivel óhajtotta felfrissíteni a korabeli vajdasági magyar irodalom áporodott levegőjét. Ugyanakkor Domonkos fordítása nem követte minden esetben Crnjanski radikálisnak ható nyelvkezelését. És nem csak formai, hanem tartalmi különbségeket is észlelhetünk a munkájában.

Figyeljük meg először a Crnjanski-féle nyelvhasználat Domonkos-szerű változatát. Már az első versszak különbözik az eredetitől: „Ezüstijasan, még, sudáran, barangolok, / a lesükön kifeslett cseresznyefákat csalom, / de az ormokon túl szólít már hangom, / ott mosolyom magános tölgyekre hagyom, / majd elhantolom.”¹⁸ Az idézetből látszik, hogy Domonkos csak az első sorban használta a felbontott mondatszerkezetet, a további részekben viszont hagyományos mondatépítkezéssel dolgozott. S hasonlóan járt el az egész poéma átültetésekor: hol használta a mondatbontást egy-egy sor erejéig, hol klasszikus mondatokban szólaltatta meg a verset. E szempontból Domonkos *Stražilovo*-felfogása

¹⁷ Miloš Crnjanski: *A Szumátra magyarázata*, ford.: Danyi Magdolna, In: M. C.: *Ithaka*, Forum, Újvidék, 1993, 64–65.

¹⁸ Miloš Crnjanski: *Sztrazsilovó*, ford.: Domonkos István, Ifjúság 1962. IX. 27., 8.

konzervatívabb az eredetihez képest. Akárcsak Ács Károlynál, nála is tetszőlegesnek hat az eredeti formabontó mondattechnika alkalmazása. A fordítások ilyen szempontból pusztán illusztrációként hatnak, felvillantanak néhány részletet az eredetiből, de nem tartanak lépést vele. Vagyis inkább alkotó módon viszonyultak a fordítandó (nyers)anyaghoz. Az eredeti szerző halotti maszkjában a saját világuknak megfelelően alakították át a Crnjanski-poémát. És ezzel alapvető változtatásokat eszközöltek. Domonkosnál és Ácsnál a nyelvhasználat nem érzékelteti oly radikálisan a szétesett, fragmentált nyelvi világot és a 'minden összefügg' panteista-szürrealista gondolatot. Domonkosnál további különbségeket látunk a gondolati hangsúlyok szempontjából is. Az eredeti szöveg első verssorának első szava: „Lutam” [kóborlok, vándorlok]. Vagyis a vándorlást, a kóborolást, a barangolást emeli ki, ami a Crnjanski-világ egyik alapvető motívuma. Ez a mozzanat a *Stražilovó*-ban misztikus létállapotot tükröz, lényegi összetevője a különböző idősíkok, jelenségek, elemek egymásba áramlása, vándorlása. Másfelől viszont Crnjanskinál a vándorlás az otthonkeresés egyik metaforája, azzal, hogy az otthon nála a halálsejtelemmel függ össze. Domonkos változatában az első sor: „Ezüstíjasan, még, sudáran, barangolok,” vagyis a vándorlás motívuma a sor végére kerül. Az önkényes központosítás ugyan kiemeli a 'barangolás' szót, ám nem kapja meg azt a főhangsúlyt, ami az eredetit jellemzi. Az 'ezüst íj' több értelmezési lehetőséget kínál. Felfoghatjuk a mitikus lény attribútumának, ugyanakkor a fogyó Hold állapotát is kifejezheti képi síkon. A versszubjektum ezüstíjasan barangol, vagyis a kozmikus tágasságok egyben a sajátjai is. Domonkos tehát ezáltal a poéma képi nyelvére fókuszálja a figyelmet, azzal, hogy a barangolás motívuma nála sem hiányzik, csak éppen nem annyira hangsúlyos, mint az eredeti szövegben. E különbségeket leszámítva Domonkos szöveghűen adja vissza az első versszak további részeit. Következő nagyobb eltérés a harmadik versszak tolmácsolásában érhető tetten, annak is negyedik sorától kezdődően. Crnjanskinál itt az áll, hogy: „i vidim vitak stas, preda mnom, što se roni, / verno i tužno, / senkom i korakom, kroz vodu što zvoní, / u nebesa čista.” (CRNJANSKI: i. m. 105. [és látom a karcsú alakot, magam előtt, elmerül, / hűen és búsan, / árnyékkal és lépéssel, a vízen átcseng, / a tiszta egekbe.]) Domonkosnál: „magam előtt látom lebukón, alakom, / hű s panaszos, / s csendül lépése, árnyéka a vízben, / alámerül a szűzi egekbe.” (i. m. 8.) A fordítás kétségtelenül költői, csak éppen hiányzik belőle a kívülről való önmagára pillantás lehetősége, a versszubjektum ezáltal megkettőzése. Crnjanski művében végig viszonylagosak ezek a vonatkozások, gyakran nem tudni pontosan mi mire és ki kire utal. Ez azonban mégsem vezet következetlen zűrzavarhoz, hanem kitágítja a nyelv érzékeltető terét, szétfeszíti a jelentések határait. Crnjanski többek között ezzel éri el azt a lebegő hangulatot, amit ars poeticája lényegi vonásának tart és szumatrizmusnak nevez. Ezzel szemben Domonkos megoldása egyértelműbb, a viszonylagosságból fakadó, álomszerű lebegés helyett a világos megfogalmazást választja. Innen nézve fordítása inkább csak megközelíti az eredeti szokatlan hangulatát. A következő tartalmi különbség a 4. versszakban található: „I, tako već živim, / zbunjen, nad rekama ovim, golubijski sivim.” (i. m. 105.) Vagyis szószerint: 'És, így élek már, / zavartan, e folyók, a galambszürkék felett'. Domonkosnál itt az eredetihez képest hiányzik a zavart állapotra való utalás, illetve a folyók feletti életmód láttatása: „S így élek már / a folyóval, ha mint szürke galamb száll.” (i. m. 8.) Ugyanakkor a zavart állapotra utalhat a szokatlan kép: a szürke galambként szálló folyó. Ám hiányzik az erre utaló Crnjanski-féle önreflexív gesztus. A másik fontos elem a dolgok

feletti állapotra történő utalás, Crnjanskinál ez szintén visszatérő szervező elem, több költeményében használja. Ezáltal válik érzékelhetővé a dolgok feletti lebegés. Ami utal a világ ősállapotára, amikor a bibliai genezis szerint: „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten lebeg vala a vizek felett.” (Mózes I. könyve, 1-2.)¹⁹ A szerb Biblia-fordító Vuk S. Karadžić a földet itt alakatlannak mondja. Vagyis Crnjanski itt a Kezdet állapotára utal (nem a Kezdet előtt), amikor Isten máris aktusban, teremtésben van. Ugyanakkor még semmi sem oly élesen körülhatárolt, még nincs fény, és még minden lehetséges, alakatlan. Akárcsak a *Stražilovo* álomnyelvében. Mindebből kitetszik, hogy ez az apró utalás milyen fontossággal bír, és hogy mennyit veszített a magyar olvasó ennek hiányosságával. Mellesleg Ács Károly változata a Domonkoséhoz képest itt még távolabb kerül az eredetitől: „És így, már balgán / élek a hamuszín folyók partján.”²⁰

További fontos különbséget észlelünk a 6. versszakban. Crnjanski itt veti fel a hiány, a valamitől való megfosztottság állapotát: „I, tako, bez tuge, / oči su mi mutne od neke bolje, duge. / I, tako, bez bludi, / na usnama mi gorka trulost rudi.” (i. m. 106. [És, így, bánat nélkül, / szemem egy jobb, szivárványtól részeg. / És, így, paráznaság nélkül, / ajkamon keserű rothadás érik.]) Az „I, tako, bez [...]” önkényes központosítás szerkezetet azért fontos megtartani a fordítás során, mert többek között ez biztosít koherenciát az ismétlődő szerkezeteken alapuló poéma struktúrájának. Ezzel szemben Domonkosnál a következőt találjuk: „S ím, vidámság, / szemem kór kavarta, szivárvány. / S ím, mirha, / számon fanyar rothadás pirkad.” (i. m. 8.) Hasonló eltéréseket találunk a 8. versszak második részének tolmácsolásánál is. Crnjanski itt megidézi a Sumatra c. költemény lebegését, ezzel is kapcsolatot teremtve a korábbi vers világával, mintegy jelezve a továbbértelmezés csapásvonalait. A versbeszélő szubjektum a szerelem légiesítő, szárnyaló, létformáló hatásáról szól: „Već davno primetih da se, sve, razliva, / što na brda zidam, iz voda i oblaka, / i, kroz neku žalost, tek mladošću došlom, / da me ljubav slabi, do slabosti zraka, / providna i laka.” (i. m. 106. [Már rég észrevettem, hogy, minden, szétfolyó, / amire hegyeket építek, folyóból és felhőből, / és, valami bánaton át, épphogy fiatalsággal érkezettel, / a szerelem gyengít, a levegő gyengeségéig, / az áttetszőig és könnyűig.]) Domonkosnál ezzel szemben egy képileg megfogalmazott tétel értelmezi és teszi központi elemmé a szerelmet: „Hogy minden szétfolyó réges-rég tudom, / mit felhőkből, vízből építek hegyekre, / valami ifjonti bú mondja, fájdalom, / hogy erőd sugárnyi oka tán szerelmed, / a szerelem.” (i. m. 8.) Míg Hérakleitosz a pantha rei, a 'minden elfolyik' eszméje által többek között a múlandóságra hívta fel a figyelmet, addig Crnjanski Hérakleitosz-parafrazisa a dolgok szétfolyására, széttartó alakzatára fókuszál, aminek következtében minden pillanatban bármi lehetséges. Amint az idézetekből láthattuk, Domonkos megtartotta ezt a vonatkozást a fordításában, a különbség annyi, hogy a szerelem fogalmának központi tételével világosabbá tette a szerelem arkhészerű való felfogását. Az eredeti ezzel szemben homályosabb, rejtélyesebb, a szerelemnek először gyengítő erőt, majd áttetszővé és könnyűvé változtató hatást kölcsönöz, levegőszerűvé teszi a létezését.

¹⁹ *Szent Biblia*, ford.: Károli Gáspár, Magyar Biblia Tanács, Bp., 1991. A Vuk Stefanović Karadžić által lefordított szerb változatban – amit Crnjanski ismerhetett – is szerepel ez a dolgok feletti állapot.

²⁰ Miloš Crnjanski: *Stražilovo*, ford.: Ács Károly, In: ITHAKA, i. m. 73.

A következő jelentősebb eltérés Crnjanski egyik kulcsfogalomként felfogható tételét érinti: I, tako, bez veza, / stiže me, ipak, rodna, bolna, jeza. / I tako, bez doma, / ipak će mi sudba postati pitoma.” (i. m. 106. [És, így, kötelékek / kapcsolatok / összefüggések nélkül, / elér, mégis, a születési, fájdalmas, félelem. / És, így, otthon nélkül, / mégis megszelídül sorsom.]) Domonkos teljességgel kihagyja a kötelékek, összefüggések hiányára vonatkozó részt, ami nem pusztán a beszélő versalany lelkiállapotára, hanem az ebből fakadó verses beszédmódra is reflektál: „S ím, egyedül, / a dús, fájó borzongásba elmerülsz. / S nincs otthonod, / hogy szelidül merengsz sorsodon.” (i. m. 8.) A fordítás záró sorai nélkülözik a megszelidülő sors finoman sejtetett halálszerűségét.

Crnjanski poémája többször él ellentmondásos kijelentésekkel, képzavarokkal. Ilyen pl. a 13. versszak első mondata: „I, tako, bez bola, / vratiću se, bolan, vočkama naših polja.” (i. m. 107. [És, így, fájdalom nélkül, / visszatérek, fájdalmasan, mezőink gyümölcsöseibe.]) Domonkos kihagyja a már korábban is kiemelt, ismétlődő mondatrészt, megfosztja a zavart keltő ellentmondástól, értelmileg világosabbá teszi a mondatot: „S ím, múló fájdalom, / lobogó gyümölcsfák árva vágyadon.” (i. m. 8.) Ráadásul nem említi a visszatérést sem, ami a poéma egésze szempontjából azért fontos, mert sejteti a honvágyat, a honi tájra való visszatérés óhaját, ami a születés előtti állapotra is utal egyben. És ugyanakkor párhuzamba állítható az „örök visszatérés mítoszával” (az ókori görögöket értelmező Nietzsche nyomán M. Eliade), ami összefügg a legtöbb pogány termékenységi természetkultusszal és történelemfelfogásával.²¹ Hiszen azáltal, hogy *Stražilovó*-ban a visszatérés a halált asszociálja, a vándorlás pedig az élet hömpölygését (ami egy másik helyen tavasszal mindig megismétlődik: „jer se, u proleću, sve to opet zbiva, / svuda, gde ja volim.” (i. m. 109.))²², a kettő együtt szorosan összefüggő, egymást feltételező, létgerjesztő erőként tételeződik. Az említett 10. versszak Domonkos-féle átírata elhagyta e vonatkozásokat. A másik szembeszökő különbség az, hogy míg Crnjanski ezekről egyes szám első személyben, addig Domonkos egyes szám második személyben szólal meg. Crnjanski én-beszélője ugyanakkor az ellentmondásos nyilatkozatoknak köszönhetően mégsem tekinthető önazonosnak. Domonkos önmegszólító pozíciója jobban rájátszik erre az idegenségtapasztalatot sugalló, belső meghasonlottságra.

További lényegi változást észlelünk a 37. versszak kezdő sorában. Crnjanski itt mintha a saját nyelvhasználatával ironizálna, a ’nélkül’-t jelentő szót éppen fordítva, nem a hiány, hanem a telítettség szempontjából használja: „I, ovde, bez boje tajne, / ni jedne vočke nema, / nebesne one boje, gorke i beskrajne.” (i. m. 110. [És, itt, titkos szín nélkül, / egy gyümölcsfa sincsen, / ama égi szín, keserű és végtelen.]) Domonkosnál: „S itt, titkok színet bírja, / minden gyümölcsfa, / az égi színt, a keserűt, a határtalant.” (i. m. 8.) Domonkos ugyan visszaadja az érzetek telítettségét, ám nem játszadozott el a Crnjanski-féle szimultaneizmussal. Eszerint az egyidejűség szerint az egész úgy is olvasható, hogy sem titok (’titkok szín nélkül’), sem gyümölcsfa (’egy gyümölcsfa sincsen’), illetve hogy mindez van. Vagyis a kérdéses mondatrész egyszerre érzékelteti a telítettséget és a hiányt. Ez az egy-

²¹ Vö.: Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*, ford.: Pásztor Péter, Európa, Bp., 1998, 36–50., 164–190.

²² Domonkos tartalmilag híjoltolmácsolásában: „mert tavasszal minden újra történik, mindenütt, hol szeretek.” (i. m. 8.)

szerre összefüggő és feszültségekeltető kettősség egysége dominál a vers hangulatában, világában.

Crnjanskinál, akárcsak a világirodalomban, a tenger kiemelt szerepű motívum, főleg az első, Ithaka c. kötetében. A Stražilovo ebből a szempontból a tengerhiányt érzékelteti, ami mintha azt sugallná, hogy ez az abszolútumot jelképező motívum elkopott, önmagában alkalmatlan az elveszített egész megjelenítésére, ehhez új eszközökre van szükség, amit Stražilovóban többek között a fruška gora-i hajnalokban talál meg: „I, tako, bez mora, / preliću život naš, zorama Fruških gora. / I, tako, bez pića, / igraću, do smrti, skom, sretnih, pijanih, bića.” (i. m. 111. [És, így, tenger nélkül, / életünket leöntöm, a Fruška gora hajnalaival. / És, így, ital nélkül, / táncolni fogok, halálig, a boldog, bódult lények ugrásával.]) Domonkos nemcsak, hogy nem utal a tengerhiányra, hanem meg sem nevezi azt, a hajnali öntözést is viszonylag megfoghatóbbá teszi: „És ím, még életben, / életünk átöntöm hajnalaiba a fruškagorai hegyeknek. / S ím, poharam üres, / halálomig táncolok, leszek boldog s tüzes.” (i. m. 8.) És itt sem sejteti az ellentmondást, hogy bár a versbeszélőnek nincs itala, mégis a részekhez hasonlóan halálig táncol. Ugyanakkor Domonkosnál megvan a révület, csak a mondatok és a képalkotás klasszikusabb építkezésének köszönhetően, az olvasás során annyira nem érzékelhető a szétfolyásból fakadó lebegő és extatikus állapot.

Az utolsó szembetűnő eltérés az utolsó, 42. versszak (ami egyben a 36. megismétlése). Crnjanski egész művében bizonytalan a versbeszélő kiléte, egyszerre értelmezhetjük a szétforgácsolt egy-én különböző hangjainak, ugyanakkor a kettőséget magában foglaló, a létmozgást kifejező kollektív-én hangja is lehet. Semmi esetre sem azonosítató azzal a szilárd lírai pozícióval, ami a megidézett romantikus költő, Branko Radičević költeményeinek sajátja. Crnjanski többször félrevezető módon használja az „én”-t, az utolsó versszakban kétszer is megismétli a „mene” [engem] vonatkozó névmást. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ez a szóismétlés zárja nemcsak a versszakot, hanem az egész poémát. Ám a hangsúlyos pozíció ellenére továbbra is vitatott, hogy kire vonatkozik az „engem”. Ilyen szempontból ezt akár ironikusan is felfoghatjuk, az önazonosságban hívó, klasszikus lírai beszédpozíció deszakralizációjának. Ezzel szemben Domonkosnál ez az utolsó sor nem számol ezzel: „Kéjjel suttogva, míg, sudáran, ballagok, / markom öntözte, lerázom róla a mosolyt, / de lassan, sejtem, követve a nyomom, / majdan minden hervadó, a csend / ér utól, utól.” (i. m. 8.) Az „én”-re itt pusztán a személyragok utalnak. Ám bizonyos szempontból izgalmasnak is tűnhet Domonkos megoldása. Az „utól” után odaérthetjük a hiányzó vonatkozó névmást: a csend ér utól engem. Ilyen értelemben a hiányzó, üres hely válik hangsúlyossá, az a csend, amire a vers zárása is utal.

Domonkos változata formailag is jelentős eltéréseket mutat, rímképlete nem annyira kötött, mint az eredeti, hiányzik belőle az ismétlés jellege. Emlékeztetőül, Crnjanski rímképlete: 1. abcbb, 2. ababcde 3. abcdcd, 4. aabb, 5. abab, 6. aabb (megegyezik a 4. versszakkal), 7. abcbb (megegyezik az 1. versszakkal). Az egész struktúra következetesen végig ismétlődik. Az első versszak minduntalan visszatérése a hetedikben erősíti az „örök visszatérés mítoszának” gondolatát. Domonkosnál ezzel szemben már az első, 7 versszakos egység strófáinak rímélése is másként hangzik: 1. ababa, 2. ababcd, 3. abaaacd, 4. aabb, 5. abab, 6. aabb, 7. ababa. És ez a szerkezet nála nem ismétlődik, hanem tovább variálódik. Az ismétlést csak a változatlanul ismétlődő versszakok érzékeltetik, ez azonban Domon-

kosnál nem vonatkozik az egész struktúrára (Ács többé-kevésbé követi az eredeti kompozíciós elveit, ám nála a tartalmi eltérések sokkal nagyobbak). Domonkos inkább a rímelés önkényére, variabilitására helyezte a hangsúlyt, azonban nem vette figyelembe az eredeti szöveg szerkezeti, kompozíciós szempontjait. Fordításából hiányzik a fentiekben indokolt irodalomtörténeti megközelítés.

A játszma végén

A fordításelemzés során elsősorban a különbségekre fókuszáltunk. Fő kérdésünk arra vonatkozott, hogy mennyire számolt a fordító az eredeti szöveg poétikai megfontolásaival? A szerző halotti maszkja mennyire a saját és mennyire a másik, a tolmácsoló vonásait tükrözi? Természetesen, egy percre sem állítjuk azt, hogy a szerző halotti maszkja gond nélkül illeszthető egy másik, tőle idegen arcra. Elcsépett közhely, hogy egy nyelvet képtelenség a maga egészében átültetni egy másikra. Az eltérések kimutatásával inkább befogadás-történeti kérdéseket, az Itamar Even-Zohari értelemben vett dinamikus kannonicitás szempontjait körvonalazhattuk.

Összegezve a tapasztalatainkat: Domonkos nem számolt a Stražilovo irodalomtörténeti vonatkozásaival. Csak időnként, következtetlenül követi a Crnjanski szokatlan, töredékes nyelvhasználatát. Néhány esetben ugyan alkalmazta a szétforgácsolt nyelvi működést, tolmácsolása azonban inkább az érthetőségre helyezte a hangsúlyt, nem lépett ki a klasszikus magyar mondatok és a helyenként végigvitt metrikus ritmusok bűvköréből. A szokatlan nyelvi működés nála nem jár együtt világteremtő erővel, felfogása nem tükrözi az eredeti radikalizmusát, a kanonikus hierarchiákkal szembeni lázadást, s ezáltal nélkülözi a töredékből fakadó iróniát és a felfokozott, nyelvi önreflexivitást. Domonkos fordítói ars poeticája önarckép-poétika: a szerző maszkja nála inkább a sajátja. Munkája a korai, ún. „impresszionisztikus” módon fordító Kosztolányi felfogását tükrözi, semmi esetre sem a kései Kosztolányi elképzelését, miszerint a fordítónak: „Tilos felöntenie azt, ami tömör, legyalulnia, ami érdes, elsápasztania, ami pirospozsgás, leegyszerűsíteni, ami bonyolult. Pontosan meg kell értenie mi van a szövegben és a szöveg mögött, de ha egy részlet homályos, nem szabad kifényesíteni, nem szabad kibontania a maga burkolt titokzatosságából, különben az egészet meghamisítja.”²³ Ez kísértetiesen emlékeztet Walter Benjamin fordítás-elméletére, miszerint a fordításnak nem kell tartania a célnyelvben érezhető idegenségtől, hiszen éppen ezáltal válik észlelhetővé a nyelv(ek) és a lét bábeli, fragmentált tulajdonsága.

Ugyanakkor mindezek ellenére Domonkos munkáját nem rossznak minősítjük, hanem hiányosnak, továbbgondolásra érdemesnek. És ez alól a *Stražilovo* másik fordítója, Ács Károly sem kivétel. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy még nem született meg a szerb poéma irodalomtörténetileg is hiteles magyar változata. Vagyis e kérdés mindaddig lezáratlan, amíg a Stražilovo radikalizmusa elavulttá nem válik a kortársi irodalom-elméleti problémák szövevényében. Szemlátomást ettől egyelőre még nem kell tartani.

²³ Kosztolányi Dezső: *A Téli rege új szövegéről*, In: K. D.: *Nyelv és lélek*, Válogatta és sajtó alá rendezte: Réz Pál, Osiris, Bp., 1999, 519.

TURI TÍMEA

Vonal híján

A TÁRCA MEGSZÓLALÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI
SZÍV ERNŐ *A VONAL ALATT* CÍMŰ KÖTETÉNEK TÜKRÉBEN

„Mostan az egyetemeken a jelentések nélküli szövegekről és szövegtestekről vitatkoznak a szeminárista fiúk és lányok. Ám legyen. Az irodalomnak eme szürke kiskatonája, a tárca, minderről mit sem tud. Neki nem ez a dolga. Neki az a dolga, hogy mindenhez közel legyen. Ő csak napról napra elvérzik a hírszolgáltatás örült harcterein.”

Szív Ernő

Ha arra a kérdésre keressük a választ, vajon hogyan beszélhet egy 20. század végi tárcaíró, Szív Ernőhöz, Darvasi László teremtett szerzőjéhez/figurájához fordulhatunk segítségért. Hiszen Szív első kötete, *A vonal alatt*¹ nem csupán érzékenyen reflektál a tárca hagyományára, de az imitáció lehetetlenségét felmutatva annak megidézhetetlenségét sejteti.

A nosztalgia hagyománya

Mégis mi ez az egyszerre feltámaszthatatlan és halhatatlan tradíció? A tárca megítélésének minden hátránya és előnye a műfaj besorolhatatlanságából adódik. Az újságírás és a szépirodalom határműfajának vizsgálatát ugyanis mindkét rendszer szívesen ítéli a másik hatáskörébe. Mindennek oka a tárca születésének társadalmi körülményeire vezethető vissza: rendszerelméleti szempontból a 19. század második felében a sajtó, azaz a tömegműfajok alrendszere még nem különült el teljes mértékben az irodalom, azaz a művészet alrendszerétől.² A két alrendszer külön kódokkal rendelkezik (hírték / nem hírték, illetve szép / nem szép), mely meghatározza azok valósághoz való viszonyát is. Eszerint míg a sajtó leképezi (ám pont ezzel hozza létre) a hétköznapi realitást, addig az irodalom saját, autonóm, szükségszerűen fiktív világokat hoz létre. E kódok differenciálatlanságából születhetett meg a szűk értelemben vett tárca, ami magyarázatot adhat a műfaj feltámasztására tett Szív Ernő-féle kísérletek realitás-felfogására is.

A feuilletonszerű megszólalás öszvérszerű sajátosságának következménye lehet az is, hogy a sajtóműfaj-elméletek máig nem tudják közmegegyezésszerűen elhelyezni a mű-

¹ Szív Ernő: *A vonal alatt*. Délmagyarország, Szeged, 1994. [Továbbiakban: Szív]

² Tóth Benedek: *Élet és/vagy irodalom. A heti csevegés (tárca) a 19. század elkülönülő sajtórendszérében*. in *Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok 2003*. Szerkesztette Dajkó Pál, Labádi Gergely. Tiszatáj Könyvkiadó, Szeged, 2003. 215–230.

fajt,³ miközben az irodalomtörténet legtöbbször elhanyagolja annak vizsgálatát; hiszen már a századforduló irodalmi kritikájában megjelent az azóta is makacs félelem, hogy a napisajtó „felemésztheti az irodalmat”.⁴ Így nem csoda, hogy az újság szerves részévé sem váló Szív-tárcák kritikai megítélését a Darvasi-életművön belüli hozzárendelő tagolás, ha nem a zavart hallgatás jellemzi.⁵

A tárca kapcsán régóta felmerülő kérdés a tárcaság formai és tartalmi kritériumainak megkülönböztetése is. Már korán felismerték, hogy a közlés helye, tehát a „lap politikai részét” és „könnyű olvasmányait” elválasztó vonal alatti megjelenés önmagában nem elegendő meghatározás;⁶ Ernst Eckstein szavaival a „tárcaszerű előadásmód” lényege a „szubjektivitás átcsillanása”.⁷ Mindehhez igencsak közel áll Szív Ernő programja is, amely szerint a tárcának „az a dolga, hogy mindenhez közel legyen”,⁸ rávilágítva, hogy az újságírás számára túl irodalmi, az irodalom számára túl zsurnaliszta beszédmód egyaránt túl személyes mind az élmények tárgyiasítását vagy fikcionalizálását elváró irodalom, mind a vonal felett objektív és hírérték alapján szerveződő megszólalásokat elváró újságírás számára. Ezt a hagyományt idézi meg *A vonal alatt* gesztusa is, amennyiben a sajtótechnikai eljárást a műfaj inherens jellemzőinek metaforájává teszi egy olyan korban, melyben a vonal ismerete már nem támaszkodhat kortárs tudásra.⁹

A műfaj utáni nosztalgia¹⁰ ugyanakkor olyan tarthatatlan feszültséget teremt a tárcaszerű megszólaláson belül, hogy az kikerülhetetlenül csak az irodalmi felé történő elmozdulással oldható fel: a Szív Ernő életművében megfigyelhető elmozdulás (a tárcától a tár-

³ A *Sajtókönyvtár* sorozat *Műfajismeret* tankönyve (Sajtóház Kiadó, szerkesztette Bernáth László) annak ellenére nem foglalkozik a tárca műfajával, hogy a sajtóműfajok felosztásának irodalmi örökségéről beszél. Egy főiskolai jegyzet (Arany Lajos: *A hírtől a tárcáig*. Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2001.) pedig a tárcát az „irodalmi(!) műfajok” között tárgyalja, mint „aktuális, könnyed hangvételű, szellemes, irodalmi igényű írásmű – az apró, vázlat-szerű „szösszenettől” a novelláig”. A tárca ilyen szempontú vizsgálódása a műfaj erejének hatás-talanítása, az irodalom terébe történő nivelláló erejű száműzetése.

⁴ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodal-mában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 203.

⁵ A zavart hallgatás regisztrálását lásd: Szilasi László: *Jánoskám, egyetlenem – mégis oly sokféle. Darvasi-trilógia, ráadással*. in Hárs Endre–Szilasi László: *Lassú olvasás*. deKON-KÖNYVek 7. Ictus és Jate Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 61.

⁶ Szomaházy István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Pesti Napló, Budapest, 1893. 39–52.

⁷ Ernst Eckstein: *Beträge zur Geschichte des Feuilletons*. Leipzig, Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, 1876. 9.

⁸ Szív 10.

⁹ A *vonat alatt* írásainak elsődleges megjelenést biztosító *Délmagyarország* általában kerettel vá-lasztja el tárcáit az újság többi részétől. A nagyobb presztízsű *Élet és Irodalom Tárcatár* rovata pedig, amelynek szintén állandó szerzője Szív, éppoly formálisan használja a vonal nyomdai el-járását, amennyire formálisan a tárca szót a benne megjelenő novellisztikus írások megnevezé-sére.

¹⁰ A Szív-tárcák nosztalgikus mivoltának elemzésére többen kitértek (Kovács Eszter: *Szív Ernő pró-zájáról*. Jelenkor 96–102., Mikola Gyöngyi: *Az esendőség műfaja*. Szív Ernő tárcáiról. Üzenet 1999. 9–12.), rávilágítva arra is, hogy Szív a századfordulós hírlapíró mára idealizált képét idé-zheti csak fel, miközben a Szív által visszavágyott tárca-hőskor is már eleve nosztalgikus volt.

canovella, az újságközléstől a kötetközlés felé) így párhuzamosan képezi le a 19. század végi folyamatokat, melynek képe már *A vonal alatt* narratívájából felfejthető.

Az álnévhasználat lehetőségei

Láthattuk, a tárca beszédmódjának hagyományos elvárása a szubjektivitás átcsillanása. Mindez éppoly furcsa feszültségben áll a tárca szintén tradicionális álnévhasználatával, mint amennyire annak egyenes következménye. S mivel a különböző tárcaírói programok szerint a tárca feladata éppen az, hogy közel kerüljön a világ dolgaihoz, a közelség elérésére tett kísérletek Szív írásaiban is csak önmaguk kudarcaiként jelenhetnek meg.

A tárcaíró álnévhasználatának normatív tradíciója ugyanakkor azt is megmutatja, hogy az álnév önálló szerzőt teremt. Valós és fiktív szerző különbségét láthatjuk abban, hogy egy álnévhez több szerző is tartozhat (nemcsak Kecskeméthy Aurél, de Mikszáth Kálmán is írt Kákay Aranyos név alatt), míg egy szerző több álnevet is működtethet (gondoljunk Ágai Adolf számtalan álnevére). Szív viszonylagos függetlensége Darvasitól ugyanakkor jól látszik abban a tárca önértékeire vak '94-es elemzésben is, melyben a minőségi írásra képes Darvasi és a felületes, mindent azonnal publikálni akaró „vidéki hírlapíró” közti kapcsolat „két Én, két művészi gondolkodásmód közti feszültségként”,¹¹ sőt, szinte harcként jelent meg. De akárhogya is tekintünk e viszonyra, Szív világában – a Kosztolányi által jegyzett Esti-szövegekkel ellentétben és a fent idézett tárcaelődökhöz hasonlóan – nincs helye egy a Darvasi nevével fémjelezhető felettis (elbeszélő) énnak.¹² Még akkor sem, ha a szövegek világában központi jelentőségű az autografikus elemek imitációja. E sajátosan fiktív tér tehát csak úgy tud közel kerülni a dolgokhoz, amennyiben az általa elérni kívánt reáliák is e fiktív tér részeseként tételeződnek – így válhat Baka István amúgy saját maga által teremtett alteregója, Bakó András a Szív-tárcaák szinte második főszereplőjévé.

Darvasi/Szív álnévhasználatára ugyanakkor nem csupán tünete a szerzőhalál (mára közhelygyanús) jelenségének, de sajátos reakció is arra. Ebből a szempontból „az álnevek valóságos tobzódása”, melyet a '90-es években megfigyelhetünk, „egyszerre provokálja szűnni nem tudó laikus kíváncsiságunkat az iránt, hogy ki rejtőzik a szöveg mögött, és mutat rá a szerző hiányára, arra, hogy akivel a szövegeket olvasva találkozni vélünk, mindig a szöveg konstrukciója, terméke (is)”.¹³ Nemcsak arról van tehát szó, hogy az álnév álruha volna, mely alatt egyéb (zsurnaliszta vagy szépirodalmi) szövegek közé becsempészhető valami közvetlen, miközben a személyesség éppen fikcionalitásából, azaz megcsináltságából adódóan veszíti el mímelt naivitását. A szerző halála utáni korban ugyanis *A vonal alatt* úgy próbálja feltámasztani az író mítoszát, hogy a fikció terébe vonja azt, oda tehát, ami egyedül maradt neki, hiszen a szerző Szív Ernő írásainak csak úgy lehet a szereplő Szív Ernő a főhőse, hogy mindketten fiktívek maradnak. Így válik fontossá a kötetbe

¹¹ Bán Zoltán András: *Fejgép. Darvasi Szív Ernő*. Beszélő, 1994. november 10. 46.

¹² Vö. „Szerző és szereplő neve itt végső soron megegyezik, [...] kizáródott a valóság és csakis a fikció van, azaz azonosíthatom a szerzőt és a szereplőt (Szív Ernőt és Szív Ernőt), de ez még nem jelenti azt, hogy bármelyikük, vagy akár mindkettő, azonos lenne a valóságos szerzővel (tehát Darvasi Lászlóval).” Kovács 98.

¹³ Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2002. 125.

rendezett tárcák narratívája, melynek nem csupán az autografikus elemek átemelése és azoknak a felismerhetetlenségig való torzítása, de gyakran mindezeknek újra a – fikció terén belül megképzett – valós referenciával való szembeállítás lesz a tétje.

Tárca. Kötet?

A *vonaltól* alatt-ról szóló beszédben elkerülhetetlen hangsúlyozni, hogy tárcák kötetben megjelent gyűjteményéről és nem újságközlések sorozatáról szólnunk.¹⁴ A tárcakötet ugyanis a médiumváltás olyan radikális gesztusát hajtja végre, mely elengedhetetlen a tárca műfajának szépirodalmi legitimációja, lehetséges kanonizációja felé. Érdekes ugyanakkor, hogy bár az újságbeli publikáció gyakran identikus jellemzője a tárcának magának, a begyakorlott kritikai rutin – melynek könnyebbségét ezen elemzés is követi – legtöbbször kötötté rendezett egységet elemez. Már maga a magyar tárca kifejezés is e paradox helyzetben született: először Greguss Ágost említette Ágai Adolf kötötté gyűjtött tárcáinak előszavában.¹⁵ Mintha a tárcának irodalomká kellene válnia ahhoz, hogy eleve tárca lehessen.

A tárcakötet ugyanakkor kiemeli a tárcát az alól a – hogy a lassan jelentését veszítő metaforánál maradjunk – vonaltól, ami létét addig meghatározta. Így míg az újságban túlságosan irodalmi tárcának a valós referenciát képviselő egyéb szövegek alkotják környezetét, addig a kötetbe rendezés kiemeli az efféle szöveget az alól az – akár valós, akár képletes – vonaltól, mely az újság többi részétől el is választotta azt, miközben az irodalmi szövegek közé kerülve számolnia kell a zsurnalizmus vádjával.

Mégsem tartom fontosnak legitimálni a tárcakönyv műfaját, mivel úgy sejttem, nincs rá szüksége. Amit viszont a kötetben összegyűjtött tárcák igényelnek, az az olyan autentikus megközelítési mód, mely nem sajátítja ki sem a szépirodalom, sem az újságírás szempontjait, sokkal inkább ötvözni próbálja a kettőt. Annak ellenére, (sőt, talán pont az okból), hogy Szív tárcadefiníciója az irodalom(elmélet) és a zsurnalisztika megközelítését egyaránt illegitimnek nyilvánítja: „Mostan az egyetemeken a jelentések nélküli szövegekről és szövegtestekről vitatkoznak a szeminarista fiúk és lányok. Ám legyen. Az irodalomnak eme szürke kiskatonája, a tárca, minderről mit sem tud. Neki nem ez a dolga. Neki az a dolga, hogy mindenhez közel legyen. Ő csak napról napra elvérzik a hírszolgáltatás őrült harcterein”.¹⁶ Eszerint a tárca valami az újságírás terébe került eredendően irodalmi, mely az irodalom(elmélet) számára túlságosan élő, az újság számára azonban túlságosan halott, hiszen a hírvétség meggyilkolja azt. Ugyanakkor alapvető tévedésnek tartom az idevágó beszédes ítéletet, mely szerint Szív ezzel a tárcát be- és elhatároló gesztusával „az esztétikai diskurzuson kívül szeretne maradni”.¹⁷ Szív szövegeinek szándéka ugyanis ezen idézet fényében is mintha az lenne, hogy egyszerre belülről (mint irodalmi szöveg) de kívülről is

¹⁴ Lásd a „tárcakötet több mint tárca” beszédes megállapítását. Árpás Károly: *Inkarnációk kora – Szív Ernő történetei (A vonaltól alatt)*. in uő: *Két csengetés között (egy irodalomtanár kísérletei)*. Bába Kiadó, Szeged, 2003. 365.

¹⁵ Greguss Ágost: *Porzóhoz*. in: *Porzó tárcza-levelei*. Budapest, Athenaeum, 1877, 5–16.

¹⁶ Szív 10.

¹⁷ Berta László: *Szív Ernő: Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt?* Új forrás, 1998/3. 56–59.

(mint sajtótermék) csendes ellenállásában felforgató erejűvé váljon az irodalomra nézve. (Ugyanígy az újságírásra nézve is, csak ott a külső és belső dimenziók értelemszerűen felcserélődnek.) *A vonal alatt* szövegeinek kötet elején bejelentett igénye eszerint leginkább az, vajon hogyan lehet közel kerülni a dolgokhoz, közel kerülhet-e egyáltalán az írás az „élethez”, semminthogy – bár ezzel összefüggésben – miként tarthatja magát távol, ám csöppet sem az esztétikumtól (hiszen Szív állandóan, még ha ironikusan is, de esztétizál), hanem mindentől, ami intézményesített: az intézményesített irodalomértelmezéstől tehát éppúgy, mint az intézményesített hírszolgáltatástól.

Élet? Irodalom!

Ám kicsoda az, aki egyszerre akarja látni a „világ dolgait”, és egyszerre akar az intézményesített megközelítésmód(ok) számára megközelíthetetlené válni? A láthatatlan szerző, Darvasi László? A megfoghatatlan alteregó, Szív Ernő? De melyik Szív az „igazi” Szív? Az egyes szám harmadik személyben megszólaló, a kötetet szerzőként jegyző Szív Ernő? Vagy a Szív Ernő szövegeiben főszerepet játszó figura és novellahős Szív Ernő?

A vonal alatt szövegeiben megnyilvánuló eme alapvető kettőséget nagyon nehéz olvasás közben tudatosan észrevenni, az elbeszélői hang áttetszősége miatt egyetlen Szív-figurát érzékelünk.¹⁸ Részben ez a jelenség okozhatja azt a dilemmát, hogy sokszor nehéz eldönteni, *A vonal alatt* tárcái naivak vagy álnaivak-e. Ám csak akkor lehet az az ítéletünk, hogy e szövegek „gyötrően reflektálatlanok, illetve az írói reflexió közhelyes bölcselkedésbe fordul át”,¹⁹ ha összekeverjük a szereplő és az elbeszélő Szív (ál)naivitását, és nem ismerjük fel az ebből fakadó iróniát. Hiszen a reflexiók tárgyú naivitása néhol épp a reflexiók lehetetlenségére adott néma utalásokként olvashatók.

De maradjunk annál, mit is tudunk meg Szív Ernő tárcáiból Szív Ernőről, ki ő és mit csinál? „A hírlapíró a vonal alatt él”,²⁰ állítja a címadó szöveg, ám sejthető módon ez az író írásával megfelelő azonosítás a tárcáíróra vonatkozik. A hírlapíró kifejezés mégoly következetlen használata ugyanakkor igen alkalmas a tárca diffúz (a 19. század közepétől talán az 1920-as évekig terjedő) múltjának megidézésére.

Szív tárcáírói státusza a szerkesztőségben (azaz a redakcióban) igencsak kiváltságos: „egy tárcáíró kivételezett személy, [...] ezért Szív Ernő többet megengedhetett magának, mint más hírlapírók, akik becsületesen és alázattal írják a személytelen tudósításokat, az információkat, a kishíreket [...] egyszóval azok a kollegák, akik a hírlapírás leglényegét tették nap mint nap”.²¹ Eszerint a tárcáíró is hírlapíró, csak nem a hírlapírás leglényegét tevő, többek között azért sem, mivel ő nem megy ki eseményre – azaz nincs vagy másmi-lyen kapcsolata van a valósággal. Ebben nagy szerepet játszik az, hogy a hírlapíró Szív a viszonyt sohasem tisztázva szépíró is egyben (*Miért olvas az író?*, *Szív Ernő bosszúja*, *Magyarország legrosszabb írója*, *Szív Ernő és egy másik író*, *A vers helyzete*, *Színházban*, *Szív Ernőből karácsonyi ajándék lesz*, *István*), ezáltal is megidézve azt a századfor-

¹⁸ Innen túlmutató kérdés, hogyha egyként is tekintünk e két Szív Ernőre, miként tekintünk azok szövegeire?

¹⁹ Mészáros Sándor: *Darvasi (műfaj)váltásai*. Nappali Ház, 1995. 2. szám 77–83.

²⁰ Szív 10.

²¹ Szív 23.

dulós figurát, akinek személyében az író és az újságíró egyszerre ölthet testet.²² Akárhogy is: egy objektív újságíró távolságtartó a világgal, Szív Ernő viszont, talán épp a közelség programjából adódóan, állandóan belekeveredik. A kérdés azonban mégis az: hogyan tudja megvalósítani a kötet elején bejelentett közelség programját?

A kötet szinte regényszerűvé növvő narratívája sajátos választ ad minderre. *A vonal alatt* szövegeiben olvasók, régi ismerősök, ismeretlenek és hozzájuk hasonló földöntúli lények keresik fel Szív Ernőt, hogy beszéljenek hozzá, kérjenek tőle valamit, ám Szív a lehető legritkábban válaszol, a lehető legritkábban cselekszik. Vendégei a legtöbbször valamilyen formában épp szöveggé akarják önmagukat tenni (*A vers helyzete*, *És a téma házhoz jön*, *Matildka verse*, *Szív Ernőből karácsonyi ajándék lesz*, *Károlyka*, *István*), Szív azonban felemás módon tesz eleget ezeknek a kéréseknek. Mintha ezek a figurák a szereplő-Szívvel szeretnék magukat megíratni, ehelyett azonban az elbeszélő-Szív írná meg őket. Általában ugyanis épp a szereplő-Szív hallgatása vagy a párbeszédekben csak a másik szavait ismétlő megnyilatkozásai teszik lehetővé azt, hogy a hozzá beszélő emberek fecsegésein keresztül azokról sokkal inkább a „valós”, semmint az általuk vágyott kép jelenjen meg.²³ Így az sem csoda, ha a szereplő-Szív sem az, akit általában a vele „valós” kapcsolatba kerülők látni szeretnének. *A vonal alatt* visszatérő motívuma Szív identitásának kétségbevonása: Szívet általában másnyennek hiszik, mint amilyen (*Egy nap eltűnik*, *A vers helyzete*), másnak hiszik, mint aki (*Zoltán, egyetlenem!*, *Temetőben*), nem nézik annak, aki (*Titkos kiküldetésén*²⁴, *Szív Ernő és az éjszaka*) vagy csak egyszerűen hazugságnak ítélik szavait.

Nem csoda, ha a kötet egyik utolsó tárcája, a *Szív Ernőtől megvonják a bizalmat* a következőket ismeri be: „a világ nem szereti, ha minden kiderül róla. [...] Ezért amennyiben a világ diktátor, úgy a hírlapíró forradalmár”. Szív Ernőből azonban „bukott forradalmár”²⁵ lesz. „Ő pedig a világ hányszor és hányszor odasündörgött Szív Ernőhöz, rimázkodott neki, hogy írja meg ezt vagy amazt, és Szív Ernő rendre megírta ezt is meg amazt is. A világ azonban hálátlan volt. A világ folyton szemrehányást tett neki, már hogy ő nem is olyan, ahogy Szív Ernő megírta, meg nem is úgy történt, és Szív Ernő hiába bizonygatta, hogy éppen olyan a világ, és épp úgy történt, ahogyan az közre lett adva.”²⁶ (Itt kell megjegyezni: az Úristen mellett talán a világ a leggyakrabban használt szó/fogalom Szívnél. Ez különösen érdekes, ha épp közel akarunk kerülni a dolgokhoz.)

A *Szív Ernőtől megvonják a bizalmat* című írásnak szerves folytatása a *Szív Ernőt be akarják tiltani*, mely tárca finálészerű zárata a tárcakönyvnek, mely valóban szerves

²² Hasonlóan Cholnoky Viktorhoz, akinek személyében a (tudományos) újságíró és a (művész) író egyszerre működhet. Szajbély Mihály: *Ch[olnok]y [Viktor], az újság[ot]író [író]*. in uő: *Álmok álmodói*, Magvető, Budapest, 1997. 122–141.

²³ Szív párbeszédei könnyen felidéznek Esti Kornélnak a bolgár kalauzzal folytatott párbeszédét, amennyiben Szív látogatói sem veszik észre, hogy a párbeszéd látszata közben egy néma társ előtt monologizálnak.

²⁴ Az újságközlésben még *Szív Ernő arca* címmel megjelent tárca alapszituációja – sok más tárcával együtt – vérszen emlékeztet az Esti Kornélt felkereső sorsüldözött özvegyvel való felemás párbeszédre, mikor az özvegy olvasmányélményeinek idealizált Esti-képe és Esti saját magáról alkotott véleménye tér ki az azonosítás lehetősége elől.

²⁵ Szív 172.

²⁶ Szív 175–176.

egésszé teszi azt.²⁷ Egy tárgyalóteremben vagyunk, ahol az eddig felvonultatott írás valamennyi szereplője Szív Ernőt vádolja, hogy becsapta, megkárosította, kijátszotta, hogy írásaiban túl személyes (!) volt.²⁸ S Bár Szív eddig sem volt ontológiaiul valami biztos pont, a kötet utolsó előtti tárcájában teljes mértékben megtörténik – még ha mások által is – a szívernőség totális behelyettesíthetősége. „– Azt javaslom bíró úr, hogy tiltsuk meg ennek az embernek, hogy Szív Ernő legyen!”, hangzik az ügyész vádja, „hiszen Szív Ernő akárki lehet.”²⁹

Az ítélet a szövegben azonban nem hangzik – talán nem is hangozhat – el. Mi hogy döntenénk? Ha Szív Ernőt egy olyan tárcáirói nyelvi automatizmusnak gondoljuk el, melyet bárki mozgósíthat, mondjuk az oly sokszor áldottként idézett honorárium érdekében, akkor az ügyésznek igaza lehet. De ha elfogadjuk, hogy a tárcáírás a lehető legszemélyesebb (egyszerre irodalmi és sajtó-) műfaj, s ezért talán mégsem olyan tükröz, ahogy azt Szív remélné (de nem is olyan, amilyennek vendégei szeretnék), akkor azonban be kell látnunk, hogy Szív: pótolhatatlan.

Az ítélet, mint mondtam, elmarad. Ám az ív, amit a kötet leírt, a dolgokhoz való közel kerülés igényétől a valóság megragadhatóságának kételyéig vezetett. Bebizonyosodott, hogy a tárcáíró a világ lakmuspapírja nem, csak a valóság parazitája tud lenni. Ám ha ez a tárcáíró el akarja kerülni a valóság közelgő szemrehányásait, egy lehetősége marad csupán: munkáját az irodalom kódjai alapján kell értelmeznie.

Végtelen párhuzamosok

A vonal alatt narratívája ugyanakkor párhuzamos két másik narratívával is, melyeknek egyaránt részese. Hiszen – bármilyen kockázatos egy még igencsak folyamatban lévő oeuvre-ről beszélni – úgy tűnik, előrebozsátotta az eddigi Szív-kötetek történetét annyiban, amennyiben a Szív Ernő név alatt megjelent *Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt?*³⁰ de leginkább az *Összegyűjtött szerelmeim*³¹ című könyvek írásaiban a tárca hibrid beszédmódját egyre inkább felváltják az irodalom automatizálódott fiktív játékaik. E folyamat jelenlegi végpontja szerint Szív hangja „csupán” egy alkalmazott stíluslelemmé válik Darvasi László szövegeiben, hiszen a legutóbbi Szív-kötet véleményem szerint a *Titokzatos világválogatott*³², melyet csak egy igen vékony vonal választ el az *Összegyűjtött szerelmeim* téma-variáció-improvizáció szerkezetétől. Szív Ernő halála: nyelvezetének feloldódása, alkalmazott felhasználása a Darvasi László szerzői név alatt.³³

²⁷ A tárca összefoglaló jellegét mutatja, hogy ez alapján készülhetett a *Szív Ernő estéje* című színdarab (bemutatva: Debrecen, 1995) és rádiójáték (Magyar Rádió Rádiószínháza, 2001).

²⁸ Szív Ernő figuráján keresztül így a tárca műfaját is perbe fogják. Ehhez érdekes adalék, hogy a tárccal rokon rajz műfaját az 1880-as években P. Szathmáry Károly éppen egy *Rajz úr az esküdtszék előtt* című pamfletben vádolja be. Említése: Dobos 199.

²⁹ Szív 181.

³⁰ Szív Ernő: *Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt?* Jelenkor, Pécs, 1997.

³¹ Szív Ernő: *Összegyűjtött szerelmeim*. Magvető, Budapest, 2003.

³² Darvasi László: *A titokzatos világválogatott*. Magvető, Budapest, 2006.

³³ Ám a tény, hogy egy életművön belül hosszú távon csak nehezen tűnik fenntarthatónak ez a fajta beszédmód, nem jelenti azt, hogy az irodalmi (és nem csak irodalmi) szövegek között ne lenne mindig újra és újra életképes. Hiszen a kommunikáció rendszerében nem csak mindig újabb és

A vonal alatt ugyanakkor pontos képet ad a tárca történetének narratívájáról is anynyiban, amennyiben megmutatja, az újságírás tagadhatatlanul automatizálódott írásmódja hogyan változhat esztétikai értéket képviselendő szövegszervező elvvé, az eredendően kettős beszédmód feladásában a fikcionális hogyan gyűri maga alá a vágyott realitást, vagy fokozhatatlan elnagyoltsággal: az életből hogyan (nem) lesz irodalom.

Vonal a vonal alatt

Bár Szív szerint a vonal alá nem lehet több vonalat húzni, mégis megkísérlem. *A vonal alatt* tárcái ugyanis metatárcák: bár a világ dolgaihoz szeretnének közel kerülni, a tárcaíró mégis saját élete foglya marad: a publikálás részletei, a honorárium, a redakcióbeli élet köti le a figyelmét. S mindeközben, mint láttuk, állandóan kísérletet tesz a tárca műfajának meghatározására. Ezek a definíciók azonban éppoly megfoghatatlanok, (ál)metaforikusak, (ál)naivak, mint Szív és szövege maga. Szív önmagának tartja fenn a tárcáról szóló beszéd autentikus lehetőségét. Mindaz, amit az előző oldalakon leírtam, *A vonal alatt* Szív Ernőjét mélységesen hidegen hagyná, hiszen szándéka szerint már ellenállóvá tette a tárcát a mások számára történő értelmezéssel szemben – ami természetsszerűleg csakis félreértelmezés lehet. Kikerülhetetlen paradoxonok: ha elemzésemmel sikerült közel kerülni a Szív-szövegekhez, az e tárcákra nézve szomorú, hiszen azok olyannyira szeretnének a nem tárcaszerű megközelítések számára megközelíthetetlenek maradni. Ha pedig sikerült bebizonyítom, hogy *A vonal alatt* nemcsak jó, de fontos szöveg is, az saját megszólalásomat nem csak nevetségessé, de feleslegessé is tette egyúttal.

újabb szépirokat kísért meg, de a publicisztikai műfajok között is sajátos változásokon átmenve él tovább a gonzoszerű megszólalásokban, sőt, a blogok világában is.

Ragadozó a föld minden virága

HATÁR GYŐZŐ: PLASZTIKZACSKÓ

**Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2006
264 oldal, 2400 Ft**

A londoni költő – egy éve jelent meg a verseskönyve, s ő fél éve halott – különösebben nem készült a halálra, de jó másfél évtizede minden sorában ott volt a *fenyegetés* tudomásul vétele. Belenyugvást nem ismerő „fatalista” lévén, s minthogy az Istenben sem hitt, káromló szavakkal pörölt az elmúlással. Többször – a verskabaráiból s a halál és tűz sem fogta drámahőséből, Golghelóghiból kiindulva – tragikus bohócmaszokban.

A nyolcvanat elhagyván már bele kellett nyugodnia a fölismerésbe: ama – a misztikusok *kenyeréből*, az éhezésből indult – vándorjáték hőse (1000-ben vagyunk, itt a világvége!) ugyan fölkérdzkedhetett a Világútra, s ott véghez vihette egészen az anti-Madách gondolatig eljutó (hátrálvást előre!) cselekedeteit, ám kitalálójának itt lent, a földön a fizikai törvényekkel aligha lehet dacolnia.

Ha az éneklés, mert kihagyó légzéssel ugyancsak fújta-fújta, nem rozsdásodott is bele a torkába, el-elbizonytalanodott, néha megremegett a láb, és a *testet* lassan kezdték elhagyogatni karói. A biztos mozgás és a talpon való állás

rendíthetlensége. S legkivált a megbetegedett, hajdan mindenben társ, szerető feleség, Prágai Piroska.

Határ Győző nagyon egyedül maradt.

Akit korábban támaszának hitt, most az ő segítségére szorult. Vitte kis lábaskában haza ágyának esett feleségének az ételt, s mikor asszonya kórházba (öregék otthonába?) került, naponta látogatta.

Telefonjaiból tudom – gyakran fölcsongetett Londonból –, hogy mit érzett akkor, amikor szavaira a régen beszédes feleség csupán *mosollyal* tudott válaszolni.

Végzetlen fájdalmat és saját *megsemmisülését*.

Piroska halálakor is – asszonya, minő menekülés, egy héttel megelőzte őt – szólt a telefonon. Szinte síró hangon mondta: „Öregem – tudom, hogy szeretted a versmondását –, szegény Piroskám kiszenvedett”. Mielőtt kinyögtem volna valami részvétnyilvánítás-félét (pedig már belekezdttem), letette a kagylót. A történeteket el sem akartam hinni. Istenem, nem is olyan régen, milyen jókedvűen alakították – ketten tizenhét (!) hangot formálva – a csaknem háromórás rádiójáték, a *Mangún, a halott szerepeit*.

Ma már mindketten hallgatnak.

A bohócok is meghalnak? – kérdezem magamtól szemlesütve és szégyenkezve, mintha a múlt év nyaratól sokszori jegyzeteléssel nem jártam volna körül a Határ Győző-i *díszes, kolompos* kivonulást.

Mert a *Plasztikzacskó* című verseskötve, minden drámai felhangja ellenére, ilyen – színpadias gesztusoktól sem mentes – vonulás. A meggörbült száj sírása alig hallik, viszont annál jobban valami cintányér-csattogás. Az *élő* halott kíséri így magamagát – pedig tervezett *hegedűoperájából* ki van zárva minden réz –, mintha a búcsú egyben vigalom is volna.

Ha az életmű korábbi szakaszaiban – csak a színház nem vette észre – a *harlekin-lét* megannyi alakváltozása (alakfölrissülése?) zajlott, a már bizonyosan utolsó etapp röhejes megrendültsége egy *húszsákba* zárt, filozofikusan töprengő alak búcsúnyenyérével kísért dallam- (csaknem azt mondtam, sanzón-) kertészkedéséről ad hírt.

Nem vér és arany, s nem is vér és korom jellemzi ezt a refréneket refrénekre halmozó szimfóniát, hanem a *félelemtől* lábra kelt abszurd Karinthyra kacsintó és szemérmes túllicitálással Arany Jánost is idevonó (az őszikék helyett az aggastyán költő *télikéket* használ) menetelése. „mért hogy nagysok versem oly ásatag / legalábbis kiszera méra bávatag (...) csak ramaty a rím csak nagy halom / flitty-flotty kiszera méra zagyva lom (...) szorulj Jó Hurok a Rímfaragó nyakán / bár karakán kiszera méra s kajmakán” (*Kiszera*).

Ilyen fölütés után – főntebb a kötet kezdő-verséből idéztem – az ember azt sem tudja, hogy sírjon-e vagy nevéssen. Határ *avantgárd* szóbugyra evvel az ömléssel szinte átlép minden határt. Még egyszer – ezredszer! – tudunkra akarja adni, hogy a hasbeszélés akkor is elfogadható, ha a Rímfaragó édeskés höblötyöléssel a halálra készül. Méghozzá a – kínjában mi mást is tehetne? – *meghívott* halálra. Ez a magányában is zsivalyos előkészület – öregemberek tanácskoznak így az agorát jelentő, napsütötte tisztáson – talán arra jó, hogy a három, egymástól távoli helyszínen élő-tevékenykedő és más-más világlátású író: „Mr Falud’ M’szjő Fezstő meg a vén Határ” még egyszer az egyet nem értés zűrzavarában is egy platformra kerüljön – „Vén Három hasoncsúzó Teknőc arra tart / ahol szakad szakad szakad szakad a part” (*Vén Három Teknőc*) –, meg arra, hogy vissza lehessen tekinteni az ötvenes évekből Márianosztra (*smasszernépnek – elbocsátó szép üzenet*) zivataros napjaira.

Ez utóbbi költeményben természetesen nemcsak a förtelmes *rímkórság* vesz magának lendületet, az argótól (köldökön-bököd – leszáll a tököd) a sanzón-édességig (nevetve lejtéd – neved felejtéd) borítva a förtelemre mázat, hanem a lírikus igazságosztó szenvedélye is. Ebben az öregkori, de a *társadalmilag* megalázott költőt még ma is dühbe hozó emlékképben ott az *állam* megvetése – Határt mindkét rendszer börtönbe zárta –, és ott mindazon mesterkedések, Hátsó-Euráziát a bűn lajtorjájára léptető zsarnoki intézkedések fölötti *ítélkezés*, amely az ember szabadságát nem szükséges rossznak, ám az önmegvalósítás elengedhetetlen tartozékának látja.

Hogy versben vissza lehet-e ütni – akár több mázsás kalapácsot lengetve – a zsarnoknak, mindmáig kérdés marad, ám a *búcsú* előtti elszámolást, amelyben megtisztul a lélek, mindennél szükségesebbnek tartja a lírahős. „ahol nagyon fáj visszáján / ha megpiszkállak / tudom hunyázkodik benned / a vadállat // mint nyakon fogott nyafog s / nyakfogva-lógatott: / kicsöpög mérge s többé / nem nógatod // rabnépet – alá az Eldöglés / Kényszerbányáiba / szakasztlak négyfele hékám / abban nem lesz hiba” (*Márianosztra 1952*).

A *Plasztikzacskó* búcsúképeiben nem *lesz* gyakori – jóllehet a *Vértakony*, a *Pünkösdi ölő*, a *Kiakolbólintók* ellent mondani látszik ennek – a görcső alá helyezett társadalom (s vele együtt a történelem), de igen finom hajszálcsovesség figyelhető meg – kozmikus Himálájává növekszik az *én* – a hitét-erejét vesztett, magát roskatag bohócnak képzelő, sőt *megjátszó*, de azért a mindenséget irányító versbeli gazda és a Világ mint teljesség, mint a személyiség uralta, ám tőle független Egész között.

A költő a *Biblián* átlovanva, ami a vaskosságot illeti, Rabelais-től kölcsönöz maszkot (*Csipcsup*), és *Zsellérjében* nem áthat megannyi József Attila-parafrázis képében tetszelegni – „hosszú az úristen rövid a szalonna”; „kövér az úristen sovány a szalonna”; „füstöl az úristen csöpög a szalonna”; „se isten se sátán sehol a szalonna” –, ám emez „hangpróbálgató” gesztusok mögött is ott a határozott, néha *kikiáltóként* tündöklő énekes. A józsefi és Németh László-i Dunáját egészen Huculföldre feszíti, evvel is mutatva érdeklődésének tág körét. Furcsán érdekes, hogy ebben a bőkezűségben nem csupán a magyar hitvilág és mitológia csodálata leledzik, hanem valamifajta, nem kevés fullánkosságot rejtő bírálata is. „bordakassal szertehullnak / hamvai hunnak huculnak (...) // van szarvasunk medvének kosunk / porló csontliszt a vánkossunk // pondró patkány – van egerünk: / LELET lettünk rétegelünk // békén itt nem kapunk hajba: / eloszlunk az altalajba’ (*Régész*).

Ennyiből is látható, hogy az agg költő („a világgal ezúton tudatom / hogy meghibásodott a tudatom” – *Kergület*) nem idegenkedik a szerepverstől, sőt az általa konstruált *filozofikus* bohócléthez egyenesen – jókedvű *következetességgel* – hozzátartozik a reneszánsztól egészen a máig viselt maszkok *kifejezésbeli*, hangulati arzenálja. Határ a verseiben, kabarészínpada ettől inogna, sosem filozófiai traktátumot ír, hanem mézbe mártott fullánkkal – édes-e vagy erős-e a keserű? – *termi* meg számunkra a borsot. Nagy áttételekkel Csokonai Vitéz Mihály *rokokós* Európa-szönyegén lépdél, de egyet-egyet pillant Nagy Endre irodalmi kabaréjának szögleiteire is.

Vallástalan „hitét” semmi nem béklyózza, és ezért sokak megrökönyödésére a Szent Igét egyszerűen *badarságnak* mondja. Kitalálóira-őrzőire meg szinte megsemmisítő – nevetéssel ölő – átkot szór: „Pápa Rabbi és Mollah / szájjártató mottolah” (*Nem számos*). Azzal, hogy *Világmegváltás* című „imáját” nem a *Világállapot* ciklusban, hanem a *ledér* versek között közölte, egyúttal meghatározta istenségének (ha jól értem, a Nőnek) mindenhatóságát is. Ki máshoz szólna ez a zsoltosma, ha nem az imádott hölgyhöz. Valamennyi elidegenítő mozzanat is van ebben a vallomásban – az *álomdiktandó* hitelességeért csupán az álomlátó felel –, de még inkább a dicséretre kiszemelt személy fölmagasztalása. „róratétul vesperáig / bűnös lelkem Téged áhít // nagy éhemben és ihomban / térdre rogyok Eléd nyomban // minden bűnöm Terád hárul / veszlek Világ Királyául // szent és bocsánatos évad: / Te viszed el a balhémat” (Lehetséges, hogy szégyelli imapózát, az istenség előtti megrendülését, s ezért kellett fohászát egy argóból ismert szóval a vers végén kibicsaklatnia?)

Nem egy versében – nyolcvan és kilencven között gyakori-e? – a furkósbótját bibirkelő *kamasz* viháncol. Aki ismeri a szexualitással teli, annak őszbozótjában izzó egyfelvonásosát, az *Elefántcsordát* – a haldokló elefánttehenet tizenegyszer hágtat meg a bika, életeli-xírként kínálva a szerelmet (az említett *cselekvés* példaképpül állt a darabbéli házaspár előtt) – annak aligha fog idegenül hatni Határ öregkori szabadossága. „*popsik popsik vaginák péniszek* / nagy a felhajtás szép asszonyi állat / jár-kél kacsint én is vele fidizek /

kereslet vagyok – ő a kínálat (...) // popsik popsik péniszek vaginák / ha nem ezzel kél: almás a nap / de én hogy kiejtsem számon a PINÁT? / SORVÉGEN?!... inkább halva lászanak” (*Popsik popsik*).

A *halál árnyékában* – miként egyik prózaversében írja – édes mindegy, hogy mit mondott-nem mondott Descartes, Kant, Szent Ágoston, valamely apostol vagy a herköpáter, avagy akárki a halálnak. A halál árnyékában súlyát, jelentését, értelmezését veszti minden.

„Az elszótlanodás csütörtököt mond, a hallgatás elhallgat.” S a befejezés: „a halál árnyékában haterzer nyelven megvonják tőlünk a szót”. Mindez – még föltehetően nem vagyunk az árnyékban, csak a szélén – lehetséges. De nem Határnál!

A *Plasztikzacskó* – áradás. Nyüzsgő lét. Halál is, meg fájdalom is, meg a nyomorúságos test *esetlenségeinek* a kibeszélése is, de mindezeket túl a vénuszi csípővonalnak való hódolás. Együttal, valaminő különleges *szerelmes földrajz*ként, önmagának visszaálmódása a gyermekkorba. Alighanem a dadától kapott, számtalan éhségcsillapítással is csak növekvő *mindenszomj* vezette az énekest sok évtizedes útján. „mikoron duda CICI-JÉBE harapott / emlegeti is sűrűden azt a napot // ímhol a HARAPÁS vérpiros nyoma / látta ő látta más: egész GYOMA – // a kis Kant nem kellett kiokítani / lévén ő nemére nézve: KANI” (*Márványtalpazat*).

Határ Győző új, életében immáron utolsó verseskötetével is elbűvöl.

Játszik. Nevekkel, évszámokkal, helyzetekkel, romló testével, a világromlásnak indult környezettel. Szerellemmel és halállal, fölfedhető és megfejthetetlen titkokkal. Az életével. *Ajzás* közben, mert nem tud nyughatni, mitológiai hősnek képzei magát – „seggel seregglő lányok rajzanak / ALÁJUK! BELÉJÜK! – *felajzanak* // farkam Zeuszé: „KOZMOSZ-KÖPÜLŐ” / ondóm kiló – vagyok Világ-Szülő” –, ám a világmegváltó (?) csüddöngölőt járván is egyre sűrűbben megéri a porszemként szállongó csönd szentsége. Amit *hall* vagy képzelsz – akarja? nem akarja? –, abban nem kevés a szakrális elem. Hiába vélte úgy, hogy nincs – hitetlennek coki! – bemenetele a mennybe (*Üdvre mentem*), gondolkodóként megrokkant testtel elérte, hogy kitárult előtte... Mi is? Ha nem a mennybolt, akkor a mindenség. Ebben a megengedő gesztusban több a *bizonyosság*, mint ha a való megszűnés lépdelne. „hiányoltad a zaj-szünetet? a csend kevés? / nesze – a csenden-túli elcsöndesedés / szemem-fülön túl láthatatlan létvégtelen / téridőn túlnantúl MINDENHA-Lét-telen / szemem-fülön túl *létszünet* se fény se hang / a MINDENHA bitangol erre – a Bitang” (*Mindenha*).

Hol azért borong, mert – bizonytalanságaiban? – kiszaladt alóla a világ („Létből kimaradva halálról lekésve / a sok jobbra-balra / hányadik vedlése” – *Vedlés*), hol meg azért, mert „elszenderedett az emberiség” (*Ringató nagyangyal*). Ez utóbbi számára azért dráma, mert „az emberiség senkinek sem hiányzott, legkevésbé önmagának”. Látván Határ nagy, történelembe való belealuvásait – ebből a szempontból a *Golghelóghi* és a *Közpönyeg sors* – *Iulianosz ifjúsága* édes testvérek –, lehetetlen nem gondolni a végső álmok könyörtelen színességére. S ezen az *állapoton* sem a szójáték-kavalkád (Verb Alíz – verbalíz; Halór! Malór!), sem a véggel küszködő feleség Styxen való föltűnése nem segít. Habár ez utóbbiban a kopogó „belső” s „külső” rimek monoton zenéje révén valamiféle *dühös* belenyugvás észlelhető. Régebbi verse, a *Húzsák* – „ülök szegény pára / húzsákban / nem hiszek én már a / múzsákban” – fordítatott itt át, hogy a fájdalom még na-

gyobb legyen, „nőneművé”. „nyáron három károm komárom / eleven húskoporsó a párom // korsó borsó bűg forog az orsó / a párom eleven húskoporsó (...) // annak szolgál: Kháronnak ő a csónak / a párom – eleven húskoporsónak” (*Eleven húskoporsó*).

Még ha a gyermek-kiszámolás mintájára jött is be, telítve a rímmuzsikát, egy tőlünk „elcsatangolt” földrajzi név, a véletlenből adódóan is vonzata van. Itt éppenséggel a meghalás szinonimájaként értékelendő. Ennek durvább – szókimondóbb, vaskosabb – fajtája is olvasható a kötetben. Sanzonos *táncszó* – a helyben topogást mímelve – osztja az igét, amelyben a történelmi keserűség éppúgy ott van, mint a testvéreinket ugyancsak sújtó, globalizációtól való félelem. Határ előtt olyan térkép fekszik, amelynek szinte minden négyzetcentiméterén a *búcsúdallal duhajkodó* csizmavasa végez „honfoglalást”. A profán csujogatónak ezáltal még nagyobb hatása lesz. „multikulti hopszassza / Székelyföldet megba(gyakj)(ssz)a / süket füllel mit se hallj / haj-baj! bömbít Kárpátalj’ / *born-again Christian* – szia: / kolompol Szlovákia / fajansz klotyik új bidék / nesze neked Újvidék / *reggae rip-rap* Kokakól’ / kibólint az akolból” (*Kiakolbólíntók*).

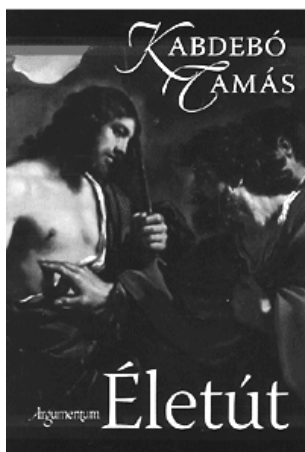
Persze az öreg költő fullánkja nemcsak „távolabbi”, ám velünk egy *testrészekbe* szúr, hanem önmagába (belénk) is. A kötet címadó verse mindennél kegyetlenebbül rögzíti – az ajándékozónak és a megajándékozottnak is végső soron *nyugtalan*ságot reveláló – hazai állapotot. „ebben a plasztikzacskóban van egy ország. Neked adom / hegy és víz rajta. A tiéd / a kút fenekétől a hóhatárig és afölött: addig. (...) // Neked adom / az önimádatot a hisztériát a nemzeti büszkeséget a varacskos hadastyánábrázati fintort a csúfondárt a krampuszt a grimbuszt a patvart a torzsalkodást a marakodást a kül- és belviszályt a rút visszavonást ahol amennyi csak van. (...) A tiéd (...) tűzhányótlanságos tengertelensége / birkaszembámuldozásai a semmibe – az is: benne van / lerágott csontjainak továbbbrágása nárcizmusának rácsudálkozása öncsudálatának netovábságossága (...) / mind a tiéd. Ebben a plasztikzacskóban.” (*Plasztikzacskó*).

A *Téli*kék ciklus „őszikéi” között nem egy *bánatos* remekművet találhatni. Ezek közül is talán a legszebb a *Sietős*. „pengéjüket nékem fenik: / „büntetlenül? kilencvenig?” // „ej-szen elbánunk tevéled: / kicsorgatjuk sárkányvéred” // hajtók mellett vadcsapáson / jaj hóhérnép meg ne lászon // már itt hagyok csapot-papot / megyek megyek ne bántsatok”.

A *Semmiség* című költemény a SEMMI-vel való könyörtelen foglalatosság (nincs a cselekvésben megnyugvás) iskolapéldája: „összevarrom a SEMMIT / varrogatom / válogatom a SEMMIT / rakosgatom / mosogatom a SEMMIT / öblögetem / de minden csupa SEMMI / csupa tetem” A *Bánk bán*-parafrázisban is a félelem vert tanyát – „A Teremtésben még egy ilyen Árva” (*Világállapot*) –, mint ahogyan az ugyancsak itt található, bölcs létérzékelésben is: „bebalzsamozva jöttem a világra / hogy lassú tűzön verjenek agyon / ragadozó a Föld minden virága / és minden Völgye egy-egy Siralom”.

Szakolczay Lajos

Kabdebó Tamás: Életút

**Argumentum Kiadó
Budapest, 2007
106 oldal, 2000 Ft**

A száműzetésben működő magyar író ősképe Mikes Kelemen, aki még „egyedül hallgatta tenger mormolását”.

Két és fél évszázaddal későbbi utódai már annyian voltak, hogy valósággal külön tagozatát képezték a magyar irodalomnak, és néhányan közülük a róla elnevezett Mikes Kelemen Kör is megalapíthatták.

Ez a „tagozat” javarészt olyan ötvenhatos menekültekből formálódott ki, akiket írói, költői pályájuk kezdetén ért a forradalom, ennek aktív részeseivé váltak, majd a bukása után, főként a megtorlástól való jogos félelmükben, elhagyták az országot, és pályájuk idegen földön teljesedett ki.

Kabdebó Tamás ennek az írócsoportnak az egyik legmarkánsabb, leginkább sokoldalú, és napjainkra már az anyaországban is szélteben ismert és kedvelt alakja.

Életének bő hét évtizedéből az utóbbi öt évtizedet Kabdebó idegenben, angol nyelvi környezetben töltötte, itt ért költővé, íróvá, fordítóvá és tudóssá. Azt se lehet mondani, hogy *Életút* című könyvében mostohán bánik ezzel a mozgalmas időszakkal, amely alatt tanulmányait bevégezi, eg-

zisztenciát és családot teremt angol földön, megtalálja a könyvtárosi pályát, egyre többet ír és fordít, szervezi és műveli a magyar költészet értékeinek angol nyelvű megismertetését, tudományos ténykedése kiteljesedik, új és egyre fontosabb beosztásai során újabb hazát szerez, Írországot, és újabb családot alapít, végül sikeresen megküzd a veszélyes betegséggel. Mindezek során bejárja Európát és megfordul a két amerikai kontinensen, számtalan fontos és érdekes emberrel teremt kapcsolatot, idegennel és emigrációs vagy hazai magyarral; az idők során egyre enyhül politikai kirekesztettsége, mind többet járhat és jár is haza, a rendszerváltás óta pedig íróként is hazatért, itt jelennek meg újabb és újabb könyvei, valamint az emigrációban megjelent művei új, hazai kiadásban.

Ám kissé más lesz a kép, ha a mennyiségi arányokat nézzük. Erre a fél évszázadra a kis könyv terjedelmének nem egészen a fele jut, a bővebbik fél fedi le az élet első huszonnégy esztendejét. Ezen igazában nincs mit csodálkoznunk, minden életútnak általában ez az igazán döntő, formáló időszaka, megérdemli a koncentrált figyelmet. Különösen áll ez Kabdebó Tamásra, akinek bajai gyermekkorra, a Duna és a természet bűvöletében eltelt, az imádott anya korai halála ellenére is boldog gyermekkorra oly maradandóan befolyásolta habitusát, a vizekhez, az úszáshoz és horgászathoz való kötődését; innen egyenesen vezet az út a Dunával való szenvedélyes kapcsolatához és életműve csúcsához, a *Danubius*, *Danubia* regénytrilógiához.

Hasonlóképpen elhatározó élmény volt számára az 1956-os magyar forradalom, amelynek kavargó eseményeiben maga is személyes részt vett, és amelynek az emléke soha nem szűnt meg számára ihletforrás és tudományos vizsgálódás tárgya lenni.

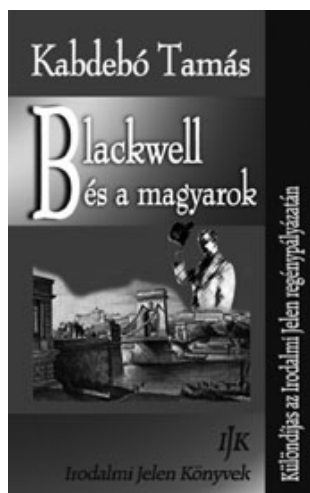
A forradalom jelentőségét a maga életében a szerző azzal kívánta nyomatékozni, hogy könyvébe változatlan szöveggel beiktatta az 1970-ben írt „Forradalmi napló”-ját. Ez persze szíve joga egy írónak, de véleményem szerint itt nem volt igazán szerencsés választás. A nem egészen két heti időszakra szánt 58 oldal, a könyv terjedelmének majdnem egyharmada akkor is aránytalanul hatna ebben az önéletírásban, ha a forradalom valóban legfontosabb eseményeiről nyújtana tanúságtételt. Ennek híján és a kontraszt révén csak erősödik az az érzés az olvasóban, hogy a könyv második fele néhol nem más, mint kissé sietős számbavétele egy fontos és tartalmas élet tényeinek, és hogy jó volna, ha Kabdebó Tamás még egyszer rászánná magát, és hasonló élményszerűséggel, színesebben és reflexívebben mesélné el élete későbbi epizódjait is.

Tótfalusi István

Diplomata regény

KABDEBÓ TAMÁS: BLACKWELL ÉS A MAGYAROK

Irodalmi Jelen
Arad, 2007
230 oldal, 1950 Ft

Az Irodalmi Jelen 2006-os regénypályázatán különdíjas mű volt a 2007 áprilisában megjelent regény. A magyar olvasó nem szokott hozzá ehhez a műfajhoz: Kossuthról, Széchenyiről, Deákról remek életregények és kitűnő történelmi tanulmányok állnak rendelkezésünkre, de a diplomata regényt, műfajilag inkább a franciák és az angolok gyakorolják.

A jelen mű főszereplője Joseph Andrew Blackwell élő személy, valódi angol diplomata volt, kinek életműve első-sorban hazánkhoz kötődik. Blackwell magyarországi küldetéseit a brit külügyminisztérium szorgalmazta és fizette 1843–48 között. Blackwell a „magyarokhoz fűződő szerelemtől indítottan” foglalkozott reformkori és szabadságharc utáni magyar ügyekkel.

Kabdebó mint történész, két nagy forráskutat használt regénye megírása előtt: az egyik a brit állami levéltár Blackwell anyaga volt, a másik a Magyar Tudományos Akadémia Blackwell levelezése, melyet a Blackwell rokonok juttattak el az Akadémiára a 20. század elején.

A Blackwell regény tehát történelmi kutatásokon alapszik, vagyis: részben megtörtént eseményeket elemez Blackwell valós és elképzelt naplója alapján, részben a személyes vonatkozásukat egészíti ki, főleg a reformkor korrajzával és Blackwell családi összeköttetéseinek kibontásával. Mivel realista műről van szó, a szerző igyekszik csak olyan állításokkal, leírásokkal operálni, amelyek vagy megtörténtek vagy megtörténhetek volna. Ilyen például Blackwell zágrábi küldetésének részletezése vagy Kossuthal való találkozása és vitája 1849 májusában.

A regény tizenhét fejezetre oszlik: ezek felölelik Blackwell jószerint teljes életrajzát, magyarhoni látogatásait 1818 és 1848 között, foglalkozását a magyar ügyekkel 1849–53 között, majd vázlatosan, 1854-től 1886-ig, haláláig a Németországban töltött konzuli éveit.

Blackwell jómódú ifjúból vagyonvesztett kenyérkeresővé vált, Grazban nősült, fia, angol–osztrák Robert volt, magyarhoni működésének döntő éveiben „diplomáciai ügynök” volt azzal a megbízással, hogy az országgyűlés munkáját figyelje. Ennek során megismerkedett és részben megbarátkozott a reformkor legtöbb vezető egyéniségével. Kossuthot nem szerette, Széchenyit becsülte, Telekitől idegenkedett, Eötvös Józsefnek barátja volt. Sokat tartózkodott gróf Zichy Ferraris Emánuel kastélyában, felülvizsgálta az orszá-

gos vásár termékeit, hogy ellenőrizze, milyen lehet a magyar termékek kifutása külföldön. Feljebbvalói a pesti konzuli állásra javasolták, ezt Metternich megíúsította.

Blackwellhez fűződik a magyar parlament és politikai élet legjobb 19. századi elemzése, mely részben Szaby László munkájára is támaszkodott.

Blackwell magyar–osztrák barát volt, de gyűlölte a kamarillát és a magyar függetlenség mellett tört lándzsát. Egyike volt azon keveseknek, akik a konföderáció gondolatát szorgalmazták, lehetőleg magyar vezetéssel és bár ez nem jött létre, Blackwell kitörő örömmel üdvözölte (már Némethonból) a *deáki tettet*, vagyis a Kiegyezést.

Kabdebó regénye az eseménysorozat, a hozzájuk fűződő gondolatokat, mozgalmasan, sokszor izgalmasan jeleníti meg. Külön figyelmet érdemelnek a fejezetkezdő citátumok, a magyar klasszikusoktól illetve külföldi megfigyelőinktől.

Ararádi Nóra

Egy Ottlik-monográfiáról

FÜZFÁ BALÁZS: „...SEM AZÉ, AKI FUT...”

Argumentum Kiadó
Budapest, 2006
304 oldal, 1526 Ft

Hipertextuális szerveződés

Fűzfa Balázs „...sem azé, aki fut...” című, 2006-ban megjelent könyvének egyik központi tézise, hogy Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye hipertext-szerű szövegmű; valamint hogy ez a hipertextuális szövegépítkezés a regény *alapvető* poétikai sajátosságaként határozható meg. Sőt, a szerző e terminust irodalomtörténeti kategóriaként is alkalmazza, hiszen az *Iskolát* többek közt az első magyar szépirodalmi jellegű hiperszövegnek tekinti, mondván: „némi túlzással szólva [e regény] nem más, mint egy »pseudo-hiperregény«” (28).

Fűzfa a hipertextuális működésmódot mindenekelőtt a lineáris szövegépítkezés felszámolásaként érti, melynek eredménye egy asszociatív, hálózatos struktúra létrejötte. Az ötlet alap gondolata nem előzmény nélkül való, hiszen, amiképpen erre a szerző maga is rámutat, az *Iskolát* korábban például Balassa Péter, továbbá Lengyel Péter (film-es hasonlatokat használva) vagy éppen Bánya János is hálószerűen-komponáltként jellemzi. Ebben az értelemben a *hipertext* terminus nem más, mint a – többek által elemzett – hálózatos szerveződés sajátos elnevezése. Fűzfa könyvében azonban ennél többről van szó, hiszen e poétikai elvet a fent említett szerzők munkáitól némiképpen eltérő módon értelmezi. A hipertext fogalmával jelölt szövegépítkezési sajátosságokat, mintegy összefoglalóan, ekképpen jellemzi monográfiájában a szerző: az *Iskola a határon* című regény kezdeti példája annak a típusú szövegnek, melyre „nem alkalmazható az »eleje-közepe-vége« hármasság, de nem értelmezhető a lineáris felépítés elve sem. [...] Egyfajta allúziós-palimpszesztes rendszerhez lehetne ezt a »működés«-t hasonlítani, melyben a jelentések nemcsak különböző szintek egymásba játszásából jönnek létre, hanem eleve a kapcsolathálózat szemantizálása a cél. [...] Úgy tűnik számunkra, hogy Ottlik világában a »negyedik dimenzió« játssza a szavak jelentésének pontosító és – az éppen adott, mindig egyedi szövegösszefüggésben érvényes – jelentésvéglegesítő szerepét. Vagyis ugyanaz a (motivált) szó, amelyik a regény elején szerepelt, nem ugyanazt jelenti őt oldallal később vagy a regény végén (pontosabban: az időben előbb vagy később olvasva.” (216–217) A szójelentések hálózatos strukturálódásának jó példája, állítja a szerző, ahogyan az expozícióban, *Az elbeszélés nehézségei* című fejezetben ábrázolt kommunikációelemek – például Szeredy és Bébé dünyögései, sajátos szóhasználatai – újra és újra átértelmeződnek (többek közt Medve Gábor kéziratának segítségével) a regény különböző szakaszaiban.

A szó-szemantikai hálózatosodás mellett nagyon fontos példának tekinti Fűzfa – ezért többször említi, és több szempontból elemzi – Esterházy Péternek azt a munkáját, mely-

nek során egyetlen rajzlapra lemásolta a mester, Ottlik Géza regényét. Ezt azért tartja az *Iskola* hipertextualitást bizonyító érvnek Fűzfa, mert eme olvasói, értelmezői cselekedet a *lineáris* és *olvasható* szöveget *szinkrón* és látható *képpé* transzformálta. A (le)másolás által ugyanis mintegy megváltozott az „írásképe tere”, mégpedig oly módon, hogy az teljesen képpé vált, a „képszerűség pedig – írja Fűzfa – az általunk vizsgált hipertextualitás édestestvére, mert a lineáris szöveg hasonlóképpen más minőségbe való átlépést/átléptetést jelent.” (193) Amikor Esterházy az egymás után következő, „kiterített könyvoldalakokat egymás alá- és fölé vetítette-rajzolta-írta, egyben modellálta azt az új olvasásmódot, amely ma számítógéppel könnyedén megvalósítható (lenne): nemcsak a könyvben adott oldalak sorrendjében, lineárisan olvasható a szöveg, hanem a jelenetek, motívumok ismétlődései, hivatkozásai, utalásai mentén létrejövő ugrópontok jelölte olvasásmóddal is – éppen azért, mert szövegszerkezete hipertextuális törvényszerűségeknek is megfelel.” (195) Nyilván Esterházy gesztusának így módon történő értelmezését allegorikusan kell érteni, hiszen az egyetlen rajzlapra került szöveg semmilyen formában nem olvasható, sem lineárisan, sem hálózatosan. Viszont az ekképpen létrejött műalkotás, melynek alcíme: *Bevezetés a szépirodalomba*, valóban találóan (jóllehet csak figurális módon) jelöli azt az olvasásmódot, amely mellett könyvében Fűzfa érvel.

Szegedy-Maszák Mihály Ottlik egész munkásságában fontos szerkezeti sajátosságnak tartja az eltérő kontextusban és (részben ebből következően) eltérő jelentéssel rendelkező ismétlődéseket. Ottlik „írásmódja elválaszthatatlan attól az előfeltevéstől – írja –, hogy az alkotás ugyanazoknak az alapelemeknek az állandó átrendeződését jelenti.”¹ Az „önmagát folyamatosan értelmező variációs szerkesztésmódnak” a következménye az a szövegtípus, melynek asszociációs kapcsolódásai felülírják az egyenes vonalú szerveződési metódust, ebből következően hálózatosnak és hipertextuálisnak nevezhető. Ottlik saját olvasástechnikája, melynek leírását *A Régi városi színház lejtős folyosója* című szövegében találhatjuk, kísértetiesen hasonló ahhoz a nem-lineáris szövegkezelési technikához, melyről mindeztidáig szó volt: „nagyon rossz olvasó vagyok. Mohón, falánkul olvastam mindig. Alighogy belekezdtem egy könyvbe, továbblapoztam, itt is, ott is átfutottam néhány oldalt, hajsoltam, elhagytam az író.” Mert a jó könyv „tüstént megdelejez, személyes kapcsolatot teremt velem. Mit beszélnek ezek itt, a hetvenhetedik oldalon? Kettőt visszalapozok. Nem azt találok, amit vártam. Mik az előzmények? Már lapozok, járkálok benne, előre-hátra, keresem a neveket, tájakat. Az elejét utoljára olvasom el, a végét a közepén, a közepét háromszor esetleg. [...] A könyvnek nemcsak a lapszámozásától függetlenítem magam, hanem a tartalmától is. Azt olvasok ki belőle, amit akarok.”²

Úgy tűnik, hogy minden – még az imént bemutatott „közvetett” szerzői utasítás is – amellet szél, hogy az *Iskola* a *határon* című regényt hálózatos struktúráként, vagy ahogy Fűzfa javasolja: hipertextként azonosítsuk. Egy pillanatra azonban álljunk meg, és vegyük szemügyre az *Iskola* leírására alkalmazott legfontosabb szerzői terminust: a „hipertextet”-et. Mert: vajon miért kell a hálózatos, asszociációs stb. elnevezéseket e fogalommal helyettesíteni? Nyerünk-e valamit ezzel a megnevezési móddal? Egyáltalán: alkalmazhatjuk-e ezt a digitális korban született terminust egy nyomtatott, papíralapú formában megjelent könyvre?

Kezdjük a legutóbbi kérdés szemrevételezésével. A hipertext fogalmát George P. Landow, a hipertextuális elméletek egyik első és nagy hatású kidolgozója ekképpen definiálja:

¹ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Kalligram, Pozsony, 1994. 66.

² Ottlik Géza: *A régi Városi Színház lejtős folyosója*. In Uő: *Próza*. Magvető, Budapest, 2005. 62–63.

a hipertext „egy individuális szövegegységekből, avagy lexiákból, és az azokat összekötő elektronikus kapcsolóelemekből álló információs technológia.”³ Egyszóval olyan szövegtípusról beszél az elméletíró, melynek hálózatoságát egy *elektronikus eszköz* hozza létre, jelesül a számítógép. Landow szerint éppen ez az az eszköz, amely az „írásképző terét” megváltoztatja, lineáris struktúráját digitális linkek textúrájává alakítja. Azért indokolt itt Landowra hivatkozni, hiszen a „...sem azé, aki fut...” című könyv harmincadik lábjegyzetében kiinduló definícióként az idézett landowi sorokat találhatjuk. E meghatározásból azonban az következik, hogy a hipertext létmódja *médiumfüggetlen*, és a hipertextet létrehozó médium a számítógép, nem pedig a papír alapú könyv. Ezzel szemben Fűzfa e fogalommal mindvégig az *Iskola a határon* poétikáját jellemzi, vagyis egy nyomtatott, könyvformátumú médium leírására alkalmazza. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a hipertext az a szövegtípus, mely az írás és a nyomtatott könyv médiuma által kialakult és egyeduralgkodóvá vált lineáris organizációt felfüggeszti, és helyette a háló-struktúrájú rendszerek működési modelljét kínálja. Valóban megtörténhet-e az új médiumhoz, a számítógéphez köthető forradalmi változás a régi, vagyis a könyv médiumában? Egyszóval: tényleg átlépheti egy nyomtatott könyv *saját* mediális határait?

Kétségtelen, hogy az imént meglehetősen sarkítottan fogalmaztam, hiszen a vázolt elmentmondás – a szóban forgó könyv segítségével – viszonylag könnyen feloldható. A hipertext fogalmát ugyanis nem eredeti, ’digitális linkrendszer’ jelentésében, hanem átvitt, metaforikus értelemben használja Fűzfa. Mit nyer a szerző ezzel a metaforával? Miért nem alkalmas például az „intertextualitás” és „intratextualitás” vagy éppen a „motívum-háló” terminusa a leírt sajátosságok jelölésére? A válasz úgy foglalható össze, hogy a „...sem azé, aki fut...” című könyv alapvető és jól explicitált célja az Ottlik-regény hálózatos, digitális kritikai kiadását előkészíteni; és amennyiben e munka célját ér, vagyis a tervezett formában megszületik a szövegkiadás, akkor az *valódi* hipertextként fog létezni. A metafora ebben az értelemben előrevetíti azt a szándékot, melyet a szerző így fogalmaz meg: e munka „alapja lehet egy, a szöveg minden keletkezésállapotát egyenrangúan és három dimenzióban interpretáló, vagyis genetikus, digitális, kritikai szövegkiadásnak.” (25) Meggyőződése továbbá a szerzőnek, hogy egy ilyen kiadás „egyértelműen kimutatja majd a hiperszöveg-tulajdonságokat, illetve a regény genezisének folyamatát.” (205) E törekvést mi sem indokolja jobban, mint a híres francia textológus, Pierre-Marc de Biasi jóslata az elkövetkező évtizedek szövegkiadási metódusáról: „Az előszöveg-kutatás jövőjét minden bizonnyal az elektronikus kiadás jelenti, a hypertextus és a multimédia szinte korlátlan lehetőségeivel. [...] A hypertextusban rejlő lehetőségek már csak azért is ígéretesek, mert a genetikus kiadás formai sajátosságai [...] csak egy hypertextuális struktúra keretében értelmezhetőek.”⁴

A genezis folyamatának feltárása (a genetikus kiadás) feltételezi, hogy az *Iskolát* nem csupán izolált hipertextuális egységként kezeli Fűzfa. És ez valóban így is történik. Jól lehet a szóban forgó Ottlik-regény szövegképzését és beszédmódját elemeiben hipertextuálisnak tekinteni a szerző, ugyanakkor azt is állítja, hogy a szöveg nem csak úgy hipertextuális, hogy „önmagán belül teremt egy bonyolult utalási-hivatkozási rendszert, hanem akként is, hogy kilép önmaga világából. Ezáltal pedig nemcsak Umberto Eco-i értelemben

³ George P. Landow: *What's a Critic to do? Critical Theory in the Age of Hypertext*. In Uő. (szerk.): *Hyper/text/theory*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994. 1.

⁴ Pierre-Marc De Biasi: *Horizontális kiadás, vertikális kiadás*. Ford.: Lőrinczy Ildikó. In: *Helikon* 1998/4. 440–441.

válí »nyitott mű«-vé, hanem lezárt lezáratlanságával [...] a *Továbbélők* és a *Buda* felé mutató szinkron és diakron »csáp«-jaival, gadameri-jaussi »horizont-összeolvadás«-aival is az időben-térben-horizontban való hálószerűséget, hálózatosságot példázza.” (75) Fűzfa a felsorolt Ottlik-regények önmagukon belüli hipertextualitását egy nagyobb hálózatos egységbe kapcsolhatónak gondolja. Hiszen mindegyik regényben vannak olyan kulcsmozzanatok, motívumok, amelyek egymással rokonságba hozhatók, egymással „összelinkelhetők”. Úgy vélem, egy digitális, genetikus kiadásnak főként az utóbbi esetben lehet jelentős szerepe, mert ez a formátum mutatná igazán, hogy miképpen vonatkoztatható egymásra a szóban forgó három Ottlik-mű.⁵

E szövegkiadás-munka előkészítéseként értelmezhetők azok a részek, alfejezetek, melyek a *Továbbélők*, az *Iskola a határon* és a *Buda* című regényeket olvassák egymásra. Fűzfa összehasonlító elemzései többek közt rámutatnak a képiség, a vizualitás egyre fontosabbá váló szerepére a három regény viszonyában, és nagyon érdekes az az okfejtés is, amely az *Iskola* isteni nézőpontját („hogyan is fest a helyzet annak az istennek a szemszögéből, aki nézi mindezt”) kapcsolja össze a *Buda* „Ingyen mozi”-jának nézői pozíciójával (123–127). Meggyőző gondolata továbbá a könyvnek, hogy az *Iskolát* (Bahtyin munkái alapján) „fordított fejlődésregény”-ként is értelmezhetjük, mely az expozíció létmegalapozó bizonyosságtételétől („nagyon mély lerakódás létezésünk alján”) eljut annak az állapotnak a belátásáig, melyet Bébé ekképpen fogalmaz meg a *Budában*: „mint Szebek Miklóst, téged is az a gondolat kísért, hogy életed alján ingovány van.” (98–104) Ez esetben azonban már kissé kiterjesztettem – remélem, nem túl önkényesen – a „...sem azé, aki fut...” című könyv ide vonatkozó gondolatkörét, hiszen Fűzfa a „fordított fejlődés” végeredményének (még) nem az „ingovány”-ra érkezést, hanem az újra meglelt szabadságot tekinti. Jóllehet a kiindulópont nála is az expozícióban vázolt, konstitutív értékszerkezetnek a leírása, melynek megbomlását ábrázolják az első fejezetet követő regény-szakaszok.⁶

Az irodalom határán

Fűzfa Balázs „...sem azé, aki fut...” című könyvéről írva megkerülhetetlen feladat rámutatni arra, hogy gondolatmenetét gyakran, jobb szó híján, az irodalom határterületéről származó érvek támasztják alá. Elsősorban alkotáslélektani események (a megírás gyötrelmei; a megírás és az élmény közt eltelt idő stb.) rokonítják például Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című művét és Ottlik *Iskola a határon* regényét. A párhuzam említése kétségtelenül nem légből kapott, hiszen Hornyik Miklóssal folytatott beszélgetésében

⁵ Olasz Sándor *Ottlik regényszemléletének változásai* című tanulmányában hosszasan és alaposan vizsgálja a *Továbbélők*, az *Iskola a határon* és a *Buda* című regények egymásra olvashatóságának lehetőségeit. Többek között rámutat, hogy valóban hálás feladat a három regény szöveg hely-analógiáinak és különbségeinek feltérképezése, viszont, írja, létezik egy másik út is, amely főként a három mű regénypoétikai sajátosságaira koncentrálna. (In Uő: *Mai magyar regények*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 35–36.) Kérdéses azonban, hogy egy digitális, hipertextuális, együttes szövegkiadás mennyiben és milyen módon tudja jelölni az utóbbi eltéréseket (már amennyiben szándékában áll egyáltalán így tenni).

⁶ E gondolat – és annak jelen munkában csak jelzett továbbgondolása – nagyban rokonítható Hévizi Ottó és Jakus Ildikó közös munkájának alapvetésével, miszerint az *Iskola* és a *Buda* Bébé életének biztos talapzatát, mozdíthatatlan lételapját, vagyis a „tőkesúly” létét kérdőjelezi meg, és írja felül minduntalan. (Jakus Ildikó – Hévizi Ottó: *Ottlik-veduta*. Kalligram, Pozsony, 2004.)

Ottlik maga is úgy említi Kazinczyt, mint írói „előd”-jét.⁷ Az alkotáslélektani érveknél is több teret nyer azonban az a kultikusnak nevezhető megközelítésmód, mely mindvégig tetten érhető a monográfia elemzéseiben. Amikor Fűzfa az alábbi módon jellemzi Ottlik Gézá, akkor kétségtelenül műveken kívüli, az író személyét érintő jellemvonásokat von be okfejtésébe: „a szerző, mint mindig, most is és élete végéig minden lehetséges direkt politikai olvasatlehetőségnek ellenállt. S tegyük hozzá: e gesztusával – bátor hallgatásával – egyre nagyobb tekintélyt vívott ki magának, és egyre nagyobb személyiségsúlyt képviselt már nemcsak a (poszt)modern irodalomban, hanem az egész magyar szellemi közéletben.” (71) E megközelítésmód persze (szintén) nem előzmény nélkül való. Esterházy Péter *Zakóink legtitkosabb szerkezete* című írása az alábbi szakasszal kezdődik: „Az Ottlik-mondat nem remeg, nagyon is biztos, hanem mint egy nagy bárka, fekete madár, szinte alig érezhetően: ing.”⁸ Ez a másfélnek is csak bajosan nevezhető sor *A szaktanulmány* címet viseli. Majd ezt követi jóval nagyobb terjedelemben az a rész, mely Ottlik írói helyzetét méltatja, mondván: Ottlik létezése azt tanítja, hogy az írás „olyan mesterség, melyet nem elég tudni, szeretni, ismerni meg csinálni, nem elég radikálisnak lenni, okosnak és szakszerűnek: hanem még tisztességesnek is kell lenni. Ottlik valamiféle méltóságot ajánl vagy kínál nekünk.”⁹ *A szaktanulmány* és az író személyét méltató rész hosszúsági arányai még akkor is beszédesekek, ha az Esterházy-írás műfaja laudáció, ünnepi méltatás. Radnóti Sándor szintén fontosnak tartja Ottlik megítélésében, hogy a mű mögött mindig ott áll az a meg nem alkuvó személyiség, aki – Vas István számol be erről memoárjában – a második világháború idején embereket mentett „hihetetlen eleganciával, ami önmagában is nagyon nagy dolog, de ráadásul minimalizálva, kicsinyítve a dolog jelentőségét.”¹⁰ Az író intranzigens magatartása nagyban kihat műveinek értékelésére, ezt bizonyítja Fűzfa könyve is teljes egyetértésben az idézett szerzőkkel, de ettől a hatástól kétségtelenül nem tekinthetünk el az olyan kortársak, mint Mándy Iván és Mészöly Miklós életművének a megítélésekor sem; hiszen ők Ottlikhoz hasonlóan – a *Hajónapló* metaforikáját használva: – szintén tenger és kikötő nélküli hajóskapitányok voltak a Marquesas-uralom idején.

Az író személyét érintő tiszteletadásnál azonban még fontosabb az *Iskola a határon* című regény értelmezését meghatározó kultikus megközelítésmód könyvbéli vizsgálata. A „...sem azé, aki fut...” című monográfia ebben a tekintetben is információgazdag munka, nem utolsósorban azért, mert *Függelékében* külön alfejezetet szentel a kérdés tanulmányozásának. A szöveg kultikus elemzésének szempontjai azokban a szakaszokban a leginkább szembeötlők, melyekben Fűzfa az Ottlik-regény által ábrázolt magatartásmintákat a mindenkor olvasó életvezetését befolyásoló modellekként értelmezi. Ez az előfeltevés könnyen tetten érhető az olyan részekben, mint: Ottlik „mondatai olyan fajta sejtelmességet kölcsönöznek szövegeinek, mely az olvasót mindig saját lehetséges döntésének megfontolására készteti.” (52); vagy még explikáltabban e gondolat: az *Iskola* erkölcsi-emberi tanítás „minden olvasó számára anélkül, hogy didaktikussá válnék.” (76) Úgy vélem, ezekben a szakaszokban leplezetlenül áll előttünk az az irodalomszemlélet, melyet Ri-

⁷ Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. In Ottlik Géza: *Próza*. 273.

⁸ Esterházy Péter: *Zakóink legtitkosabb szerkezete (Ottlik)*. In Uő: *A kitömött hattyú*. Magvető, Bp., 1988. 57.

⁹ I. m. 59.

¹⁰ Radnóti Sándor gondolata az *Irodalmi kvartett. Beszélgetés az Ottlik-émlékkönyvről* című lejegyzett interjúból. In *Beszélő* 1996/június (5. szám). 84.

chard Rorty az elmúlt kétszáz évben kibontakozó irodalmi kultúra alapjellegzetességeként értelmez. Az amerikai filozófus szerint ugyanis a nyugati értelmiségek a reneszánsz óta három stádiumon haladtak keresztül: először istentől várták a megváltást, aztán a filozófiától, mostanában pedig az irodalomtól.¹¹ A harmadik korszak entellektüeljének, vagyis az irodalmi értelmiségek olvasásmódját az jellemzi, hogy bármilyen könyvet vegyen is a kezébe, az olvasottakat az emberi szükségletekre válaszoló emberi kísérleteknek tekinti; a „mi a Lét?”, „mi a valóban valódi?” és „mi az ember?” típusú rossz kérdéseket pedig ilyenekre cseréli: „van valakinek bármilyen új elgondolása arról, hogy mit kezdjünk magunkkal mi, emberek?” Rorty elképzelése szerint ugyanis az „irodalom” és az „irodalmi kultúra” azt jelenti, hogy „a vallást és a filozófiát irodalommal helyettesítő kultúra már nem egy nem-emberi személyhez való nem-kognitív viszonyban talál megváltást, nem is a kijelentésekhez való kognitív viszonyban, hanem más emberekhez való nem-kognitív viszonyokban, melyeket olyan emberi *műalkotások* közvetítenek, mint könyvek, épületek, festmények, énekek. Ez a fajta kultúra, melyben a műalkotások az emberi létezés alternatív útjairól szólnak, elveti a vallásnak és a filozófiának azt a közös feltevését, hogy megváltást csak olyasmitől remélhetünk, ami több mint emberi alkotás.”¹²

A párhuzam felvázolásának kiindulópontjakor már rámutattam, hogy a „...*sem azé, aki fut...*” című könyv előfeltevései nagyban rokoníthatóak Rorty által jellemzett „irodalmi értelmiségi” szövegfelfogásával, hiszen amennyiben „erkölcsi-emberi tanítás”-ként értelmezi Fűzfa az *Iskolát*, annyiban „emberi szükségletekre válaszoló emberi kísérletnek” is tekinti a regényt. Az amerikai filozófus nagy léptékű periodizációjának bemutatásakor kifejti, hogy ezt az előfeltevést osztja a nyugati értelmiségek döntő többsége az elmúlt, közel kétszáz évben. És éppen ide kapcsolható az a fontos és hangsúlyos gondolat Fűzfa monográfiájában, miszerint az iskolai oktatásban ez az irodalom-felfogás még korántsem lelt otthonra. Jóllehet, ha irodalmat kedvelő és olvasó értelmiségieket akarunk nevelni minél nagyobb számban – és mi más lehetne az irodalomoktatás célja, mint ez –, akkor mégiscsak azt a szemléletet kellene közvetíteni az általános- és középiskolai oktatásban, mely tömören így foglalható össze: „minél több könyvet olvasol, minél több lehetőséget gondold végig annak, hogy mit jelent embernek lenni, annál inkább emberré válsz.”¹³ Hiszen a műveltség mégiscsak annyi, állítja Hegel, „hogy a dolgokat tudjuk egy másik álláspont felől tekintetbe venni.”¹⁴ Fűzfa szerint az *Iskola* éppen azt sugallja, hogy miképpen lehet más nézőpontból szemlélni a dolgokat. Ennek önreflexív példája a regényben Medve kézírata, melynek értelmezése segíthet Szeredynek és Bébének másképpen látni a Lukács-uszodáig vezető eseményeket, és ezzel összefüggésben saját aktuális léhelyzetüket, valamint, reményeik szerint, Szeredy és Magda szerelmi viszonyára is találnak Medve Gábor *nézőpontból* megoldást: „majd meglátod. Majd megnézem, hogy mit írt Medve. Majd odaadom. Majd lesz valahogy.” Ebben az értelemben – állítja Fűzfa – Ottlik regénye olvasni is tanít: „azért (is) jó ez a regény, mert vele és általa maga az olvasásképeség, az olvasási intelligencia is fejleszthető; »megtanít bennünket új módon olvasni«” (248). Az ol-

¹¹ Richard Rorty: *A nyugati értelmiség vándorútja (avagy a megváltó igazság hanyatlása és egy irodalmi kultúra felemelkedése)*. Ford.: Boros János – Orbán Jolán. In *Jelenkor* 2006/4. 414.

¹² I. m. 415–416.

¹³ I. m. 417.

¹⁴ Idézi Hans-Georg Gadamer *A nyelvek sokfélesége és a világ megértése* című munkájában. Ford.: Egyedi András. In *Athenaeum* 1991. I/1. 13.

vasni tanítás viszont a „...sem azé, aki fut...” című könyvben összekapcsolódik konkrét gyakorlati, vagy ha tetszik, etikai kérdésekkel – akárcsak Rortynál – hiszen a jobb szövegértés egymás jobb megértését is elősegítheti: „A jelértés, a szövegértés és az egymásértés mély kapcsolatban vannak egymással: az Iskola mindháromra (meg)tanít.” (251)

Az „olvasni tanít”-ás mellett fontos nevelési szerepet tulajdonít az *Iskolának* a tekintetben is Fűzfa, hogy a regény különböző diáknemzedékek közös kódjává képes válni, hasonlóképpen, mint például a korábbi évtizedekben az *Egri csillagok* vagy a *A Pál utcai fiúk*, mely szövegek emblematikussá vált hősei érzésvilág-alakító modellszereppel is rendelkeztek azok számára, akiknek meghatározó diákolvasmányai e művek. „Ma – állítja a szerző – az *Iskola* nyelvi fragmentumai jelentenek (jelenthetnek) közös hivatkozási alapot, értékvilágot, kommunikációs jelrendszert immár nemcsak az »Ottlik-hívők«, hanem a gimnáziumi oktatás azon résztvevői számára is, akik olvasták – vagy akikkel elolvastatták... – a regényt. Az Ottlik-szöveg tehát ilyen értelemben is működőképes (lehet).” (253)

A tárgyalt szempont jelentőségét bizonyítja továbbá, hogy az Ottlik szakirodalom (*Függelék*beli) vázlatos áttekintésekor a legrészletesebben és a legnagyobb terjedelemben Kamarás Iván olvasásshzociológiai vizsgálatait tárgyalja Fűzfa. Nyilván az áttekintés arányai (aránytalanságai?) a megközelítésmód elfogultságait, előfeltevéseit tükrözik. A regény oktatásbeli helyzetének, lehetőségeinek vizsgálatakor ugyanis esetenként fontosabb a különböző korú és eltérő hátterű „amatőr” olvasók regényértése, mint a hivatalos Ottlik-értelmezők véleménye. Vezér Erzsébet Ottlik-paródiájának újraközlése szintén beilleszthető az imént vázolt törekvések körébe; hiszen a paródia meglehetősen szórakoztató formában alkalmat ad arra, hogy a modellül szolgált alkotás jellemvonásai a kifigurázás által felnagyítva, hangsúlyossá téve még inkább láthatóvá váljanak – adott esetben éppen az „eredetit” olvasó középiskolai diákok számára.

Összefoglalóan elmondható, Fűzfa Balázs Ottlik-monográfiájának egyik fő erénye, hogy alapos és meggyőző szövegelemzéseibe bevonja azokat a szempontokat is, melyek gyakran háttérbe szorulnak az akadémiai diskurzusban. Annak a kérdésnek a vizsgálata ugyanis, hogy a „magas” irodalom milyen szerepet játszhat, vagy jó esetben: játszik az iskolai oktatásban, éppen azokat a (nem csak tételezett) befogadókat állítja előtérbe, „akikért – mondja a szerző – általában az irodalmi mű, a regény megszületik.” A „...sem azé, aki fut...” című könyv másik fontos érdeme, hogy, jóllehet a fent említett Ottlik regények egyike sem tekinthető *ténylegesen* hipertextnek (hiszen azok nem digitális adatrögzítőn, hanem könyv formátumban olvashatóak), a szerző mégis meggyőzően érvel amellett, hogy a vizsgált művek esetében határozottan indokolt egy ilyen típusú szövegkiadás létjogosultsága. Ám az továbbra is kérdéses marad, hogy a tervezett digitális alapú, genetikus kiadásban hogyan viszonyulnának egymáshoz a fentebb felsorolt művek (már ha egyáltalán viszonyulnak és nem önálló hálózatként szerepelnek), továbbá: hogyan strukturálódnának a hálózatok, milyen linkek kötnének össze, milyen szövegrészeket, és egyáltalán: milyen további Ottlik-írások kerülhetnének bele ebbe a hipertextuális szöveguniverzumba?¹⁵ Kétségtelen, az előrevetített gyakorlati munka során ezek mind megválaszolásra váró és megkerülhetetlen kérdések.

Sághy Miklós

¹⁵ Egyéb szövegek bevonása már csak azért is fontossá válhat, hiszen vannak motívumok, melyek a fent felsorolt három regényen kívül más Ottlik szövegekben is felbukkannak. Ilyen például Halász Péter és Bébé/Damjáni rádirolpása vagy Apagyi alreálból történő kicsapásának története.

Szerkesztői asztal

2006 áprilisa és 2007 januárja között négy magyar városban (Budapesten, Békéscsabán, Orosházán és Szegeden) mutatkoztak be alkotásaikkal a *Brighton & Hove Camera Club* fotóművészei. A kiállítás sorozat az orosházi Kulturális Kapcsolatok Egyesülete és személy szerint Gonda Géza elnök közvetítésével jött létre. Szeptemberi számunkat a brightoni fotóművészek munkáival illusztráltuk.

Októberi számunk tartalmából

GÖMÖRI GYÖRGY, LÁSZLÓFFY ALADÁR, SZEPESI ATTILA versei
GRECSÓ KRISZTIÁN, TANDORI DEZSŐ, VÁRI ATTILA prózája
SÁNDOR IVÁN esszéje és *Budai Katalin* beszélgetése *Sándor Ivánnal*
FÜZI LÁSZLÓ tanulmánya
Diákmelléklet: VADAI ISTVÁN *Szabó Lőrincről*

MAGYAR ÍRÓ AKADÉMIA

Így írunk mi – Írói mesterkurzusok

ASZTALFIÓK ÍRÓK KERESTETNEK!

Az I. szemeszter oktatói:

Balla Zsófia, Békés Pál, Bodor Ádám, Csukás István, Grecsó Krisztián,
Grendel Lajos, Háy János, Karafiáth Orsolya, Karinthy Márton, Kárpáti
Péter, Lator László, Marno János, Nádasdy Ádám, Németh Gábor,
Parti Nagy Lajos, Sárközi Mátyás, Schein Gábor,
Szilágyi Ákos, Zalán Tibor

Szemináriumvezetők a II. szemeszteren:

Tóth Krisztina, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Márton László

A mesterkurzusok 2007 szeptemberében kezdődnek!

Telefon: 061 266-7601, 0620 338-1078